

LUND UNIVERSITY

Forskningsetik och perspektivval

Eliasson-Lappalainen, Rosmari

1987

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Eliasson-Lappalainen, R. (1987). *Forskningsetik och perspektivval*. (Meddelanden från Socialhögskolan; Vol. 1987, Nr 2), (Research Reports in Social Work; Vol. 1987, Nr 2). School of Social Work, Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MEDDELANDEN

från

SOCIALHÖG- SKOLAN

1987:2

ROSMARI ELIASSON

FORSKNINGSETIK OCH PERSPEKTIVVAL

(Rapporten distribueras också av FoU-byrån
vid Stockholms socialförvaltning.)

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan

Postadress
Box 23
221 00 LUND

INNEHÅLL	sid
FÖRORD	
INLEDNING	1
KUNSKAPSSÖKANDET OCH ENGAGEMANGET	3
Har fru Moberg behov av att få handlat både på ICA och Konsum?	3
Frågor för praktiken - och för forskningen	6
INFÖR ETT NYTT FORSKNINGSFÄLT	8
Grundsyn - empiri - slutsatser	10
NÅGRA PERSONLIGA ERFARENHETER OCH REFLEKTIONER	12
De gamla	12
Omsorgsarbetet	13
Forskarblicken	15
Perspektivval	16
POSITIONER OCH PERSPEKTIV	18
Begreppet klientperspektiv - som exempel	19
VERKLIGHETSBILDER	22
Materialism - idealism	23
Konflikt - konsensus	26
Sociala fakta, definitioner och beteende	31
MÄNNISKOSYNER	37
Tre traditioner	37
Människan - subjekt, objekt eller både/och?	41
MÄNNISKOSYN OCH MORAL	44
Vårt ansvar för de svaga	44
Vårt beroende av varandra	46
Människosyn i praktiken	46
Livsformers makt	47
Subjektsyn contra objektsyn	49
Tvång och underlåtenhet som maktmedel	51
En levande eller död konflikt?	52

VETENSKAP OCH MORAL	56
Grundsyn som utgångspunkt eller magi	56
Kan värderingar värderas?	57
Värden i ord och handling	60
Världsbilder och forskningsstrategi	62
Blindskär?	66
 PRAXIS SOM KUNSKAPSKÄLLA	 69
Det konkreta och abstrakta arbetet	69
Autentiska och andra erfarenheter	73
Tanken, känslan och handens arbete	75
Principer och människor	77
Förutsättningar för kunskap och förståelse	81
Vad kan forskningen bidra med?	83
 FORSKNINGSPRAKTIKEN	 87
Kunskap som mål eller medel?	87
Kunskapsintressen och metodologiska huvudstråk	89
Forskning - annat kunskapssökande	91
Förhållandet vetenskap - ideologi	93
Forskning och problemlösning	97
Kunskapens användning	98
Kritiken och konstruktiviteten	100
 FÖRHÅLLET FÖRSKNING - PRAKTIK	 104
Inom - och utomvetenskapliga intressen	104
Partstagande och trohet	107
Utvärderingsforskning - som exempel	107
Aktionsforskning - som exempel	114
"Kvinnometoder" - som möjlighet	121
Handlingen, ordet och reflektionen	125
 SUMMERING: SVÄRIGHETER, STYRPRINCIPER, SLUTSATSER	 128
 POSITIONER OCH FÖRÄNDRINGSAMBITIONER	 130
"Fiendens fyra ansikten"	132
Scientistens två roller	133
Pragmatikern i starka och svaga parter tjänst	135
Utbrytningen	137

FORSKNINGSSTRATEGI OCH ETIK	140
Moral och perspektivval	141
Solidariteter och kunskapssökande	143
Forska för förändring - hur?	145
 FORSKNINGSFÄLTET ÄLDRE OCH ÄLDREMSORG	 147
Båda parterers perspektiv	150
Äldres villkor och vardag	151
Personalens villkor och arbete	152
Praxiskunskapen och forskningen	153
Strukturer - vardags verklighet - människa	155
Dubbla perspektiv och brobyggarambitioner	157
 Noter	 159
Litteratur	165
Några nämnda namn	173
Rapporter från FoU-området äldre	180

FÖRORD

Vad den här rapporten ger är kanske en pendlares perspektiv på social forskning. Den har kommit till som en produkt av att jag i mitt arbete haft två hemvister: forskningsavdelningen vid Socialhögskolan i Lund och Foll-byrån vid Stockholms socialförvaltning, där jag har ansvar för forskning om äldre och äldreomsorg.

Den här tiden av goda möten - och mellanrum - har väckt till liv en del av de frågor som jag väl levtt med sedan jag en gång i världen började orientera mig bland de inomvetenskapliga motsättningarna och för första gången ställde mig frågan: forskning - vad är egentligen det för slags arbete? Därefter har många andra frågor uppstått i varje möte med ett nytt forskningsfält. Nu senast i mötet med gamla människor och personal inom äldreomsorgen. En del av dessa frågor har jag tagit med mig till diskussioner med doktorandgruppen i Lund. Där har jag fått gott sällskap i mina funderingar. Och nya frågor uppstod, som fick den här rapporten att växa i omfång.

Det som först drev mig när jag började skriva om forskningsetik och perspektivval var frågor om hur vi utanför universiteten ska arbeta med något som förtjänar beteckningen forskning och hur vi på ett anständigt sätt kan närma oss ett fält som äldre och äldreomsorg. Efter hand har rapporten emellertid kommit att handla mer allmänt om sådant som människosyn och moral i forskningspraktiken och om den sociala forskningens förhållande till olika parter i den studerade verkligheten, till praktiken och praxiskunskapen.

Jag hoppas att rapporten ska fungera som en introduktion för dem som är intresserade av forskning i socialt arbete, omsorgs- och omvårdnadsforskning och närliggande forskningsområden. Avsikten är att ge en överblick över frågor som uppstår i forskarens möte med sitt forskningsfält - frågor som bör komma före ställningstaganden för t ex en viss typ av data eller en viss metod i kunskapssökandet.

Mellan Lund och Stockholm i februari 1987

Rosmari Eliasson

INLEDNING

Den här rapporten handlar till stora delar om den sociala forskningens förhållande till olika parter i den verklighet som studeras. Den diskussionen berör tre frågor:

- 1) Kan forskaren vara neutral?
- 2) Om inte: Vem ska hon/han i så fall vara trogen? och i så fall:
- 3) Hur trogen?

Jag ska efterhand ge min syn på dessa tre "relationsproblem" och försöka visa hur svaren på frågorna är avhängiga den grundsyn man har på samhället och människan samt på forskningens roll och uppgift.

Rapporten handlar därmed också om forskningens förhållande till utomvetenskapliga intressen, till praktiken och till praxiskunskaper.

Många av oss som bedriver social forskning bär, tror jag, på förhoppningar och ambitioner att kunna bidra till något annat än kunskapens/vetenskapens utveckling. Förväntningar som inte bara kommer utifrån, utan i hög grad inifrån oss själva. Många av våra "förfäder" bland samhällsvetare och liknande har burit på ambitioner att förändra världen. Idag, i den sektoriserade forskningens tidevarv, har måhända forskarnas drömmar om att kunna frälsa världen begränsats och splittrats upp efter liknande styckningsscheman som samhällsproblemen och deras hantering.

Vi sysslar idag inom och utom universiteten med forskning i socialt arbete, omsorgs- och omvårdnadsforskning, missbruksforskning osv. Därigenom öppnas nya dörrar och möjligheter. Bl a för tvärvetenskapliga perspektiv, ett närmande mellan forskning och praktik, en forskning som intresserar sig för konkreta mänskliga och samhällsliga problem i den värld som är vår.

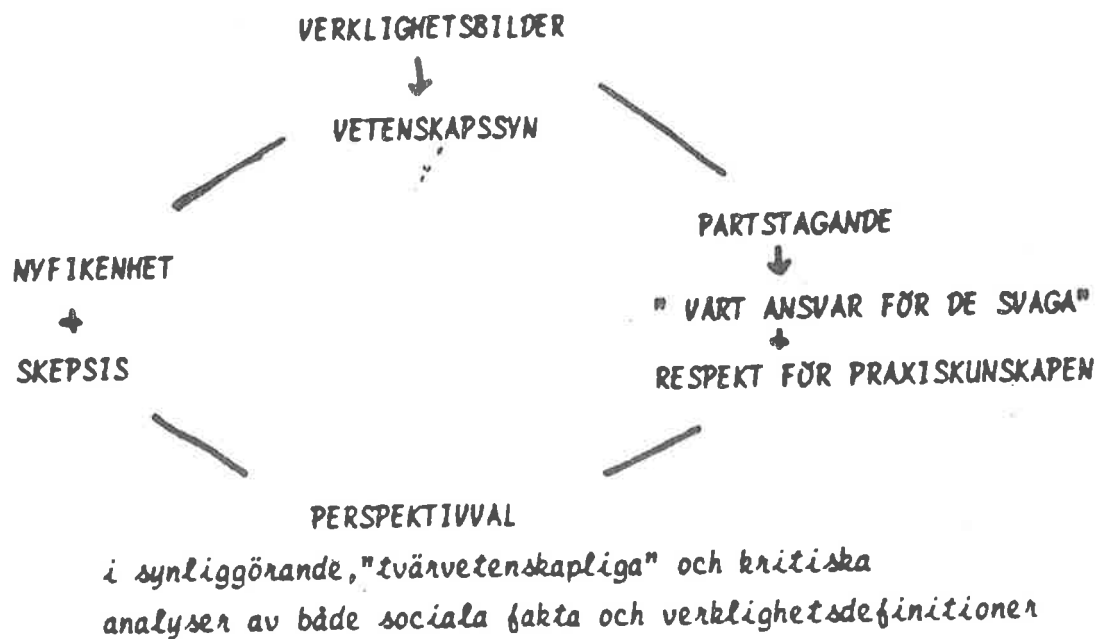
Söker vi oss nya vägar kommer vi också att springa på problem och ramla i fallgropar. Somliga gropar lär vi falla i, hur mycket vi än har funderat över vår roll som forskare och vad vi vill med den sysslan. Några kan vi kanske undvika om vi hejdar oss en stund och ställer oss den typ av

gammelmmodiga frågor som barn ofta ställer: Vad är forskning för något? Vad ska det vara bra för? Varför gjorde jag - eller du - egentligen så? Måste alla som kallas forskare göra precis så? Vad är sanning - finns det bara en så'n?

Barn och många andra lär ha både bättre och trosvissare svar på den slags frågor än vad jag har.

Till vad jag vill ha sagt med den här rapporten hör att vi inte ska glömma att ställa oss själva och varandra sådana eviga, enkla och svårbesvarade frågor. Inte minst i och omkring nyetablerade forskningsfält och discipliner tror jag det är viktigt att ställa både gamla och nya frågor som handlar om bl a grundläggande värden och moral i forskningspraktiken levande. En diskussion som sträcker sig bortom såväl metoder och fotnötter som frågor om forskningens omedelbara nytta och användbarhet.

Den här rapporten rör sig - lite upp och ner och fram och tillbaka - kring nyckelbegreppen i figuren nedan.

Figuren återkommer - förhoppningsvis begripliggjord - i ett sammanfattande avsnitt, s 140 ff. Börja gärna med att läsa det avsnittet, om du vill.

KUNSKAPSSÖKANDET OCH ENGAGEMANGET

Det är min övertygelse att allt (engagerat) kunskapssökande tar sin början i något subjektivt upplevt; egna eller andras upplevelse av att något är otillfredsställande, problematiskt, svårhanterligt, svårbegripligt, fascinerande.

Jag tror ingen förnekar att personligt engagemang - t ex i en annan människa eller en viss fråga - utgör en drivkraft i allas vårt vardagliga kunskapssökande. Inte bara **vad** vi söker kunskap om utan också våra **möjligheter** att förstå och begripa t ex en annan människas situation har att göra med vem vi själva är och vår relation till den andre. Våra egna erfarenheter påverkar våra inlevelsemöjligheter, vilka frågor vi ställer osv. Att så är fallet tror jag de flesta av oss vet, av egen erfarenhet. Men i vissa forskningssammanhang betraktas "det subjektiva", dvs det som finns och händer i det mänskliga medvetandet, enbart som felkällor i sökandet efter det som kallas vetenskaplig och "objektiv kunskap". Forskarens subjektstatus förnekas m a o såsom en förutsättning och utgångspunkt för kunskapssökandet. Allt som luktar människa (engagemang, sympatier, solidariteter, partstagande, värderingsmässiga ställningstagande) betraktas som något som bör elimineras (eller i varje fall döljas) i det vetenskapliga arbetet. Men knappast är det ändå så att ens de forskare som mest ivrigt talat om att utestänga "det subjektiva" i sökandet efter "objektiv kunskap" varit medvetslösa, ett slags "icke-subjekt". Vad de däremot kanske lyckats med är att överskrida sin egen subjektiva upplevelses gränser.

Bl a för att det är vår uppgift som forskare att söka oss **vidare** från det subjektivt upplevda för att däri och därbakom se sammanhang och samband, försöka begripa, förklara och förstå, vill jag börja med en glimt ur den verklighet där hemservicepersonal och gamla människor möts.

Har fru Moberg behov av att få handlat både på ICA och Konsum?

Berättelsen nedan, som till vissa delar är fingerad, baserar sig på en konfliktfylld situation, som ett vårdbiträde inom hemservice beskrivit:

Karin Moberg är 79 år och bor 4 trappor upp, utan hiss. Hon har arbetat hela sitt liv och älskade sitt arbete. Hon började som kontorist, men fick

efter hand allt större förtroende och självständigt ansvar. Blev kontorsföreståndare och så småningom chefens "högra hand". Karin gifte sig i 30-årsåldern och hann få en son innan mannen försvann utomlands. Hon var angelägen om att sonen skulle få en bra utbildning och är stolt över att hon, som ensam mor, klarade att hjälpa sonen ekonomiskt en hel del under hela utbildningstiden. Han blev tandläkare och flyttade för ett par år sedan med sin familj till Australien.

Karin är en späd liten kvinna, försynt och alltid vänlig. Höfterna är utslitna och hon har mycket värk. Det syns i hennes ögon att hon har ont, men hon klagar sällan över värken. Hon klarar det mesta av hushållsarbetet, men behöver hjälp med tyngre städning och framför allt med handling. Hon klarar i nödfall de fyra trapporna, men inte med matkassar.

När hon för fem år sedan fick hjälp från hemservice skrev hon - som hon alltid gjort - noggranna inköpslistor. Hon hade brukat handla det mesta hon behövde på Konsum, men vissa saker tyckte hon var bättre eller billigare i ICA-affären tvärs över gatan och hon brukade alltid se efter i tidningen om ICA eller Konsum hade extrapriser på något av det hon behövde.

I början var det alltid samma vårdbiträde som kom för att hjälpa henne, en kvinna i 50-årsåldern. Sedan slutade hon och det blev ganska ofta byten. De flesta var unga flickor. Karin började utveckla sina anvisningar för inköpen för att få det hon ville ha. Hon märkte att hon själv hade glädje av kraven på noggrann planering för att det hela skulle fungera. Hon kände sig nästan som tillbaka i sitt yrke ibland och tänkte att det nog kunde spara tid för vårdbiträderna om hon ritade kartor över de två butikerna, som hon kände så väl. Så hon skrev alltid ner det hon ville ha, i tur och ordning efter hur varorna stod placerade i de två butikerna. När hon någon gång var ute på en promenad gick hon alltid in för att se om man gjort några ommöbleringar på Konsum eller ICA. Systemet fungerade bra och Karin började tycka det var roligare att utveckla sitt kartritnings-system än att lösa korsord. Men för ett halvår sedan sade ett av de nya vårdbiträderna att hon alls inte behövde gå både på Konsum och ICA. De hade den principen inom hemservice, sade hon, att man inte skulle behöva springa i olika affärer. Det tog för mycket tid. Karin försökte argumentera och gjorde ännu noggrannare anvisningar om var i butiken varorna stod. Hon menade att det inte alls kunde ta mycket längre tid, om vårdbiträdet bara följde hennes anvisningar.

Någon gång kom det ett nytt vårdbiträde, som inte protesterade utan följde Karins lista och gick både på Konsum och ICA. Andra gånger blev det långa diskussioner, som ibland slutade med att Karin fick som hon ville, ibland inte. Hon gav dock inte upp, utan fortsatte med sina kartor. Men varje gång innan vårdbiträdet kom, blev hon nervös och orolig. Hade hon gjort sin planering i onödan? Skulle det komma någon ny, som tyckte att hon var "pedantisk och gnetig, som höll på med sina extrapriser", som en av flickorna en gång sagt. Jag borde kanske sluta bry mig om extrapriserna just nu, tänkte Karin. Men kaffet de har på Konsum har jag aldrig tyckt om och grönsakerna är bättre på ICA. De gånger Karin förlorade diskussionen med vårdbiträdet, hände det att hon sade "strunta då i kaffet" och hoppades att det skulle komma någon annan nästa gång - någon av dom som brukade gå i båda affärerna. Just de flickorna brukade dessutom hinna sitta ner och prata en stund - om något annat än vad man hade för principer på hemservice.

Nu de sista veckorna har det kommit en flicka i 20-årsåldern, Monika, som Karin är väldigt glad åt. De brukar prata om böcker som båda läst, om sonen i Australien, där Monika har en bror och om vad som hänt i världen.

Monika har aldrig haft några invändningar mot att gå både på ICA och Konsum. Det tar inte längre tid, säger hon. Tvärtom, eftersom "du gjort halva jobbet, Karin". Men nu sista gången hade hon varit lite bekymrad. De hade haft frågan om att springa i olika affärer uppe i teamet och hemvårdsassistenten hade sagt att man måste hålla på de principer man har och inte göra undantag.

På personalmötet hade Monika berättat om Karin. Man måste tänka på, hade hon sagt, att fru Moberg arbetat med papper och planering i hela sitt liv.

Monika höll med om att man skulle jobba lika - inte hävda olika principer hos **samma** pensionär. Men hos Karin skulle ständiga diskussioner om saken ta minst lika mycket tid som att följa hennes instruktioner. Kunde man inte i just det fallet göra ett undantag och låta Karin fortsätta sin planering, som hon var van? Men hemvårdsassistenten hade stått på sig om att det var viktigt att hålla på principer, som var till både för att spara tid och vårdbiträdenas ben. Några av de andra vårdbiträdena hade hållit med om att det verkade vettigt att göra ett undantag just för Karin.

Men någon menade att Monika bara ville göra sig populär hos pensionärerna - och att det ställde till trassel, merarbete och en massa onödigt gnäll från pensionärerna, om man inte gör lika.

Monika var besviken och Karin märkte att hon var lite ängslig. Hon hade gått till båda affärerna sista gången också, men antytt till Karin att det var bra om hon inte berättade det för assistenten eller till den som skulle komma istället för henne nästa vecka, när Monika skulle iväg på kurs. Karin kände sig rådvill och ledsen. Kände att hon satte Monika i en knipa. Samtidigt som hon - och Monika också, trodde hon - skulle sakna det här systemet, där det blivit som ett litet sällskapsspel att ta tiden och kolla om allt verkligen stod uppsatt i rätt ordning. När Monika sagt att hon kunnat följa kartan utan ett enda baklängessteg, hade Karin känt det som att hon fick beröm för att hon skött sin del av jobbet. Om Monika slutar, tänkte hon, kommer de bara att se mig som en pedantisk och snål gammal kärring igen, kanske som tokig.

Frågor för praktiken - och för forskningen

En historia som den här väcker sannolikt i första hand tankar om vad som är ett vettigt förhållningssätt till fru Moberg. Men också mer allmänna tankar om hur hjälpen ska kunna anpassas till den enskilda pensionärens behov och specifika situation, samtidigt som personalens mänskliga, yrkesmässiga och fackliga intressen tillvaratas.

Hur ser en service och omsorg som är tillfredsställande för både pensionärer och personal ut? Hur kan en strävan mot gemensamma förhållningssätt i omsorgsarbetet undvika att komma i konflikt med pensionärernas individuella behov och intressen? När kan "professionella förhållningssätt" och "gemensamma principer" bli tvångströjor för personalen och ångvältar som kör över såväl vanligt förnuft som den enskilde pensionären och dennes specifika behov? Osv.

Detta är viktiga frågor för praktiken - och därmed också för forskningen.

Bara en enda vardagsbild, som den om "fru Moberg", kan ge oss anvisningar om viktiga forskningsområden och väcka undringar som kan utvecklas till projektidéer. Vi kan t ex formulera forskningsbara frågor som handlar om:

- hur de olika verksamheter som vi människor varit inbegripna i under vårt liv sätter spår i vår personlighet och självkänsla, våra behov, kapaciteter, handlingsmönster;
- hur yttre betingelser och vårt samspel med andra kan främja eller inskränka våra möjligheter att - när vi åldras - vidmakthålla och utveckla olika kompetenser, bevara vår självkänsla, få vår identitet bekräftad;
- vilka olika betydelser som kan läggas i begreppet behov och hur de gamla själva, den organisation som ska möta behoven, vårdbiträden som utför omsorgsarbete m fl definierar de gamlas behov;
- vilken människosyn personalens konkreta handlingar uttrycker och under vilka betingelser handlingar som t ex är uttryck för en helhetssyn, är möjliga;
- vilka kunskaper synsätt, kompetenser och insikter som växer ur praktiken - t ex ur vårdbiträdens arbete och ur deras kännedom om enskilda gamla människor - och vilka hinder som finns för att den kunskapen ska utvecklas och göra sig hörd.

Den här typen av frågor ger jag som exempel på att vi i kunskapssökandet kan och bör "stå med fötterna på jorden". De frågor vi har att formulera och de problem vi måste lösa i forskningsarbetet skiljer sig från de frågor och problem som reser sig och måste lösas i t ex äldreomsorgens vardagliga praktik. Men forskning som vi vill ska ha relevans för praktiken måste - ta sin **utgångspunkt** i den verklighet som fru Moberg, vårdbiträdet Monika och andra enskilda människor och grupper erfar och upplever. Ur den verkligheten kan våra frågeställningar växa fram och det är dit den kunskap som tas fram måste återföras för att få sin giltighet och användbarhet prövad.

INFÖR ETT NYTT FORSKNINGSFÄLT

När jag tillträdde tjänsten som ansvarig för FoU-området Äldre vid Stockholms socialförvaltning beträdde jag ett för mig nytt och okänt fält. Jag hade arbetat på Barnbyn Skå bortåt 10 år och bl a sysslat med forskning om utvecklingstendenser inom psykiatrin. Varken som forskare eller praktiker hade jag skaffat mig någon kännedom om äldre människors villkor, liv och leverne eller om äldreomsorgens olika former och utvecklingstendenser, dess vardagliga problem och glädjeämnen.

För att lära känna den verklighet som utgör vårt forskningsfält gick jag ett tag som vårdbiträdespraktikant. Några korta veckor som "gäst i verkligheten" ger knappast en överblick över situationen i sin helhet. Men är, tror jag en viktig inkörsport. Praktiken väcker engagemang och nyfikenhet. Man ser t ex med egna ögon en hel del som inte kommer fram i intervjuer och kanske en del som motsäger annan slags information eller ens egna förhandsföreställningar. Sådana upplevelser tillhör det som väcker undran och nyfikenhet: hur ser verkligheten ut - egentligen?

Som grund för ett forskningsprogram ville jag **dels** skaffa en överblick över befintlig och pågående forskning inom området, **dels** försöka ta reda på vilka frågor och problem i vardagen som upplevs som angelägna för de närmast berörda; äldre människor själva och de som ansvarar för och ger service och omsorg till äldre.

En "kunskapsinventering", som genomfördes av Gunilla Bengtsson, redovisas i "Vad vet vi om äldres liv och omsorgsarbetets villkor"? (FoU-rapport nr 5). En kompletterande litteraturstudie om kategoriboende för äldre redovisas av Göran Samuelsson i "Varför servicehus?" (FoU-rapport nr 12)

I ett projekt - som gick under arbetsnamnet "probleminventering" - träffade jag och två av mina medarbetare (Catarina Brun och Birgitta Fagerstedt) i grupper och personliga intervjuer ca 130 personer (pensionärer, hemservicepersonal, hemsjukvårdare m fl), som gav sin syn på vad som är positivt och negativt i äldres situation i dag, i omsorgspersonalens situation och i mötet mellan pensionärer och hemservicepersonal. Probleminventeringen redovisas i Rosmari Eliasson m fl: "Att arbeta inom äldreomsorgen, att vara pensionär och att möta varandra" (FoU-rapport nr 3).

När jag på basis av kunskaps- och probleminventeringarna skulle utforma ett program för vårt framtida arbete fann jag mig grubblande lika mycket över **hur** vi ska arbeta som över **vad** vi ska forska om.

Kunskaps- och probleminventeringarna ger god vägledning för bedömningar av vad som är angelägna forskningsområden. Men man kan närma sig samma område på olika sätt, ha olika uppfattningar om vad som är önskvärda och anständiga förhållningssätt till dem vi forskar om och för, hur forskning bör bedrivas och vad den ska tjäna till. De här frågorna handlar om **forskningsetik**, i vid mening.

Min vetenskapssyn - dvs min syn på vad forskning kan och bör vara - är i sin tur nära förbunden med mina **verklighetsbilder**, bl a då min grundsyn på människan och samhället och förhållandet dem emellan.

Det är med vissa sådana grundläggande antaganden och synsätt i bagaget som jag närmar mig ett nytt forskningsfält. I mina försök att lära känna den verklighet det handlar om gör jag också vissa personliga erfarenheter, som påverkar mig och min uppfattning om vilka perspektiv och förhållningssätt som är önskvärda i vårt framtida FoU-arbete inom just äldreområdet.

Eftersom jag anser det viktigt att klargöra mina grundläggande ståndpunkter vad gäller sådant som människo- och samhällssyn, forskningsetik och forskningsstrategi har jag skrivit den här rapporten som ett komplement till ett "Ramprogram för FoU-området Äldre" (FoU-rapport nr 7 B). I Ramprogrammet begränsar jag mig till att definiera vårt forskningsfält och ange prioriterade områden och perspektiv samt något diskutera förhållandet forskning - praktik. (Vissa överlappningar förekommer mellan dessa båda rapporter, pga att de riktar sig till delvis olika målgrupper).

Grundsyn - empiri - slutsatser

Med det ovan sagda vill jag antyda att arbetet med att ta fram ett forskningsprogram har likheter med en vanlig forskningsprocess. Kunskaps- och probleminventeringarna är att betrakta som vår empiri. På bas av dem ska slutsatser dras i form av ett forskningsprogram som bl a anger mål, prioriterade områden, önskvärda perspektiv och förhållningssätt i vårt framtida FoU-arbete. Också i en vanlig forskningsprocess samlar och bearbetar man systematiskt och metodiskt vissa empiriska data, som ger en bild av den verklighet man vill beskriva och begripa. Utifrån de empiriska resultaten vill man vanligen dra slutsatser av något slag. Kanske om vilka förändringar i den studerade verkligheten som är möjliga och önskvärda. Men det är aldrig så att slutsatser om vad som är önskvärt och eftersträvarsvärt växer direkt och obevekligt ur framtagna empiriska forskningsresultat.

Redan i definitionen av de problem som man empiriskt vill belysa finns - även i "beställningsforskningens" tid - forskaren som människa, och dennes personliga erfarenheter, solidariteter, grundsyn på samhället, människan och vetenskapen, etiska ståndpunkter mm.

Detsamma gäller **alltid** i den fas då forskaren utifrån framtagna empiriska resultat ska dra slutsatser. Detta gäller också när **andra** människor än forskaren själv - t ex politiker - drar slutsatser på bas av forskningens resultat.

Detta betyder inte att värderingar och fakta får blandas samman i en oskiljaktlig röra. Eller att vi inte kan och bör söka objektivt giltig kunskap.

Jag anser visserligen inte att all forskning måste resultera i mer eller mindre "hårda fakta" eller så "korrekta avbildningar" av verkligheten som möjligt. Också utopiska eller vinklade verklighetsbilder och förenklande teorier kan - liksom konst - hjälpa oss att se sådant vi inte tidigare sett, upptäcka nya dimensioner, nya möjligheter och alternativ. Men det vetenskapliga arbetets primära syfte måste, enligt min mening, vara att söka kunskap om faktiska förhållanden och sammanhang.

Carlo Derkert - en man som, tror jag, trivs både på jorden och i

utopiernas, tankarnas och idéernas värld - avslutade, med ett leende, en diskussion som handlade om den idealistiska tendensen att bortse från verkligheten som den faktiskt är, så här: "Verkligheten? Tja, den får man väl acceptera - som en erfarenhet".

Också som forskare inom det sociala fältet behöver vi kärleken till idéernas och tankearbetets värld. Vi måste väl inte nödvändigtvis **älska** verkligheten som den är. Men vi behöver nyfikenheten och fascinationen inför den. Det är ändå den vi har att lära av och söka kunskap om.

Inställningen att vetande är vetande om en objektiv verklighet förutsätter bl a systematiskt arbete, nyfikenhet på hur "det egentligen är" och skepsis i förhållande till befintliga teorier och föreställningar om den verklighet vi lever i. Men inte forskarens neutralitet/opartiskhet.

Forskare är människor av kött och blod och kan inte - även om de så önskar - sväva fritt ovanför det samhälle och de mänskliga bekymmer och glädjeämnen som forskningen handlar om. Vi är som forskare - antingen vi vill det eller ej - en del av den sociala verklighet vi studerar. Vi väljer bl a sida och perspektiv. Men vi kan vara mer eller mindre medvetna och klarspråkiga i våra ställningstaganden och perspektivval.

NÅGRA PERSONLIGA ERFARENHETER OCH REFLEKTIONER

Forskningspraktiken kan - i likhet med andra praktiker - sägas vara en produkt av verklighetsbilder, strategier och erfarenheter. Vi gör olika erfarenheter som t ex forskare, vårdbiträde, arbetsledare och chefstjänstemän - och vi behöver olika kunskaper, strategier och förhållningssätt i vårt arbete. Men det är samspelet mellan de tre komponenterna verklighetsbilder, strategier och konkreta erfarenheter som präglar praktiken. (1)

Som forskare är det framför allt **andra** människors erfarenheter vi har att utgå från. I vårt fall i första hand äldre människors och omsorgspersonalens konkreta erfarenheter.

Men också mina egna och mina medarbetares subjektiva erfarenheter och upplevelser av den verklighet det handlar om spelar in. Därför vill jag något kommentera mina första intryck då jag försökte lära känna en bit av mitt forskningsfält genom att gå som vårdbiträdespraktikant på ett hemtjänstdistrikt.

Jag tror att jag på det sättet kan konkretisera några av de teman jag kommer in på senare i den här rapporten.

De gamla

Redan efter min första vecka som vårdbiträdespraktikant hade jag mött ganska många nya människor. Kanske sammanlagt 20 pensionärer - förutom nästan lika många vårdbiträden i arbetslaget.

De pensionärer jag mött var gamla människor i mycket olika situationer och miljöer. En del miljöer hade jag tidigare sett mycket lite av. Det var "fina damer" i eleganta våningar med dyrbara konstföremål (som jag dammat med skräck i händerna); små kyffiga och av billiga prydnadsföremål och minnen fullproppade lägenheter; kala ungarlslyor med många tombuteljer; propra och välvärdade hem där kvinnor som varit hemmafruar - och någon änkeman - såg till att hålla kopparen putsad och tavelramarna dammade; med papper och böcker överlastade rum som andades intellektuell aktivitet och där dammet fick hopa sig; en stor

lägenhet där tapeterna flagnade och möblemanget bestod av en tältsäng med tidningspapper, en byrå med några fotografier och en lampa, som den gamla damen påpekade att hon "själv köpt" för 20 år sedan.

Jag hade mött apati och mycket sorgsna, ensamma ögon, människor som i hela sin uppenbarelse visade sorg och saknad över det som varit, som bara ville dö. Jag hade mött människor som sprudlade av vitalitet, livslust, humor, skrattlust - trots ibland mycket svåra fysiska handikapp. Jag hade mött snorkig högdragenhet, gnällighet och omättligen krav, vänlighet och hänsynsfull omtanke, reservation och sällskapssjuka. Människor som levde under mycket olika villkor, som bar på vitt skilda livserfarenheter, som upplevde och hanterade åldrandet mycket olika. Äldre människor är i sanning inte en homogen grupp!

Särskilt mycket plats fanns det faktiskt inte på schemat för att undra över eller försöka förstå hur de olika människorna tänkte och kände, egentligen. Men det jag kunde se med blotta ögat medan jag dammsög eller gjorde rent köksskåpen, fyllde ändå - i sin påtaglighet och tydlighet - en viktig funktion. Bl a då som motgift mot de schablonbilder vi ibland får oss serverade av äldre människor som en homogen grupp, en "särskild sorts" människor. Tendensen att acceptera eller skapa schablonföreställningar, grova etiketteringar, fördomar osv är som regel större ju mer främmande och obekant ett fenomen - som t ex åldrandet - är för oss.

Omsorgsarbetet

Jag gick tillsammans med flera olika vårdbiträden, några yngre och några äldre. Dock enbart kvinnor, i denna min första praktik inom hemservice.

Till mina bestående intryck hör att jag såg ett omsorgsarbete fyllt av mänsklig värme och omtanke och en sällsynt bred kompetens omsättas i ett arbete som ställer stora krav. Inte bara på olika slag praktiska färdigheter, utan därtill och **där** krav på: självständighet, ansvar och omdöme, flexibilitet, inlevelseförmåga och psykologiskt förnuft, social kompetens, psykisk styrka och fysisk ork.

Jag såg dagligen exempel på vad jag tyckte var fina och uppfinningsrika tillämpningar av en helhetssyn på människan, på ansvars känsla och respekt för människors självbestämmande, på försök att ta tillvara och utveckla

de gamlas egna resurser.

Det faktum att jag helt enkelt kände mig imponerad och respektfull inför vårdbiträdenas arbete ska ses mot bakgrund av att jag genom åren - både som praktiker och forskare/observatör - sett en hel del kvalificerat människovårdande arbete och behandlingsarbete. T ex som forskare och behandlare under bortåt 10 år på Skå och som forskare vid psykiatriska öppenvårdsmottagningar där man specialiserat sig på psykoterapeutiska behandlingsmetoder.

Till det som omedelbart slog mig när jag försökte lära känna arbetet inom hemservice var just **klyftan** mellan de beskrivningar jag fick av vårdbiträdenas arbete och det arbete jag såg utföras i praktiken. Vårdbiträdena sa: "vi städar ju bara", "det är ett lätt jobb", "man behöver inget kunna", "man lär sig det på en vecka". (Se Eliasson m fl, 1984).

När det gäller arbete inom hemservice sägs det ibland att man där saknar "metod", gemensamma principer och medvetna förhållningssätt. Jag vet inte om sådana utsagor har fog för sig. Till dels kan upplevelsen av sådana brister handla om en "brist" på specialisering och om en anpassning till de **konkreta människor man möter, i stället för till en viss teknik**. Till dels på en **brist på ord och beskrivningar av det egna arbetet**: vad man faktiskt gör, hur man gör och varför, vad man vill och tänker när man möter och förhåller sig till en gammal människa på ett visst sätt. För vissa mer "professionaliserade" yrkesgrupper, t ex psykoterapeuter, utgör verbaliseringen av förhållningssätt, målsättningar, reflektioner och tolkningen av vad som sker i mötet med klienter/patienter en viktig del av själva kompetensen, den kompetens som värderas och lönesätts. När jag bedrivit forskning om det behandlingsarbete som bedrivs av sådan yrkesgrupper (som man kanske kan kalla öververbaliserande) har jag sett det som en uppgift att beskriva hur det man faktiskt gör förhåller sig till det man säger sig göra. Inom hemservice finns inte samma sorts professionaliserade beskrivningar (men ofta levande beskrivningar som handlar om de gamlas konkreta situation, deras önsknings, krav och beteende). En viktig forskningsuppgift ser jag också i det här fallet i att beskriva vari arbetet inom hemservice faktiskt består, hur vårdbiträdena handlar och förhåller sig till gamla i olika situationer samt att försöka få grepp om vilka grundläggande värden, människosyner o dyl som kommer till uttryck i konkreta handlingar.

Klyftan mellan de verbala **beskrivningar** jag fick och det omsorgsarbete jag såg **faktiskt** utföras stärkte mig i övertygelsen om att det är nödvändigt med en metodologisk mångfald och flexibilitet om vi vill synliggöra detta arbete. T ex både deltagande observationer och intervjuer (som ansluter till konkreta erfarenheter ur vårdbiträdenas vardagliga erfarenhet) och involvering av vårdbiträdena själva i analysen av arbetet. (2)

Forskarblicken

Min erfarenhet som praktikant bekräftade också att deltagande observation som metod **inte** är någon "mjukis-metod" i den meningen att den inte skulle kräva ordentliga förberedelser och systematiskt arbete.

Själv gick jag oförberedd ut och hade inte lagt upp något system för materialinsamling och databearbetning. Eftersom jag såg min praktik bara som ett sätt att lära känna fältet hade jag egentligen inga forskningsambitioner.

Men ändå hade jag nog idén om att kunna samla upp mina erfarenheter. På tunnelbanan hem gjorde jag fragmentariska anteckningar som hållhakar för minnet - i syfte att senare fylla på dem med detaljer och reflektioner. Men det blev aldrig så, anteckningarna blev liggande.

När jag kom hem var jag fysiskt trött av dammsugning i konstiga ställningar - pga ovana och trånga utrymmen, av att bära matkassar i trappor och åter trappor, osv osv. Städning och bärande av kassar är verkligen centrala och dominerande verksamheter i vårdbiträdenas arbetsdag.

Jag var också psykiskt uttröttad och på något sätt så uppfylld av känslomässiga reaktioner att någon egentlig reflexion eller distanserad analys inte fick plats i kroppen.

Vad jag gjorde när jag kom hem var i stället att "se" att köksluckorna behövde torkas av, att kylskåpet behövde frostas ur, att spisen kanske behövde dras ut, att golven behövde torkas. T o m att det i kökslådan fanns ett fåtal kaffeskedar av silver som man kunde putsa enligt under dagen erhållet recept.

"Forskarblicken" riktade sig bara mot föremål som kunde städas. Jag fortsatte arbetsdagens praktiska verksamhet. I stället för att sätta mig ner och med pennan i hand reflektera över de möten som ägt rum under dagen och alla dess människor. Min undran, förundran och nyfikenhet var kanske alltför stor för att vara hanterlig.

Jag tyckte att jag borde passat på att ställa en massa viktiga frågor till både de gamla och vårdbiträderna. Så tänkte jag nog. Men de frågor som under dagarna formulerade sig i mitt huvud stannade vid frågor som handlade om var jag skulle dammsuga, om fläsket jag köpte skulle vara rökt eller rimmat, osv i den andan.

Mina erfarenheter stärkte mig inte desto mindre i övertygelsen att det är nödvändigt att försöka anlägga **olika** perspektiv i forskningen och att **medvetet** välja perspektiv.

Perspektivval

Inställningen att det är viktigt att lära känna den verklighet man ska studera så mycket som möjligt **inifrån** och med "sina egna fötter" tillhörde det jag hade med mig i bagaget. Bl a då som ett arv från Skå-tiden.

Nödvändigheten av att inom social forskning försöka begripa sig på inte bara hur verkligheten "ser ut", betraktad utifrån, utan hur den **upplevs** och ter sig ur **olika inblandade parter** perspektiv kan i och för sig tyckas självklar. Men som bekant finns det forskningsideal som inte kräver av forskaren att denne försöker närma sig eller "gå in i" den studerade verkligheten, utan tvärtom förespråkar forskarens utanförstående, distans och ett "objektivt"/neutralt iakttagande.

För min del tror jag att **båda** förhållningssätten är viktiga i många forskningsuppgifter; såväl inifrån- som utifrånperspektiv, såväl närhet och försök till inlevelse som distanserad analys.

I mitt fall ville jag börja med att åtminstone skaffa mig en första inblick i hur det är att arbeta inom hemservice. Att jag valde att börja i den änden hängde i sin tur samman med att det var relativt lätt att gå in i rollen som vårdbiträde. Man tar ofta emot ny personal, som får gå som elev eller praktikant tillsammans med erfarna vårdbiträden. De praktiska arrange-

mangen var enkelt ordnade och jag tror att det för mig är jämförelsevis lätt att gå in i och "uppleva" en roll som vårdbiträdets. Detta jämfört med mina möjligheter att rent praktiskt arrangera ett tillfälligt besök i rollen som pensionär och att se och uppleva världen ur det perspektivet, vilket inte bör vara helt omöjligt, men dock svårare.

Redan här ser vi alltså att även om man som forskare har **ambitionen** att skaffa sig en uppfattning om hur verkligheten ser ut ur **olika** positioner och perspektiv, så kan man stöta på praktiska svårigheter och som person vara mer eller mindre förmögen att leva sig in i och förstå olika parterers perspektiv.

Det kan vara lätt hänt att man mer eller mindre **oreflekterat** närmar sig **vissa** parter i en komplex verklighet och kommer att betrakta verkligheten ur deras perspektiv. Sannolikt då parter som har en position eller ett **perspektiv som ligger relativt nära ens eget**, t ex omsorgspersonalens snarare än klienternas, eller ett administratörs- och tjänstemannaperspektiv snarare än fältpersonalens. Jag menar att vi måste vara medvetna om risken för **omedvetna** perspektivval som ger ensidiga bilder och i sin omedvetenhet därom totaliserar vissa perspektiv.

Ambitionen att försöka få grepp om hur verkligheten ter sig ur äldre människors perspektiv måste i vårt fall vara och förbli en av de viktiga styrprinciperna i vårt arbete. Detta utesluter inte en ambition att **också** försöka se arbetet inom äldreomsorgen med personalens ögon.

Därmed hoppas jag ha konkretiserat några återkommande teman i den här rapporten. Och kanske något lite ha bidragit till att avmystificera forskningsarbetet. Man är som forskare inte något slags "forskningsmaskin", som förutsättningslös, alltigenom neutral känslo- och värderingsfri betraktar ett visst forskningsfält, slumpmässigt tar ut informationsgivare, samlar in lämpliga data, bearbetar dem och spottar ut resultat.

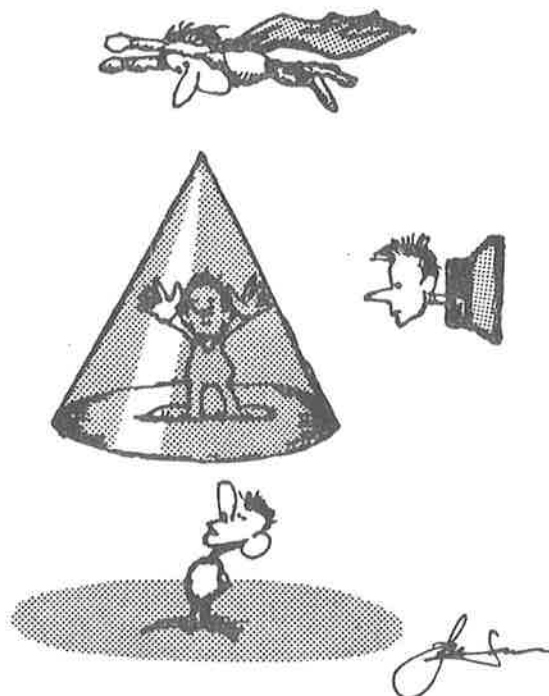
Men det faktum att forskaren är människa utgör, enligt min mening, inte ett hinder för sökandet efter sann, giltig och objektiv kunskap - utan en av de nödvändiga förutsättningarna!

POSITIONER OCH PERSPEKTIVVAL

Var och en som rört sig som trafikant till fots, som cyklist och bilist och kanske till häst vet att man i dessa olika roller ser olika problem, olika "fiender" och olika lösningar. Låt oss anta att en inbiten bilist får i uppdrag att kartlägga trafikproblemen i en storstad. Om han kör runt i bil som han är van, upptäcker problemen och föreslår lösningar utan att avtäcka och diskutera de motsättningar som kan finnas mellan olika trafikanters intressen, då har han valt bilistens perspektiv, men gjort det **oreflekterat**. En utredare som betedde sig på det sättet skulle med all sannolikhet få kritik - åtminstone om det finns en aktiv cyklistförening i stan.

Men ibland är motsättningar mellan olika parter dolda, förnekande eller tabubelagda och ofta finns det några parter som har svårare än andra att göra sig hörda. Parter vars verklighetsbilder, erfarenheter, kunskaper, upplevelser, problemdefinitioner förblir osynliggjorda i de bilder av verkligheten som produceras av utredare, forskare, massmediafolk och andra.

Med risk för övertydlighet, vill jag hänvisa till konen i figuren nedan. En kon är betydligt mindre komplicerad än den sociala verkligheten. Inte desto mindre ser den olika ut beroende på betraktarens position och perspektiv. Konen är densamma, men uppfattas och upplevs olika beroende på om vi sitter inuti den, betraktar den från sidan, underifrån eller uppifrån.

Det är i forskningsarbete ofta viktigt att anlägga flera olika perspektiv för att få grepp om det fenomen som studeras. Men vi kan aldrig ta fram **fullständiga** avbildningar av en komplex social verklighet. Om vi vill komplettera och korrigera rådande föreställningar om verkligheten måste vi ibland koncentrera oss på att försöka kasta ljus över tidigare **obelysta** delar.

Genom att betrakta en "kon-formad verklighet" enbart nerifrån får vi en ofullständig - och kanske ovan - bild. Men inte en **mindre sann** bild än vi får ur ett uppifrånperspektiv eller från sidan.

Begreppet klientperspektiv - som exempel

I de institutioner, möten mellan människor, behandlingsprocesser osv som görs till föremål för social forskning är klienter och patienter ofta parter som har liten chans att göra sig hörda. Deras svagheter, tillkortakommanden och eventuella förbättringar betraktas och etiketteras både av forskare och behandlare. Forskaren lyssnar inte sällan mer till t ex behandlarnas problemdefinitioner och målsättningar än till klienternas egna definitioner av sin situation och av sina mål i livet.

Behandlarperspektivet är ofta förknippat med sökandet efter **åtgärdsrelevant** kunskap, dvs kunskap som behandlaren anser sig behöva för att kunna utveckla sitt arbete. Vilken slags kunskap behandlarna anser sig behöva - liksom problemdefinitioner och problemlösningar - varierar bl a med de institutionella ramarna för klientarbete och med vilken teknik behandlarna behärskar. En medicinare söker t ex annan kunskap om sin patient än en psykoterapeut.

Om forskaren inte låter synfältet begränsas av sådant som behandlaren anser sig behöva veta, utan försöker se saken ur klientens perspektiv, så kan detta naturligtvis ge ny kunskap. Även om också denna kunskap är begränsad, t ex i den meningen att den stannar i ett rent "inlevelseperspektiv" och vid klientens subjektiva upplevelse av sin situation.

Till det intressanta i det här sammanhanget hör att forskare som bryter mot dominerande forskningsperspektiv - och väljer t ex ett klientperspektiv eller ett kvinnoperspektiv - vanligen öppet deklarerar och gör affär av att det handlar om ett perspektivval. Men jag har sett ytterligt lite

forskning presenteras som forskning "ur ett mansperspektiv". Trots att mycken forskning **faktiskt** beskrivit världen med manliga ögon och Människan som om hon var en man - med smärre avvikelser i form av t ex muskelstyrka, bröst och livmoder. Man har mätt det Normala blodtrycket på värnpliktiga män och utifrån den mallen skrivit ut mediciner till 60-åriga kvinnor, osv.

Själva begreppet "klientperspektiv" är också intressant ur en annan (kanske rent semantisk?) - synpunkt. I själva begreppet har vi byggt in dess egen motsats: en etikettering av människor ur ett åtgärds-, behandlar- eller myndighetsperspektiv. Dvs ett perspektiv som inte är klientens - åtminstone inte förrän denne färdigsocialiserats till just klient och ingenting annat.

Om jag är gammal och får hjälp av hemtjänst blir jag en av socialtjänstens klienter - eller "brukare" som det numera heter. Men om jag har hjälp av hemtjänst 2 timmar per vecka så har jag ju 166 timmar kvar i veckan för egen disposition och ett helt liv bakom mig. Förhoppningsvis kan jag bevara någon annan identitet än den som klient eller "brukare", **även** om jag har hjälp merparten av dygnets timmar.

Med detta vill jag uppmärksamma risken för att vi - även om vi har ambitionen att anlägga ett "klientperspektiv" - ändå snävar in perspektivet till att gälla människors upplevelser och erfarenheter just i klientrollen. En roll som i de flesta fall måste vara för snäv för att vi ska kunna se människan!

Dessutom: det är viktigt med inlevelseperspektiv, där vi lyssnar till och försöker förstå t ex klienters erfarenheter, kunskaper och upplevelser - men det räcker inte som forskningsambition. Det räcker inte att t ex studera hur utsatta människor upplever sin situation och att se "makten nerifrån" som det ibland heter. Vi har också att söka kunskap om faktiska förhållanden och samhällsliga processer som skapar den enskildes maktlöshet. Dvs att **också** studera makten både "uppifrån och från sidan" och att ställa frågor som: vad gör somliga av oss till klienter och andra till icke-klienter; hur går det till och varför?

Därmed antytt att våra perspektivval i forskningen inte enbart handlar om vilka parter erfarenheter och upplevelser vi väljer att lyssna till och

dokumentera i forskningsarbetet. Det handlar också om kvaliteten på vår relation till dessa parter. Text: Bygger relationen på solidaritet och respekt? (Respekt betyder att se och återse!) Eller handlar det om förmyndarskap och en "snäv" åtgärdsrelation? Perspektivvalet handlar därmed också om forskarens grundsyn på människan i samhället, på sin egen roll och uppgift som forskare och på förhållandet vetenskap-praktik.

Den här rapporten handlar i stor utsträckning om forskningens förhållande till praktiken och till olika parter i den studerade verkligheten. Men jag vill börja med att i de följande avsnitten gå igenom några skiljelinjer i vårt sätt att uppfatta verkligheten.

Distinktioner som materialist - idealist och konflikt- eller konsensusteoretiker är (eller var?) vanliga inom den akademiska världen för sortering/-diagnostisering av meningsfränder och motståndare, vänner och fiender. Liknande skiljelinjer i sättet att tänka om världen är förvisso inte något som finns bara i den akademiska världen, även om de ibland har andra namn.

Vår egen grundsyn i dessa frågor har - eller bör ha - konsekvenser för forskningspraktiken. Att som forskare försöka handla i överensstämmelse med vår grundsyn på samhället och människan ingår i det jag menar med forskningsetik.

VERKLIGHETSBILDER

Våra uppfattningar om hur verkligheten är beskaffad - bl a vår människo- och samhällssyn - utgör s k **ontologiska** grundantaganden.

Ontologin - eller "världsbilden" - utgör en av grundstenarna i det som brukar kallas vetenskapliga **paradigm**. Till olika paradigm brukar - förutom världsbilden - höra en viss **vetenskapsuppfattning**, som bl a omfattar strategier: **vad** man kan och bör söka kunskap om, **hur** kunskapen bör sökas och **varför**, dvs vad man vill uppnå, mål och kunskapsintressen.

En förutsättning för att forskning inom ett visst område ska kunna bindas samman till en sammanhängande helhet (där kunskap kan överföras från mindre till mer övergripande projekt och vice versa och från projekt som söker kunskap om olika slags fenomen) är att projekten utgår från **förenliga** grundantaganden om hur verkligheten är beskaffad. I annat fall kommer vi att prata förbi varandra eller över huvud taget inte begripa vad den andra pratar om. Därav följer inte att alla projekt ska klämmas in under en och samma hatt av disciplinbundna perspektiv, teoretiska referensramar, metodologiska principer. Jag anser tvärtom att vad vi har att eftersträva är **tvärvetenskapliga** och i viss mening "flerparadigmatiska" ansatser, där vi använder oss av olika teorier, metoder och typer av data. (När vi använder oss av s k hårda data och positivistiska metoder betyder det t ex inte att vi tror att vi därmed kan nå "fullständig kunskap" eller att det vi kan och bör söka kunskap om **enbart** är iakttagbara, observerbara och mätbara fenomen).

Jag ser det som en av våra viktigaste uppgifter att söka kunskap på **olika** "nivåer" (med hjälp av t ex sociologiska, historiska, ekonomiska, psykologiska, socialmedicinska förkunskaper och teorier). För att kunskaper på olika **nivåer** ska kunna **kopplas samman** krävs det bl a en gemensam samhälls- och människosyn bakom kunskapssökandet.

För psykologin och närliggande discipliner är det människan - hennes behovs-, kapacitets-, personlighetsutveckling osv - som står i centrum för kunskapssökandet. För sociologin och närstående vetenskaper utgör samhällsliga förhållanden och processer primära forskningsobjekt. Men det är inte så att psykologin klarar sig bra utan en samhällssyn och att sociologin inte behöver en människosyn. För att kunna utvecklas behöver båda

disciplinerna en syn på **förhållandet** mellan människa och samhälle - och tillgång till varandras kunskaper. Sociologin och psykologin tillhör de vetenskaper som behöver varandra - men båda har mestadels hankat sig fram utan särskilt mycket befruktande samröre.

I den akademiska världen finns ofta stelbenta gränser mellan discipliner och forskning kring fenomen på olika nivåer. Men verkligheten själv är inte strikt avgränsad i olika "nivåer".

Det sociologiska är invävt i det psykologiska och psyket bor i vår biologiska kropp. Samhälleliga förhållanden - som löne- och statusskillnader - sätter spår i de känslomässiga relationerna mellan människor och i den enskilda människans medvetande och upplevelse av sig själv, sin kapacitet och sina möjligheter. Arbetsdelning och arbetets karaktär har betydelse både för vår fysiska och psykiska hälsa. Det själsliga välbefinnandet kan vara avhängigt det kroppsliga och tvärtom.

Materialism - idealism

Till det som påverkar allas vårt sätt att uppfatta och förstå verkligheten hör vissa grundläggande antaganden om hur världen ser ut, hur samhället hålls samman, hur människan blivit människa, hur hennes medvetande utvecklas osv.

En skiljelinje i sättet att tänka om världen följer ur det som Sven-Eric Liedman kallar "idealismens och materialismens surdeg". (1980)

Våra världsbilder vilar antingen på en materialistisk eller idealistisk grund. Men ju mer uppsplittrad och specialiserad vetenskapen blir, desto mer **dold** blir denna grundläggande motsättning i sättet att tänka, menar Liedman. Det har också funnits en tendens inom de vetenskapsideal som dominerat i vår del av världen att förklara världsbilderna, bl a då de materialistiska resp idealistiska grundantagandena som betydelselösa, meningslösa, metafysiska - eftersom vi inte empiriskt kan pröva frågor som:

- är människan skapad av en främmande makt, en Gud eller liknande, - eller inte?
- är människans själv odödlig - eller är hennes psykiska liv oupplösligt förbundet med hennes kropp?

- är det tankar, idéer och planer som utgör ryggraden i den historiska utvecklingen - eller är det den materiella produktionen?

Men de vetenskapsmän, som förnekar sina grundläggande antaganden "håller sig med hundar i källaren", menar Liedman. Och ju längre förnekelsen varar, desto vildare blir hundarna, ty:

"Man framställer sina resultat som obetingade fastän de i själva verket är betingade av oredovisade (och kanske djupt omedvetna) förutsättningar. Man talar med vetenskapens auktoritet och låtsas (eller inbillar sig) att vetenskapligheten är höjd över alla motsättningar - samtidigt som man själv utan kommentar väljer sida i kampen". (aa, s 192-193)

Till den materialistiska grundsynen hör den uppfattning som Marx formulerade i satsen "Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara, utan tvärtom deras vara som bestämmer deras medvetande". (1943, s 7) Därur följer bl a risken att just vi som i vår vardagliga verksamhet sysslar med forskning och liknande löper risken att hemfalla till lufttunn idealism, där våra teorier och tankar blir mer verkliga för oss än den värld som omger oss.

Risken finns också att vi värderar våra egna dominerande kunskapsvägar och - former (den formella utbildningen, boklärdheten, vetenskapliga teorier) högre än den praxiskunskap, som människor tillägnar sig genom sina egna erfarenheter och sinnen, i andra vardagliga verksamheter än forskningspraktikens.

I materialistisk kunskapsteori betraktas det empiriska - eller det **sinnliga** som den grundläggande kunskapskällan - inte tänkandet. Och det är, menar Liedman, de som har den omedelbara sinnliga kontakten med natur och råmaterial och som ser sitt arbete omvandla denna natur och detta råmaterial som spontant och naturligt kan utveckla en materialistisk världsbild.

Atminstone som en undran vill jag tillägga: kanske gäller detsamma den del av mänskligheten - i huvudsak kvinnor - som ägnar en stor del av sitt liv och sin verksamhet åt arbete med "mänskligt råmaterial" - i fostrande, omvårdande, livsuppehållande, livgivande, omsorgsgivande arbete?

På motsvarande sätt blir idealismen naturlig och begriplig hos dem som ser sina idéer och planer förverkligas genom andras arbete för "de intellektuella" i allmänhet:

"Idealismens världsbild framstår för prästerna, alltså för de intellektuella i ordets bredaste mening, som den självfallet riktiga. Prästernas, de intellektuellas erfarenhet är en erfarenhet möblerad med tankar, tecken, skrifter. Det är normalt för dem (eller rättare sagt för oss) att lägga tyngdpunkten vid det idémässiga.

I folkundervisningen, sådan den praktiseras i riter, predikningar, förordningar, och i sinom tid i folkskolor, har materialismen i alla dess former framställts som ett stort och avskyvärt ont. Sinnligheten är ett ständigt hot. Sinnligheten inte bara som kön utan som kännande och erfarande kropp över huvud, berusning av färger, smaker, lukter - en hel rad dödssynder! Materialismen som världsbild rymmer utsägliga händelser, förnekar själens odödlighet, förnekar Gud. Materialismen som samhällsyn är upprorisk, förlägger samhällets rimliga tyngdpunkt till de lägre istället för de högre klasserna". (Sven-Eric Liedman: Surdeg, 1980, s 197-199)

Människor som har intellektuella yrken (bl a forskare) och som lever av och för tankar och idéer, kan således inte antas bli materialister, spontant av själva sin intellektuella syssla. När vi bor i orden tappar vi lätt fotfästet på jorden - vilket säkert avslöjar sig mer än en gång i den här rapporten.

Vi får anstränga oss en smula, bl a genom att konfrontera och pröva våra teorier och idéer med vad som faktiskt gäller i den konkreta verklighet vi uttalar oss om.

Kanske har vi turen att möta en och annan upprorisk materialist, som likt den fiskare Jesus en gång lär ha mött säger: "Jag struntar i vem din far är. Du ska ändå inte hålla på och gå på vattnet här där jag ska lägga ut nät". Något bör vi väl lära därav, i så fall.

Men det är fullt möjligt att vi lever i ett samhälle som alstrar en extrem idealism med föreställningar att allt skapas och frambringas av idéer, av planer, av förhandlingar och kompromisser, och där "kättare" tystnar och/eller minskar i antal.

Erik Beckmans dikt om Röven och Lotta i himmelriket (i "Den kommunala kroppen", 1979) beskriver ett sådant samhälle: ett himmelrike där man löser alla tänkbara svårigheter på konferenser och kurser och där man klarar av problemet "hur man når en lösning, inte någon särskild lösning utan lösningar i allmänhet".

Röven har, skriver Sven-Eric Liedman, den tunga ohjälpliga kroppslighet som man kan ana av hans namn. "Hur skulle han kunna höra hemma i det kommunala himmelriket? Nej. Han är full av starka, olämpliga känslor och förhoppningar, han glädjs och ängslas, han förlustar sig och bär sig allmänt tölpaktigt åt ... Han säger 'på sitt fula sätt' att han älskar Lotta". Men Lotta förstår inte, hon har anpassat sig bättre. Hon finner bara att hon och Röven "befinner sig i närheten av varandra: känslor får vika för geometri" och Rövens och Lottas förhållande går obevekligen mot sin upplösning.

Vad jag vill ha sagt med detta är, tror jag, framför allt: Låt oss inte glömma att vi kan ha en del att lära av Röven. Och om vi inte lär oss begripa hans språk och att lyssna till hans erfarenheter, då har vi inte bara tappat fotfäste för våra tankar utan också valt sida: Herrarnas, prästernas, förmyndarnas - de som styr, planerar och tänker åt andra.

Konflikt - konsensus

Därmed har jag också snuddat vid en annan skiljelinje i sättet att tänka om den värld vi lever i - och i de olika samhällsvetenskapliga modeller som står mot varandra. Nämligen synen på konflikter och motsättningar i ett samhälle. De olika teorier som står mot varandra brukar samlas under beteckningar som konflikt- resp konsensusteorier.

Teoretiker som Rousseau, Comte, Durkheim, Parsons har betraktat den sociala **likformigheten** som det naturliga och ideala och utgått från antagandet om ett samhälle där det råder konsensus/samförstånd och ekvilibrium/jämvikt. Andra teoretiker som Hobbes, Marx, Simmel, C Wright Mills har utgått från antaganden om att det i samhället inte råder samförstånd och jämvikt och sett den sociala **olikformigheten** som "naturlig". (3)

Det finns inte bara skillnader utan också påtagliga likheter mellan

konsensus- och konfliktteoretikers försök att begripa sig på hur samhället fungerar. Bl a då i det gemensamma intresset för sociala strukturer och institutioner. Jag ska dock - utan ambitioner att fördjupa mig i frågan - redogöra för ett av flera befintliga sätt att beskriva skillnader mellan konsensus- och konfliktteoretiker. Jag väljer då att referera Joachim Israels diskussion i en bok från 1972: "Om konsten att lyfta sig själv i håret och behålla barnet i badvattnet". (För andra genomgångar av de olika skolornas kännetecken se t ex Cuff & Payne, 1984, Ritzer, 1977, eller Allardts Kapitel "Konflikt- och konsensusteoretiker" i Asplund, 1970.)

Den grundläggande skillnaden mellan konsensus- och konfliktteoretiker kan, enligt Israel, sammanfattas på följande sätt: I konsensusteorierna uppfattas konflikter som störande element. De förhindrar jämvikt, dvs det som betraktas som det normala tillståndet. I konfliktteorier betraktas konflikter som normala, medan jämvikt betraktas som något tillfälligt.

Beroende på grundantaganden om hur samhället är beskaffat, ser och intresserar man sig för olika saker. Konsensusteoretiker (dit den sk strukturfunktionalistiska skolan hör) intresserar sig för hur samhället hålls samman av gemensamma normer och värden och för hur "allt" medverkar till samhällets integration och stabilitet. (Inom socialgerontologin kan vi se den sk disengagementteorin som ett exempel på funktionalistisk teori. Se Gunilla Bengtsson, 1985, FoU-rapport nr 5, s 27-36).

Konfliktteoretiker, dit bl a marxister brukar hänföras, intresserar sig för intressekonflikter, hur makten bevarar samhällsordningen, döljer intressekonflikter osv.

Motsättningen mellan konsensus- och konfliktteoretiker tar sig ibland uttryck som en strid om vilken teori som är den riktiga och som bäst överensstämmer med den empiriska verkligheten: präglas verkligheten mest av konflikter eller av samförstånd? Den frågan är viktig. Men empiriskt kan nog konsensusteoretikern ibland få "mest" rätt, ibland konfliktteoretikern. Motsättningen sitter djupare och handlar om föreställningar om den **ideala och naturliga samhällsordningen** - om världsåskådningar.

Israel menar med hänvisning till Buckley (1967) att en grundläggande skillnad mellan konsensus- och konfliktteoretiker är att de bygger på olika

analogimodeller. De förra bygger på mekaniska och/eller organiska analogimodeller, de senare på processmodeller.

I samband med fysikens, speciellt mekanikens snabba utveckling, kom **mekaniska** modeller till bruk inom samhällsvetenskaperna. Man försökte tolka människan, hennes medvetande och samhället med hjälp av samma metoder, begrepp och antaganden som användes inom mekaniken och föreställde sig människan som en maskin eller mekanism.

En central föreställning i mekaniska modeller är den om jämvikt. Varje förändring som pågår eller kommer till stånd i ett sådant system antas uppvägas av andra krafter, som återställer balansen. Begrepp som integration, jämvikt, stabilitet är positivt värdeladdade ord i dessa teorier, men används **som om** de var deskriptiva och beskrev ett socialt systems huvudsakliga mål. Israel menar vidare att vanliga uttryck bland konsensus-teoretiker som exempelvis "samhället önskar" kan ha en mystifierande effekt, eftersom detta inte säger något om vem eller vilka grupper som har sådana önskningar.

"Att detta inte redovisas kan vara en följd av ett stipulativt antagande om att konsensus råder mellan samhällets medlemmar. En sådan stipulering försummar eller nedvärderar betydelsen av motsatta intressen, förekomsten av grupper med olika strategier och klasser med oförenliga mål. 'Konsensus' om bestämda föreställningar, normer och värderingar mellan samhällets medlemmar är en förutsättning för jämvikt och därför innehåller mekaniska modeller inte bara föreställningar om jämvikt utan också om konsensus". (Israel, a a, s 77)

Den andra analogimodellen som är vanlig bland konsensusteoretiker och som ofta ligger till grund för den funktionalistiska traditionen inom sociologin är den **organiska** modellen där man gör jämförelser med individuella, biologiska organismer. Därav följer bl a antagandet att det sociala systemets delar är olika och har olika funktioner, men är ömsesidigt beroende av varandra (som hjärta, hjärna, lungor). Samhällets lika delar antas samarbeta och inte konkurrera med varandra i kamp för tillvaron. Analogin innebär också att systemet inte kan förändra sin struktur utöver snäva gränser, att djupgående strukturella förändringar inte är tänkbara, och att "sådana egenskaper hos det sociala systemet som olika grupper eller klassers oförenliga mål och intressen uppfattas som

patologiska fenomen i organisk bemärkelse och inte som strukturella egenskaper hos det sociala systemet". (Israel, a a, s 80)

Den tredje modellen - **processmodellen** - utgår från att det sociala systemet befinner sig i kontinuerlig förändring eller utveckling. Teorier av detta slag antar, enligt Israel, att det finns:

"faktorer inom systemet som bevarar strukturen, liksom faktorer som, även om de är beståndsdelar i denna struktur och fungerar inom den, arbetar aktivt på att förändra och upphäva den rådande strukturen. (...) Detta är liktydigt med att hävda en dialektisk princip som säger att strukturens beståndsdelar samtidigt som de är ömsesidigt beroende av varandra kan stå i konfliktrelation till varandra. En del försöker t ex att bevara strukturen medan en annan del försöker att förändra den" (a a, s 83)

Israel menar således att de olika världsbilderna hänger samman med att konsensus-teoretiker bygger på mekaniska och/eller organiska analogimodeller; medan konfliktteoretiker bygger på processmodeller. Båda teorierna har emellertid som utgångspunkt ett universellt **faktum**, som förmodligen erkänns i båda teorierna såsom i realiteten existerande betingelser, nämligen att **knapphetsbetingelser** råder i alla samhällen. Den fundamentala skillnaden mellan dem ligger i de **slutsatser** de kommer fram till när de diskuterar knapphet.

I konfliktteorier antas knappheten och den följande ojämna fördelningen av varor leda till intressekonflikter, "eftersom vissa individer inte kan få mera om andra motsätter sig att få mindre". Konsensusteoretikernas inställning till ojämlikhet som något "funktionellt" exemplifierar Israel med följande citat från Kingsley Davis:

"Social ojämlikhet är sålunda en omedvetet utvecklad anordning med vars hjälp samhället försäkrar sig om att de mest betydelsefulla positionerna samvetsgrant besätts av de mest kvalificerade personerna". (4)

Eftersom Israel har en annan världsbild än konsensusteoretikerna blir han, kan man kanske säga, förundrad och skulle kunnat formulera sig i en fråga till konsensusteoretikerna: **Varför?** Varför tas det för givet att samhället är en sammanhängande, stabil och integrerad helhet, som hålls samman av

att människorna har samma moral och likartade värderingar? Varför är värdegemenskapen och intressegemenskapen något naturligt och självklart? Har människorna verkligen samma värderingar? Naggas värdegemenskapen inte i kanten av ojämlikhet i ägande, makt, materiella och sociala levnadsvillkor?

Johan Asplund upprepar den i - på sin tid sönderlästa - boken "Om undran inför samhället" (1970) Ludwig Wittgenseins fråga: "Varför i helvete säger man naturligtvis?"(5)

Att ställa den frågan är, menar han, ett i största allmänhet bra förhållningssätt inför alla påståenden som handlar om sociala fenomen och den sociala verklighetens natur och som tar något som givet och självklart.

Asplund tar bl a upp synen på konflikter. Slentrianmässigt är vi benägna att säga att konflikten innebär söndring, att parterna genom den fjärmar sig från varandra, att förståelsen mellan parterna har upphört. Man föreställer sig att ett konfliktfritt förhållande mellan två parter utgör något slags ideal, att frånvaron av motsättningar eller meningsskiljaktigheter, av aggressiva handlingar, av hårda ord osv, utgör sociala **hälso-tecken**. Men, Georg Simmel (1955), ställde frågan "vad BETYDER sociala konflikter"? och kom att vända upp och ner på detta synsätt. Frånvaron av motsättningar, meningsskiljaktigheter, aggressioner kan i stället vara sociala **sjukdomstecken**. Konflikt och interaktion är inte varandras motsatser. Konflikt är **en form av interaktion**.

Asplund tar en studie av byaslagsmål i Finland som exempel. I sin hävdvunna form var byaslagsmålen som institution godartade och mestadels nyttiga. Men i mitten av 1800-talet började institutionen förfalla, knivar och vapen kom till användning. Man började förbjuda dem. Byaslagsmålen hade varit en form av interaktion, de etablerade sociala relationer mellan byarna och utgjorde ett tecken på att de olika byarna hängde ihop och fungerade. Men när byasamhället började upplösas, då degenererade också slagsmålsinstitutionen.

Man borde, menar Asplund, "inte säga att byaslagsmålen befrämjade eller ökade sammanhållningen i det österbottniska samfundet, utan man borde säga att byaslagsmålen var (en aspekt av) denna sammanhållning". (a a, s 55)

Detta är en illustration av att man kan se på sociala fenomen med olika ögon. T ex det "slentrianmässiga": att konflikter är icke önskvärda, söndrande, avvikande från den normala ordningen. Eller som Simmel hävda att de kan betyda **motsatsen**: att de kan förena, att de kan öka förståelsen mellan parter, att man kan hysa respekt för fienden, osv. Simmel "visar oss någonting som vi inte sett förut, men han bevisar ingenting", säger Asplund, som menar att detta att problematisera verkligheten är det första steget på väg mot kunskap - ett steg som omöjligt kan överhoppas. Det är därför vi måste ställa frågan "Varför i helvete då?".

Och det är alltid mot bakgrund av ett **teoretiskt ideal** - eller en **världsbild** - som vi blir förvånade och nyfikna. Eller uppbragta - som människor blev när Kopernikus, Galilei, Darwin, Freud hävdade andra sätt att förstå världen än de invanda.

Om vi som forskare gick helt förutsättningslösa - utan världsbild - till verket, vad skulle vi då bli förvånade och undrande över? Allt eller intet?

Till min världsbild hör att jag har svårt att föreställa mig vårt samhälle som ett motsättnings- och konfliktfritt samhälle. Jag anser också att det tillhör våra uppgifter som forskare att se och avtäcka motsättningar och intressekonflikter som de ser ut i dagens konkreta samhälle. Finner jag inga, skulle jag bli förvånad och ställa frågan "varför?". Jag skulle inte tänka "så bra, allt verkar normalt - harmoni, lag och ordning, likformighet i sätt att tänka, i värderingar, moral, känslor och önskningar råder."

Jag tror jag skulle bli orolig över vart Röven och andra "avvikare" tagit vägen. Insydda på någon anstalt - eller integrerade och "välanpassade"?

Sociala fakta, definitioner och beteende

Ritzer (1977) menar att det inom sociologin finns tre dominerande paradigm, nämligen de tre paradigm vars företrädare hävdar att det som är sociologins ämne är sociala fakta, sociala definitioner resp socialt beteende.

Ritzer uppmärksammar därmed andra skiljelinjer inom sociala vetenskaper än de ovan nämnda. Han menar bl a att den vanliga föreställningen om att den fundamentala klyftan inom sociologin går mellan strukturfunktio-

nalister och konfliktteoretiker är felaktig. Enligt Ritzers erfarenhet har strukturfunktionalister och konfliktteoretiker aldrig haft svårigheter att kommunicera med varandra. Den ene begriper vad den andre säger, även om de inte är överens. Det handlar här om olika teorier - inte olika paradigmen, menar Ritzer, och hänför båda till vad han kallar faktaparadigmet.

Johan Asplund (1970) som behandlar just **begriplighetsaspekten** och dess avhängighet av världsåskådningar är av annan åsikt vad gäller klyftan mellan konsensus- och konfliktteoretiker. Han skriver:

"För en utpräglad konsensusteoretiker framstår avvikande beteende som någonting konstigt, och man brottas med problemet hur avvikande beteende - till exempel kriminalitet - över huvud taget är möjligt. Hur ska man kunna förstå att kriminalitet uppkommer i ett samhälle där likformighet är det naturliga tillståndet? Likformigheten är självklar (...)

Om man demonstrerade för en utpräglad konsensusteoretiker, att alla data talar för att det är en konfliktteori som bäst beskriver samhället, så är det möjligt, föreställer jag mig, att konsensusteoretikern skulle replikera: Det kan hända; må så vara; men ett sådant samhälle förstår jag i så fall inte". (a a, s 122)

Men låt oss återvända till Ritzer och de klyftor han ser. Ritzer menar att ett paradigm är en vetenskaps uppfattning om vad som är dess **ämne** - vad det är som ska studeras. Ett paradigm omfattar och hålls samman av förebilder, teorier, metoder och instrument.

Förebilden för paradigmet om **sociala fakta** är Emile Durkheims verk, bl a hans bok Självmordet. Durkheim menade att man ska **behandla** ett socialt faktum som ett ting, något som finns utanför människan och utövar ett tvång på henne. Han menade inte att de sociala fakta som ska studeras **är** ting, i betydelsen materiella enheter som har en egenexistens oberoende av människornas medvetande (vilket vissa efterföljare tycks göra, enligt Ritzer). Sociala fakta som enligt faktaparadigmet bör göras till föremål för studier är "verkliga" strukturer (som t ex en byråkrati) eller institutioner (som t ex familjen eller religionen). Faktaparadigmets företrädare riktar uppmärksamheten mot dessa strukturers och institutioners karaktär och deras inbördes förhållande. Detta intresse finns hos både struktur-

funktionalister och konfliktteoretiker, som har olika teorier om förhållandet mellan "sociala fakta" (harmoni resp konflikt) men som - enligt Ritzer - kännetecknas av större likheter än skillnader.

Förebilden för paradigmet om **sociala definitioner** är Max Webers verk om social handling. Weber intresserade sig för hur människor definierar sin sociala situation och betydelsen av dessa definitioner för deras handlingar. Vad som bör studeras enligt detta paradigm är alltså inte sociala fakta, utan hur människor **definierar** dessa fakta. En utgångspunkt för detta är W.I. Thomas påstående: om folk definierar något som verkligt, har det konsekvenser som gör det verkligt. Till de viktigaste teoretiska perspektiven inom detta paradigm hör symbolisk interaktionism (t ex Cooley och Mead) och fenomenologisk sociologi (med inspiration från bl a Schutz och Husserl). Definitionsparadigmets företrädare opponerar sig mot den vikt som i fakta-paradigmet läggs vid makrostrukturerna och institutioners betydelse och den makt de påstås ha över människor. "För symbolinteraktionisten är strukturer och institutioner helt enkelt det skal innanför vilket de egentliga och avgörande sociala definitionsprocesserna och interaktion äger rum", skriver Ritzer (a a, s 199, min övers).

Inom definitionsparadigmet finns nog en övervikt av teoretiker som bygger på idealistiska antaganden. T ex vissa fenomenologer, som menar att verkligheten inte har någon objektiv existens - oberoende av människors definitioner. Också bland företrädare för den symboliska interaktionismen och bl a de rollteorier som har sina rötter där, finns en tendens att bortse från sådant som materialister betraktar som grundläggande: den samhälleliga produktionen, människors sinnligt - konkreta behov, ojämlikheter i fördelning av materiella nyttigheter, makt osv.

Frigga Haug (1979), som visserligen ser rollbegreppet som ett bra beskrivande begrepp, menar att det inte tillför eller t o m kan hindra verklig **förståelse** av människors inbördes relationer. Detta pga att teorier om rollövertagande och inlevelse/empatiprocesser inte relaterar till en "tredje sak":

"Att människor över huvud taget lever ett materiellt liv, producerar, älskar, finns inte inbegripet i begreppet aktion - såsom det förekommer i sammansättningen 'interaktion', där 'interageras' bara 'symboliskt'. Samhället framträder inte som skapat via gemensam produktion utan

omkring ett förhandlingsbord, där man genom inlevelse blir eniga om betydelsestrukturer (...). Människornas verkliga gärningar, först och främst deras gemensamma arbete, faller under bordet, liksom möjligheten att begripa deras interaktionssätt som ett resultat av produktionen och de förhållanden som bestämmer den. Därmed bortfaller också möjligheten för gott att reparera diagnostiserade brister i de mellanmänskliga relationerna genom att undanröja orsakerna. I stället lyckas man utvidga symptomforskningens och behandlingens område utomordentligt mycket". (s 205, min övers)

Men: man **måste** inte ha en idealistisk grundsyn för att intressera sig för människors subjektiva definitioner och upplevelser av världen och sin egen situation. Vi har t ex sådana "definitionsteoretiker" som Berger och Luckman. De menar att det är "samhällets dubbelkaraktär av objektiv fakticitet och subjektiv betydelse som skapar dess verklighet **sui generis**". (Berger och Luckman, 1967, s 18, min övers)

Ideologianalys och ideologikritik, bl a då analys av rådande föreställningar om den värld vi lever i, är ju inte heller någon ovanlig syssla bland marxister och andra forskare med en materialistisk grundsyn.

Den med materialismen förbundna **kunskapsrealismen** innebär ett sökande efter kunskap som överensstämmer med den verklighet det handlar om och utgår från att denna kunskap alltid kan utvecklas. Inte nå slutet, bli absolut kunskap - men nå en bättre överensstämmelse. Detta kunskapssökande förutsätter bl a ett ifrågasättande av hittillsvarande "sanningar" i form av teorier, verklighetsdefinitioner, föreställningar om "hur det är" och om "vad som är möjligt". (Se också under rubriken "Förhållandet vetenskap-ideologi", s 93 ff nedan).

En materialistisk grundsyn (som är dialektisk och inte mekanisk) begränsar ju - tack och lov - inte sitt intresse till sådant som går att bokstavligen ta på eller till människan som ett passivt objekt för yttre sociala eller inre biologiska krafter. Till det som **finns** i människornas värld - och som påverkar vårt handlande som subjekt - hör våra känslor, tankar, önskingar och konsten, moralen, ideologierna. Inte bara de materiella och samhälleliga grundvalarna.

I det tredje paradig som Ritzer behandlar, nämligen beteende-paradig-

met - antas det däremot inte finnas någon voluntaristisk medvetenhet mellan yttre stimuli och mänskligt beteende. Förebilden här är en psykologisk teori, nämligen B.F. Skinners behaviorism. Den sociologiske behavioristen söker i likhet med psykologisk behaviorism förstå, förutsäga och determinera människors beteende utifrån belöningar och straff som framkallar önskat beteende.

Det är Ritzers uppfattning att ingendera av de tre nämnda paradigmen - tagna var för sig - är i stånd att förklara något som helst socialt fenomen. Han skriver: "I varje sociologisk undersökning måste vi samtidigt kunna förstå strukturer, institutioner, definitioner av situationer, handlingar, förstärkningsbetingelser och beteende" (s 217, min övers).

Ska vi som reaktion på det plocka fram ordspråket som säger: "Den som gapar över mycket mister ofta hela stycket"? Eller: "Den som siktar på månen kanske når trädtopparna"? Eller: "Lagom är bäst"?

Jag tror nog inte vi ska sikta på att i enskilda forskningsprojekt klara allt på en gång. Men att vi ska ha "brobyggarambitioner", som gör att vi intresserar oss för samband och sammanhang mellan människors faktiska handlingar; deras subjektiva definitioner, önskningar och behov såväl som objektiva vardagsvillkor (som t ex mätbara, materiella och ekonomiska resursskillnader); sociala strukturer och institutionella mönster, osv.

Till det intressanta i Ritzers beskrivning av sociologin hör att han betecknar i stort sett samtliga av dess stora teoretiker som just **brobyggare** mellan paradigmen. Bl a då de teoretiker som står som förebilder för **olika** paradigmen! Till brobyggarna räknar han framför allt: **Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx** och **Talcott Parsons**. De första tre byggde broar mellan fakta- och definitionsparadigmet, medan Parsons försökte integrera alla de tre nämnda paradigmen.

Bland de tre teoretikerna Marx, Weber och Durkheim var Marx den som bäst lyckades integrera paradigmen om sociala fakta och sociala definitioner, säger Rizer och menar att detta beror på Marx **dialektiska** uppfattning om förhållandet mellan människa och samhälle: "Marx menar att det finns en rad sociala förhållanden som har en tvingande inverkan på människan, men han bortser inte från betydelsen av sociala definitioner. De två perspektiven vävs tätt samman hos Marx på grund av hans tänkan-

des dialektiska karaktär" (s 221, min övers).

Vill vi bygga broar - om än i aldrig så liten skala - har vi således att hålla ett dialektiskt tänkande vid liv. Jag tror vi kan ha en hel del att lära av att då och då vända tillbaka till bl a de sociologins klassiker som kommit att stå som förebilder för olika vetenskapliga skolor. Kanske i synnerhet dem som **inte kan inpassas i sina egna paradigm**, så som Ritzer definierar saken.

Men vill vi positionsbestämma oss själva som forskare i den meningen att vi vill göra klart för oss vad vi egentligen vill med vår forskning tror jag vi kan få svårt att orientera oss och finna den väg vi vill vandra enbart genom att kolla in sådana "paradigmatiska" huvudstråk som jag försökt ge en antydan om. Vi behöver veta en del om bl a dessa inomakademiska motsättningar och kommunikationssvårigheter. Men bedriver vi social forskning kan vi inte positionsbestämma oss enbart genom att ta ställning i förhållande till olika vetenskapliga paradigm och skolor. Vi har också relationer till **olika parter i den sociala verkligheten** utanför universiteten, **till handlingspraktiken och bl a då de världsbilder, synsätt och kunskaper** om samhället och dess människor som vi möter där.

MÄNNISKOSYNER

Vi har alla en viss människosyn, som påverkar vår förståelse av oss själva och av de människor vi möter, t ex i vård- och behandlingsarbete, i forskningsarbete, i privatlivet. Till människosynen hör föreställningar om hur vi blir till och utvecklas som människor, om varför vi fungerar som vi gör, om hur vi kan förändras och ändå förbli samma person som vi var igår osv.

I vetenskapliga sammanhang finns ett - inte alltför ofta åtlämnat - krav att man tydliggör och sätter ord på dessa sina grundläggande antaganden. Detta att sätta ord på och göra sig själv medveten om sin människosyn kan vara betydelsefullt också när man i praktiken arbetar med människor och har att ge hjälp, lindring, vård och omsorg.

Men det är naturligtvis viktigt att man inte förlorar sig i orden och glömmer att fråga sig vilka värden som finns i praktiken. Den människosyn som finns i en viss praktik är inte den som finns formulerad i ord (t ex den helhetssyn som socialtjänstlagen talar om) utan den som kommer till uttryck i konkreta handlingar och förhållningssätt.

I ett och samma team eller vårdlag kan det finnas ganska så olika människosyner representerade. I tanke och handling! Att för sig själv och varandra synliggöra, diskutera och ifrågasätta olika sätt att se och förstå konkreta människor kan vara en bra utgångspunkt för reflektion över hur det som står i lagen om en helhetssyn på människan, om respekt för den enskildes självbestämmande osv, svarar mot:

dels mitt eget, mina arbetskamraters och arbetsledares sätt att **tänka om** människor, deras behov och utvecklingsmöjligheter;

dels den dagliga praktikens **faktiska handlingar** och **handlingsutrymme**: vilken människosyn som har möjlighet att växa, "få plats" och komma till uttryck i konkreta handlingar och förhållningssätt.

Tre traditioner

Bland de olika sätt att se på människan som vi möter i vår omgivning kan vi - **mycket grovt sett** - utskilja tre skilda sätt att tänka, som är

förknippade med olika vetenskapliga traditioner. Dessa tre huvudstråk i sättet att se på människan kan alla tre ha satt spår i vårt eget vardagstänkande, även om vi sällan möter den ena eller andra människosynen formulerad i helt renodlad form och konsekvent tillämpad i praktiskt vård- och omsorgsarbete.

Ett första huvudstråk i sättet att tänka kan vi kalla arvsteorin. Hårddraget säger den teorin ungefär att vi blir den människa vi redan var när vi föddes. Om det här livet på något sätt misslyckas för oss, så beror det på att "det är kört från början". Våra arvsanlag bestämmer inte bara om vi ska bli man eller kvinna, vår hudfärg och hårfärg o dyl, utan också om vi ska bli en framgångsrik, laglydig, god och älskansvärd människa eller ej. Renodlade arvsteorier är i dagens debatt inte särskilt vanliga eller populära. Men nog yttrar sig den till arvsteorin kopplade människosynen både i påståenden om människan i allmänhet och som omdömen om enskilda människor. T ex i påståenden som: "människan är egoistisk till sin natur" - "med så mycket dåligt påbrå som finns i den slakten kan man inte vänta sig annat än att barnen blir tjuvar eller alkoholister". Hopplöshetskänslor kan också yttra sig i uttalanden som talar om människor **som om** det man ogillar var ärftligt betingat: "personalen som hamnat här råkar vara folk som bara är reaktionära och ointresserade av all förändring, det är ingenting att göra åt". (6)

Ett annat - och idag mer allmänt accepterat och utbrett - sätt att tänka om människan är det som har sin rot i psykoanalytisk teori. I mer eller mindre uttunnad form återfinner vi dess människosyn tillämpad i psykoterapeutiskt behandlingsarbete och i en "psykoterapeutisk kultur" som påverkar tanke- och förhållningssätt långt utanför behandlingsrummen. I likhet med arvsteorin är den psykoanalytiska teorin **tillbakablickande** i sina försök att förstå och förklara människors problem och i sin syn på hur förändring och utveckling kan åstadkommas. De första fem åren av en människas liv och framför allt relationen till modern under de åren betraktas som avgörande. Människan är så att säga sin barndom. Om livet är "kört" så beror det på vad som skett redan före 5 års ålder, ungefär. För att förstå varför vi beter oss som vi gör som vuxna antas vi behöva vända tillbaka till barndomsåren. I traditionell psykoanalytisk teori ses ofta konflikter vi hamnar i - t ex i äktenskapet eller arbetslivet - som uttryck för **konflikter vi bär inom oss**. För att förändra en aktuell problematisk livssituation och utvecklas som människa antas vi därför

först, i tanke och känsla, behöva bearbeta de tidiga barnaårens konflikter i förhållande till föräldrarna. Faktiska omvärldsbetingelser i nu-situationen och dess egna kanske konfliktfyllda kravstrukturer, tenderar man att bortse ifrån i de psykoterapeutiska förklarings- och lösningsmodellerna. Liksom från våra möjligheter att förändras och utvecklas som människa genom försök att i handling bearbeta och förändra våra aktuella yttre levnadsbetingelser. Enligt detta synsätt antas en människas personlighet finnas given inom henne, liksom hennes - mer eller mindre väl tillvaratagna - resurser. Vad som kan hindra en människa att ta sina inneboende resurser i anspråk, växa och utvecklas fullt ut, är främst hennes inre, tidigt införlivade konflikter/personlighetsstrukturer och hennes **brist på insikt** därom. (7)

Ett tredje sätt att se på människan och hennes utvecklingsmöjligheter finner vi i vad vi kan beteckna som verksamhets- och interaktionsteorier. Enligt detta sätt att se kan vi utvecklas som människor hela livet, genom de verksamheter vi är inbegripna i från vaggan till graven, i samspel med andra människor och de krav och förväntningar som omgivningen ställer. En dansk psykolog har sammanfattat detta synsätt ungefär så här:

Vi föds till världen som halvfabrikat och vi förändras ständigt i och under de omständigheter där vi lever våra liv, i och genom de verksamheter vi träder in i och deltar i. (Sten Larsen, 1982)

Vi utvecklar olika behov och kapaciteter beroende på vilka krav och förväntningar omgivningen ställer. Den personlighet vi utvecklar - bland annat en för var och en av oss säregen handlingsberedskap och specifika handlingsmönster - är en produkt av vad vi gör just nu och av vad vi gjort tidigare i vårt liv och det är i samspel med vår omvärld vi får vår identitet bekräftad.

Detta tredje synsätt kan beskrivas som mer optimistiskt än de två andra därför att förändring och utveckling alltid antas vara möjlig. Oavsett om vi är 25, 45 eller 65 år. Men som vi vet är själva verkligheten inte alltid positiv och utvecklande. De krav och förväntningar omgivningen ställer på oss kan vara utvecklande och bekräftande. Men de kan också vara tillräckligt motsättningsfyllda för att skapa t ex handlingsförklamation eller en benägenhet att fly in i missbruk, apati eller galenskap. Kraven som ställs på oss kan också vara för låga för att vi ska lära oss något nytt och

utveckla nya kapaciteter, som i vissa löpandebandsarbeten där man bara gör samma sak om och om igen.

Om vi t ex blir arbetslösa förändras omgivningens krav och förväntningar på ett dramatiskt sätt. Likaså när vi fyller 65. Många finner efter pensioneringen nya verksamheter att gå in i - verksamheter som kan vara mer kapacitets- och personlighetsutvecklande än det arbete man lämnat. För andra kan omgivningens sänkta krav och uttunnade sociala relationer innebära att kapaciteter man haft tillbakabildas. Kanske upplever man en identitetsförlust. Om jag varit snickare eller historielärare men ingen i min omgivning på länge frågat efter vad jag kan och vet, är det inte så underligt om jag blir osäker på hur jag ska svara om någon plötsligt frågar: vem är du?

Vi har alla en historia som är säregen för var och en av oss - samtidigt som vi har en med andra människor delad och gemensam historia. Men det händer att vi **behandlas** som atomer - lösryckta ur tid och rum.

En teori som rymmer en helhetssyn på människan måste räkna med **hela människans liv - från början till slut**. Alla de olika verksamheter vi är och har varit inbegripna i kan vara betydelsefulla för vår utveckling. Vi har blivit till som människor genom att vara aktiva och verksamma i lek, skola, arbete, hemarbete, fritid, vänskap, kärlek, drömmar och fantasier.

En helhetssyn kräver också redskap som gör det möjligt att **bygga broar mellan kunskap om den enskilda människans liv och kunskap om det samhälle hon lever i**. Verksamhetsbegreppet kan tjäna som ett sådant redskap, som ett "förmedlande begrepp": De flesta vardagliga verksamheter som vi går in i är historiskt och samhällseligt bestämda. I våra lekar som barn, vårt arbete, vårt familjeliv och umgänge med vänner osv finns - när vi gör vårt inträde - spelregler och strukturer som vi har att förhålla oss till; anpassa oss till eller försöka förändra. Våra samhällseligt bestämda, vardagliga verksamheter - och samspelet med andra människor i dessa våra olika verksamheter - präglar i sin tur vår psykiska utveckling, avgör vad vi lär oss och inte lär oss, påverkar vårt välbefinnande och vår hälsa osv. (8)

Människan - subjekt, objekt eller både/och?

De här tre grovt skissade tanketraditionerna är i vård- och behandlings-sammanhang ofta sammanvävda med vitt skilda sätt att i praktiken bemöta och behandla människor. Skillnaderna kan beskrivas som en tendens att betrakta människor som enbart objekt, enbart subjekt resp både/och.

Jag återkommer till detta i nästa avsnitt och ska här bara ge exempel, som jag tror begripliggör vad jag menar.

I en av de psykiatriska mottagningar som jag studerat i mitt tidigare forskningsarbete arbetade man efter (psykoanalytiskt inspirerade) psyko-terapeutiska principer. (Se not 7) Till de strikt tillämpade principerna hörde att man inte ska ta över ansvar för en annan människa, vilket i praktiken innebär vissa likheter med en del andra s k "ansvarsfilosofier" (t ex den omtalade "Alby-modellen"). Vid den psykoterapeutiska mottagningen fanns mycket välformulerade formuleringar av mål och medel för verksamheten. Mål, principer och arbetssätt relaterades både på papper och i de enskilda medarbetarnas beskrivning av sin praktik till den människosyn man ville "omsätta i praktiken". Man betonade i dessa formuleringar människans subjektstatus: att människan är ett aktivt, autonomt och självständigt subjekt, att hon inom sig bär resurser för växt och utveckling, att hon har att själv ta ansvar för sin utveckling och sitt självförverkligande, att hon är fri "att skapa sig det liv hon själv önskar".

Denna behandlingsideologi hade formulerats i protest mot bl a den medicinskt orienterade psykiatrin och synen på människor som passiva objekt, underkastade sin egen biologi, inre krafter som inte kan kontrolleras av henne själv, men påverkas av kemiska medel o dyl. Protesten riktade sig alltså mot synen på människan som ett objekt för av henne själv okontrollerbara inre krafter respektive andras (experternas) åtgärder. Dvs mot sjukdomsorienterade praktiker inom psykiatrin, mot "biologiserande" förklarings- och lösningsmodeller inom vården i allmänhet, samt mot ansvarsövertagande, förmyndarskap, omyndigförklarande och behandling av människor som "föremål för åtgärder". Demarkationslinjer drogs också mot synen på människan som ett passivt objekt för yttre stimuli, t ex vissa behavioristiska psykologiska teorier som Skinners, och dess avläggare i s k beteendeterapi. (Jfr s 35 ovan).

Den protest mot den traditionella social- och sjukvårdens förmyndarmentalitet och tendens att behandla och bemöta människor som objekt, som kommit till uttryck i psykoterapeutiska och andra "ansvarsfilosofier", rymmer en sant humanistisk tanke.

Att hålla människor ansvariga för sina handlingar, att betrakta inte bara oss själva utan också andra människor vi möter som ansvariga subjekt, är rimligen en riktig princip inte bara i vårdarbete. Men som människor är vi inte bara subjekt i förhållande till vår omvärld. Om vi överger försöken att förstå människor som produkter av det samhälle vi lever i, är vi ute på hal is, både ideologiskt och praktiskt. (....)

Föreställningen om människan som autonom varelse - någon som är fri att skapa sig det liv hon önskar - är en abstraktion. Den människan finns inte i sinnevärlden. Hon är ett begrepp - en abstraktion - som bara kan överleva så länge vi flyr det svåra arbetet att fördjupa förståelsen mellan individ och samhälle.

Så skrev jag för ett par år sedan i en artikel om "Ideologier och konjunkturer" (1983). Detta med anledning av att "ansvarsfilosofierna" tycktes vara på frammarsch (igen) inom vårdapparaten och den därmed sammanhängande risken för flykt till förenklade, "halverade människosyner".

Jag menar inte att synen på människan som Subjekt är falsk ideologi. Men det är bara halva sanningen, precis som synen på människan som enbart objekt. Vi är aktiva, ansvariga subjekt som har rätt att kräva respekt för vårt självbestämmande, våra behov och önskningar. Men vi är också objekt i den meningen att vi formas till dem vi är i samspel med andra människor och under de omständigheter där vi lever våra liv.

Inom hemservice tycker jag mig ha sett många exempel på en i **handling uttryckt helhetssyn** som erkänner att vi människor är både subjekt och objekt och på det därmed sammanhängande förhållningssättet: att **både respektera den enskilda människans självbestämmande och att se hennes beroende av andra och det ansvar som vi har för varandras liv och utvecklingsmöjligheter.**

I den inledande historien om fru Moberg som ville få handlat både på ICA

och Konsum, såg vårdbiträdet Monika fru Mobergs behov och planeringsförmåga som något som formats i hennes tidigare liv och arbete. Fru Moberg var beroende av Monika för att få som hon ville och i samspelet med Monika kunde hon förbli aktiv, utveckla sin planeringsförmåga, känna sig bekräftad och uppskattad.

I vissa skeden av livet kan vi inte ens få den kaffesort vi önskar genom "att ta tillvara våra egna resurser". I det läget är vi knappast hjälpta av "subjektifierande människosyner" som - såsom besvärjelser - hävdar att "människan är ett autonomt subjekt". Lika lite som av "objektifierande människosyner", som i praktiken uttrycker sådant som: "nu tar vi över och gör det som är bäst för dig" (eftersom åldern tydligen tagit ut sin rätt och du har konstiga griller, inte kan ta hand om dig själv, osv).

I mötet med en gammal människa som envist och tappert hävdar sina principer, vanor och rutiner liksom med en apatisk, livstrött, passiv gammal människa kan det naturligtvis vara oerhört betydelsefullt vilket av de här olika synsätten som får plats i mitt tänkande och handlande. Och, om jag har omsorgsarbete som yrke: vilka synsätt som dominerar i den praktik som mitt arbete är en del av. Detsamma gäller i forskningspraktiken: när vi definierar de problem vi vill belysa och formulerar de frågor vi vill söka svar på.

MÄNNISKOSYN OCH MORAL

Som jag antytt menar jag att en helhetssyn på människan kräver av oss att vi orkar se de människor vi möter som både objekt och subjekt, och att detta är en "ursprunglig" människosyn - något vi alla egentligen vet. Men en insikt som man i vissa praktiker förnekar och undflyr.

Vi blir till dem vi är i det samhälle där vi lever våra liv och i aktivt samspel med de krav och förväntningar som ställs på oss, i och genom de verksamheter vi går in i. Vi kan påverka våra omvärldsbetingelser och därigenom själva utvecklas och förändras. Vi lever under olika betingelser och kan ha olika stor makt och kontroll över våra egna (och andras) vardagliga liv och villkor. Vi måste alla anpassa oss till vissa betingelser och är alla - för att utvecklas som människor - beroende av andra och de samhälleligt bestämda villkor vi lever under. Om vi har en människosyn som kan formuleras ungefär så - vilka moraliska krav ställer det på oss? Vilka konsekvenser bör det synsättet ha för våra handlingar? Om vi är forskare: vilken forskningsstrategi svarar mot en sådan människosyn?

Till de moraliska värden jag ser som grundläggande i social forskning hör **medvetna perspektivval i solidaritet med svaga parter**. Detta etiska krav innebär bl a att vi måste vara på vår vakt mot **oreflekterade perspektivval** och den därmed sammanhängande risken att vi i forskningen väljer oss själva mer **närliggande** perspektiv på världen. Vilket i sin tur kan innebära elitistiska och/eller scientistiska sätt att betrakta och förhålla oss till verkligheten. Jag återkommer till förhållandet mellan grundsyn och forskningspraktik och ska här stanna vid frågan om **varför** ett ställningstagande för svaga parter utgör ett grundläggande forskningsetiskt värde. Är det en fråga om forskarens personliga moral, goda värderingar och en medkännande läggning - eller något mer allmängiltigt, ett ofrånkomligt och oförnekbart värde? Som stöd för den senare ståndpunkten vill jag utgå från Uffe Juul Jensens argumentation i boken "Moralsk ansvar og menneskesyn" (1984) - en bok som till stora delar handlar om ålderdomen och om hur vi ska förstå och behandla de gamla.

Vårt ansvar för de svaga

Juul Jensen argumenterar boken igenom för den moraliska principen som han kallar "vårt ansvar för de svaga".

Är detta då inte bara en fras som alla kan skriva under på och som därför blir ganska innehållslös? Ingen talar emot principen, men många bryter mot den.

"Vi lever i ett samhälle", skriver Juul Jensen, "där de initiativ- och framgångsrika framhävs, där det vilar en ständig misstanke över de svaga (arbetslösa m fl) för att sakna initiativ, att vara skuld till sin egen olycka".

Men ändå: principen om vårt ansvar för de svaga har en så stark förankring i den vanliga människans medvetande att det är ett fåtal som **öppet** tar avstånd från den.

Det finns också en speciell grund till att den moraliska principen står så oemotsagd idag, menar Juul Jensen. Nämligen att vi sett det nazistiska och fascistiska tyranniet. Kärnan däri var just det osminkade avvisandet av den moraliska principen om hänsynen till de svaga. Man gjorde en dygd av att främja den starka ariska rasen på bekostnad av "svaga och underutvecklade" individer och grupper.

Det fascistiska barbariet har därmed givit oss en bild av ett samhälle, som systematiskt och öppet bygger på den starkes rätt och på det radikala avvisandet av den moraliska principen om hänsynen till de svaga.

Men även om vi bekänner oss till principen, kan den vara mer eller mindre väl förankrad i vår praktik, världsbild och människosyn. Den kan vara en mer eller mindre tom fras och den kan missbrukas.

Moralen har två ansikten, skriver Juul Jensen. Den har ofta använts för att rättfärdiggöra maktutövning och förtryck. Men den kan **också** vara ett redskap för att avslöja maktutövning och således ett värn för de svaga.

Ett ord blir inte tomt och innehållslöst för att det missbrukas. Det ger oss tvärtom anledning att fasthålla ordets rätta innebörd. Vi ska, menar Juul Jensen ta människor på orden när de uttalar principen om vårt ansvar för de svaga och säga: "Låt oss då gå till saken. Låt oss få kartlagt var de svaga finns. Låt oss skapa oss en bild av deras problem och behov."

En uppmaning som åtminstone vi som har forskning som yrke inte kan låta passera som om det inte var vårt bord!

Vilken innebörd lägger då Juul Jensen i den moraliska principen om vårt ansvar för de svaga? Och hur ser grunden för denna princip ut?

Vårt beroende av varandra

Grunden finns i det faktum att **människan är ett kollektivt väsen**: Våra behov, våra önskningar och förväntningar - kort sagt allt som gör oss till den vi är, är modellerat i den kollektiva praxis vi ingår i tillsammans med andra människor.

"Vi lever i ett ständigt och ofrånkomligt beroendeförhållande till andra väsen. Vi är det vi är i kraft av att vi lever i gemenskap med andra människor. Vi bearbetar vår omvärld genom ständigt mer raffinerade former för praktisk verksamhet: Genom hantverk, teknik och vetenskap. Vi tolkar våra gemensamma villkor och problem i språk och konst." (Juul Jensen, a a s 25, min övers)

En sådan människosyn - som erkänner att vi alla är beroende av andra - har formulerats och förespråkats av vissa filosofer och vetenskapsmän, t ex dem jag ovan talade om som verksamhets- och interaktionsteoretiker. Vad Juul Jensen betonar är att vi inte ska rikta blicken mot vare sig vår herre, filosofiska eller andra auktoriteter eller själens djup när vi söker en **förklaring** till den moraliska principen, utan mot vår verklighet och dess villkor. Principen är grundad i den **mänskliga verkligheten**; i vår praxis.

"Filosofer och vetenskapsmän har sagt något liknande. Mänsklig erfarenhet stöttar det: människan är ett kollektivt väsen", skriver Juul Jensen.

Människosyn i praktiken

Den moraliska principen är således inte något som bara djupsinniga tänkare kan nå fram till ett erkännande av. Ansvar för de svaga är en **förebild i vardagslivets allmänna praxis**. Ofta blir principen inte efterlevd. Men vardagslivets begrepp om moral är ouplösligt förbunden med denna förebild. Man kan också säga att hänsynen till de svaga är ett **grundläggande värde** i vår vardagliga praxis, när vi ska göra bedömningar av

moraliskt slag.

Våra moraliska bedömningar bygger på värden. Men värden är inte något helt subjektivt, några individuella och privata önskedrömmar, idealföreställningar eller attityder. Och detta är en central punkt hos Juul Jensen: Värden kommer till uttryck i **konkreta handlingsmönster**, som vi lär och tillägnar oss. Värden är alltså något konkret: **förebildliga handlingar** i vår praxis.

Principen om vårt ansvar för de svaga är ett exempel på ett grundläggande värde - ett värde som inte är den enskilda människans privata och subjektiva, utan förhållningssätt och handlingssätt som accepteras som förebildliga i samhället.

Juul Jensen ser alltså inte den moraliska principen om vårt ansvar för de svaga som ett uttryck för den enskilda människans goda värderingar, sociala ansvar eller medkänsla. Principen grundar sig på det FAKTUM att vi alla är beroende av andra och i den människosyn som följer därur.

Den moraliska principen kräver **solidaritet** av samhället och t ex dess socialtjänst. Vad betyder då solidaritet och vad kräver den av oss som enskilda människor, som t ex forskare eller behandlare?

Solidaritet förutsätter social förståelse, en möjlighet till inlevelse i vad det betyder att t ex bli arbetslös - **vad det betyder i just vårt samhälle**, med de sociala mönster och livsformer som råder där. Medkänsla och försök att hjälpa den enskilda utsatta människan är inte detsamma som solidaritet. Solidaritet bygger också på ett erkännande av att människors nöd, svaghet och utsatthet är ett resultat av människoskapta villkor och av att mänskliga villkor kan ändras. Solidaritet handlar om att placera **ansvaret** för den utsattes utsatthet och den svages svaghet och en strävan att bidra till förändring av de **villkor** som drabbar somliga av oss hårdare än andra.

Livsformers makt

Det händer att ansvaret ligger hos enskilda personer, att makt utövas mellan personer: att Per **tvingar** Paul att göra något han inte vill eller att han **underlåter** att göra något som kunde minska Pauls beroende av honom.

Men makt är något mer komplext än så. T ex den makt som **livsformer**, sedvänjor, inlärdade förhållningssätt kan ha över oss.

Uffe Juul Jensen tar ett exempel i våra familjemönster och förhållandet mellan könen:

En familj i 1980-talets Danmark lever i ett öppet, fritt och varmt förhållande mellan medlemmarna. Det förekommer inte hustrumisshandel. Inte heller maktutövning i form av att mannen underlåter att uppmana kvinnan att söka arbete och utnyttja den utbildning hon har. Hon är hemma med barnen, för att hon **önskar** att vara det. Hon tar vara på hus, man och barn för att hon tycker det är riktigast **så**. Hon har vuxit upp i det traditionella familjemönstret och hon tar det helt enkelt för **givet** att det är bäst så.

(Familjen är, kan man säga, i det traditionella familjemönstrets makt. Familjens önskningar, förväntningar, hela livsstil är skapad i ett beroende av detta mönster och dess rutiner).

En dag slås kvinnans tillvaro i spillror. Mannen dör plötsligt. Barnen börjar bli vuxna och är på väg att lämna hemmet. Många av familjens relationer har varit förbundna med mannens arbete och hans sociala aktiviteter.

Kvinnan har nyss fyllt 50. Men det är som om hennes liv var slut. Hon tycker att livet känns tomt och innehållslöst och drabbas av tunga depressioner - som många andra i hennes situation.

Varför är denna kvinna svag - varför har hon behov av hjälp och stöd? Vi kan inte förstå hennes situation och det moraliska ansvaret för hennes situation om vi bortser från hennes beroende av ett bestämt livssammanhang. Det livsmönster som har bidragit till att forma hennes liv, är djupt förankrat i vårt samhälle och dess historia. Familjen och könsrollsmönstren har utvecklats och förändrats. Men det gamla mönstret är en del av **vårt** samhälle. Därför, skriver Juul Jensen, har detta samhälle genom sitt social- och hälsosystem ett moraliskt ansvar att ge stöd och hjälp till kvinnan. Samhället kan inte skaka av sig detta ansvar enbart genom att appellera och hänvisa till den enskildes personliga ansvar. Inte heller till ett allmänt mellanmänniskt ansvar, som i den aktuella "privatiserings-

diskussionens" anda, där ansvaret skjuts över till anhöriga eller till det "sociala nätverket". Den livsform som kvinnan i exemplet har varit en del av, gav henne inget nätverk som var hennes eget och som hade bärkraft efter mannens död.

Subjektsyn contra objektsyn

Men: trots att ytterligt få människor öppet tar avstånd från principen om vårt ansvar för de svaga, så är det ändå fullt möjligt att kvinnan i exemplet ovan möter en inställning som säger: Hon måste ta ansvar för sitt eget liv. Hon har levt som hon önskade. Det ligger på hennes ansvar att skapa sig det liv hon önskar, att ta tillvara sina inneboende resurser och utveckla sig, söka sitt självförverkligande.

Det är t ex inte otänkbart att något av hennes barn ringer en psykotera-
peutisk mottagning och frågar om modern inte där kan få hjälp att komma
ur sin depression. Vid den psykoteraeutiska verksamhet jag nämnde ovan
för att ge exempel på en subjektsyn på människan, skulle man svarat att
hon i så fall själv måste ta kontakt, visa att hon är motiverad. Men
modern tycker att livet är slut. Hon är inte motiverad.

Om hon sjunker allt djupare i sin depression är det fullt möjligt att hon
förr eller senare förs till någon form av sluten psykiatrisk vård. Om den
danska kvinnan - i Danmark eller Sverige - skulle ha tagits in på något av
våra traditionella mentalsjukhus, skulle hon med viss sannolikhet kommit
att behandlas som ett objekt - ett föremål för (medicinsk) behandling och
auktoritativa åtgärder från experter, som antas veta vad som är bäst för
hennes och inte kräver hennes aktiva medverkan.

Hon skulle med andra ord kanske mött den objektsyn, den förmyndarmen-
talitet, det omyndigförklarande som den psykoteraeutiska behandlings-
modellen riktade sin protest mot, när man formulerade sin formel:
Människan är ett autonomt och ansvarigt subjekt, som har ansvar för sitt
egent liv och sin egen situation.

Vid institutioner där en "objektifierande människosyn" vunnit fotfäste
förekommer inte sällan i namn av principen om vårt ansvar för de svaga
maktutövning, omyndigförklarande förmyndarskap, övergrepp mot den
enskilda människans självbestämmande. Protesten mot den människosynen

och den praktiken var välmotiverad och moraliskt grundad. Men den "subjektifierande människosynen" och de ansvarsfilosofier som kom att användas som vapen i ett "ideologiskt krig" blev ingredienser i "alternativa praktiker", där extrem individualism kan ta överhanden. I motvilja mot att "ta över ansvar" händer det ibland i praktiken att man förnekar principen om vårt ansvar för de svaga.

I den forskning inom psykiatriens område som jag refererat till försökte vi bl a i närstudier av psykoterapeutiska processer få grepp om de centrala ideologiska elementen i den ideologi som reglerade behandlingspraktiken och som förmedlades till patienterna under processens gång. (Eliasson & Nygren, 1983, s 318 - 355). Vi fann att **idealism** och **individualism** var två begrepp som fångade upp väsentliga kännetecken i denna psykoterapeutiska modells praktik och grundsyn.

Det idealistiska tanke- och förhållningssättet innefattar tendensen att bortse från människors materiella och sociala levnadsvillkor och från deras vardagliga liv och verksamhet som betydelsefulla betingelser för människors problem, problemlösnings- och utvecklingsmöjligheter. (Se i övrigt avsnittet om materialism - idealism, s 23 ff ovan).

Den individualistiska kärnan i psykoterapeuternas grundsyn hade vissa oförnekbara likheter med de grundantaganden som vi bl a återfinner i sk nyliberala strömningar, vilket naturligtvis inte betyder att det i sin helhet handlar om samma filosofier.

Nyliberalismens företrädare (som Friedman & Friedman, 1981 och Lepage, 1980) har fräschat upp föreställningen om "**den ekonomiska människan**" och fört över den föreställningen om människan som ett ideal och en utsaga om hur människan kan och bör fungera också på andra områden än den fria varumarknaden: Den ekonomiska människan är en människa som på alla livets områden - numera alltså inte bara i affärer, utan också i sitt känslö- och kärleksliv, sitt utbildnings- och vårdbehov osv - antas vara fullt förmögen att alltid handla rationellt och i enlighet med sina egna intressen. Det som kan hindra henne är fördomar, vidskepelse o dyl som hon bär inom sig och kan befrias från. Handlar det om inre hinder i form av tidigt införlivade konflikter eller personlighetsstrukturer kan hon kanske befria sig från dem (åtminstone en del av dem) genom insikter hon kan nå i en terapi, t ex.

Jag upprepar: denna helt autonoma, rationella och djupt egoistiska människa - hon som är fri att skapa sig det liv hon själv vill, oberoende av andra människor och av samhälleligt bestämda villkor och livsmönster - finns inte. Hon är en abstraktion. Men hon kan legitimera inte bara avsteg från principen om vårt ansvar för de svaga, utan också skapa **förakt för de svaga**.

Nyliberalismen och extremt individualistiska ansvarsfilosofier, som säger att var och en ensam har ansvar för sitt liv och kan skapa sig det liv hon själv önskar, bär i sin ena ände på beundran för de starka och framgångsrika, de som varit "sin egen lyckas smed". I sin andra ände på förakt för de svaga, de som saknar vilja och initiativkraft - eller motivation för förändring, utveckling och självförverkligande.

Föraktet för svaghet ligger inte långt från syndabockstänkande. Inte minst i ekonomiskt eller på annat sätt kärva tider är det inte ovanligt att människor personifierar "det onda". Man identifierar "inkompetenta individer" och säger: där har vi förklaringen till det hela. Det är inte mig det går illa, inte jag som blir arbetslös, deprimerad, tappat modet och livslusten utan dom som inte tar ansvar för sitt liv, inte använder sina resurser, inte handlar rationellt. Syndabockstänkande kan hämta näring ur den slags subjektsyn som kännetecknas av ansvarsfilosofier likaväl som ur en objektsyn och tex med arvsteorier besläktade synsätt, där individer eller grupper identifieras som "från början" defekta, odugliga, underlägsna. Så kan vi plötsligt finna företrädare för två motsatta, halverade människosyner sittande i samma elitistiska båt. Kanske anklagas i den båten "ansvarsfilosofen" för att han inte tar sitt ansvar för de svaga - i en diskussion om "den vite mannens börda" eller något liknande tema.

Tvång och underlåtenhet som maktmedel

Uffe Juul Jensen ger exempel på hur den moraliska principen om ansvaret för de svaga missbrukats, tex när européer koloniserat Östafrika och varit övertygade om att de utförde en historisk mission. De tog slavar inte bara för sin egen skull, utan för slavernas skull, "för att göra dem till riktiga människor". Kolonisatörernas handlande bär upp en **elitistisk** människosyn, som legitimerar maktutövning och tvång - i namn av principen om vårt ansvar för de svaga.

Men makt utövas inte bara genom **tvång**, utan också genom **underlåtenhet** att göra något: Människor kan hållas kvar i passivitet och beroende om de t ex avskärs från möjligheter att tillägna sig de färdigheter de behöver. Det händer att barn är skoltrötta eller "omotiverade" att gå till skolan och att de mer eller mindre handfast tvingas dit. Detta är maktutövning. Men, säger Juul Jensen, makten utövas för barnets skull, med hänsyn till att barnet - den svagare parten - inte skulle kunna klara sig särskilt bra i livet utan att kunna läsa och skriva, osv. Denna maktutövning är inte ett brott mot den moraliska principen. Det är det däremot när sydamerikan-ska diktatorer skär ner skolplikten.

Vi behöver nog inte resa till Östafrika eller Sydamerika för att finna exempel på brott mot den moraliska principen. Vare sig i form av maktutövning som hänvisar till principen om vårt ansvar för de svaga men som **inte** sker för den svagare partens skull, eller i form av att man avstår från att ge stöd och hjälp med hänvisning till "individens frihet", autonomi och egna ansvar.

En levande eller död konflikt?

Balansgången mellan å ena sidan **ansvaret för de svaga** och **förmyndarskap**, ansvarsövertagande, maktutövning och å andra sidan mellan **respekten för människors självbestämmande** och "**underlåtenhetssynder**" där man lägger över hela ansvaret på den enskilda människan **är** svår.

I den schematiska framställningen på nästa sida beskriver jag tendensen att låta antingen en subjektsyn eller en objektsyn på människan dominera i vård-, behandlings- och omsorgsarbete som flyktstrategier.

Jag tog ovan olika slags psykiatriska praktiker som exempel på att man flytt konflikten mellan sitt ansvar för den andre och respekten för den andres självbestämmande. Man har "löst" svårigheten i att se människor som både subjekt och objekt, genom att betrakta och behandla dem som antingen/eller.

Praktiker där expertvälde, ansvarsövertagande och förmyndarskap råder, kan legitimeras med elitistiska ideologier. I praktiker av det andra slaget, där man "till varje pris" vill undvika förmyndarskapet kan "ansvarsfilosofier" och en människosyn av det "nyliberala" slaget rättfärdiga att man

bemöter och behandlar människor ~~som~~ om var och en vore helt och hållet ansvariga för och herrar över sitt liv.

En helhetssyn på människan erkänner
att vi är både SUBJEKT och OBJEKT

=

Vi föds som "halvfabrikat" i ett samhälle
och blir till de vi är i aktivt samspel
med andra människor, genom att anpassa oss
till omgivningens krav och genom att
anpassa våra yttre levnadsbetingelser till
de behov, önskningar osv vi utvecklar.

=

Vi är AKTIVA i den skapelseprocess där vår personlighet,
våra behov och kapaciteter utvecklas och vi är i den
processen alla BERÖENDE av andra människor och av
människoskapta, samhälleliga villkor och livsformer.

Principen om vårt ansvar för de svaga

+

En LEVANDE KONFLIKT mellan vårt ansvar för varandra och respekten
för den enskilda människans självbestämmande

FLYKTSTRATEGIER

till antingen/eller ideologier och "halverade människosyner"

SUBJEKTSYN

"ansvarsfilosofier"
extrem individualism
"nyliberalism"

underlåtenhetssynder

OBJEKTSYN

expertvälde
förmyndarskap
omyndigförklarande

övergrepp mot den enskildes
självbestämmande och integritet

Så länge konflikten mellan ansvaret för de svaga och respekten för den enskilda människans självbestämmande finns **levande** i vardagen, tror jag vi ska se det som ett hälsotecken.

Det finns en hel del som tyder på att arbetet inom hemservice är en praktik som gör det svårt att fly konflikten. När vi bitt vårdbiträdena beskriva konfliktfyllda och svårhanterliga situationer, lyfter de nästan alltid fram situationer där upplevelsen av att den gamla människans rätt till självbestämmande kommer i motsättning till det ansvar man har och känner för att den andre ska leva ett drägligt liv - eller över huvud taget överleva.

Konflikten skapar många svåra situationer och avgöranden i vårdbiträdenas vardag. Psykoterapeuterna vid den ovan nämnda psykiatriska mottagningen hörde jag däremot aldrig talas om denna konflikt som svår - inte ens då man misstänkte att någon patient som uteblev mätte mycket dåligt, kanske gick i självmordstankar. Man följde - och hänvisade till - principen att "inte ta över ansvar" och till synen på människan som ett självständigt subjekt, med ansvar för sitt eget liv.

Vi talar ibland - slentrianmässigt - om att vi har en människosyn "**i botten**".

Jag tror emellertid inte att det var så att alla som gick in i text "fascismens praktik" gjorde det på grund av att de hade en fullt utvecklad fascistisk människosyn "i botten". Men för dem som gjorde det, blev det kanske nödvändigt att tillägna sig en människosyn som "passade till" praktiken och som i möjligaste mån legitimerade brottet mot den moraliska principen om vårt ansvar för de svaga.

Jag tror att de olika praktiker vi ingår i kan bidra till att **skapa** en viss syn på människan: befästa och främja - eller "upplösa" - vår grundläggande erfarenhet att vi som människor är beroende av andra, inte självständiga "atomer".

Vårdbiträdena inom hemservice ger hjälp till gamla människor, varav många är påtagligt beroende av andra för att klara dagliga, livsviktiga sysslor. Men i den öppna hemtjänsten möter man de gamla på deras hemmaplan, där de har större möjlighet än på en institution att inte bara i ord - utan också i hemmets "organisering", möblering osv - uttrycka hur

de levtt och vad de sätter värde på i sitt liv. De gamla ställer ofta bestämda krav på hur de vill ha det, hur den hjälp de får ska utföras, hur maten ska lagas osv. Vårdbiträdena har inte heller den professionella status och expertroll, som ger makt att definiera den andres problem och lösningarna på dem.

Kanske utgör denna praktik en ovanligt god jordmån för en människosyn som erkänner **både** att vi människor är beroende av varandra **och** den enskilda människans rätt till självbestämmande. Är arbetet inom hemservice en praktik där **varken** den extrema individualismen **eller** förmyndarskapet har så lätt att ta överhanden?

I t ex en psykoterapeutisk öppenvårdsmottagning som bygger på frivillighet och motivation möter man människor i "sina bästa år" och en stor andel patienter som har självständiga, intellektuella yrken, ekonomiska resurser osv som ger dem - **relativt sett** - stora valmöjligheter och möjligheter att bestämma över sitt eget liv. Kanske är det lättare där att "glömma" att människan inte rakt igenom är ett självständigt subjekt, ansvarig bara för sig själv och sitt eget liv.

Vad jag vill understryka med detta är att jag tror vi måste se ett **samspel** mellan människors erfarenhet-praktik och deras människosyn. Bästa sättet att tillägna sig en "helhetssyn på människan" är kanske inte att lära sig socialtjänstlagen utan och innan, eller att gå en 3-dagars kurs i "helhets-syn", utan i ett arbete som är organiserat så att det ger möjligheter att lära känna hela den hjälpbehövande människan och att få en överblick över den hjälp hon får.

VETENSKAP OCH MORAL

Vad jag i förra kapitlet diskuterat är huvudsakligen förhållandet mellan människosyn och moral i praktiskt behandlings- och omsorgsarbete. Återstår gör frågan om moral har något med vår egen forskningspraktik att göra och i så fall hur?

Är det ändå inte så att frågor om moral och solidariteter är sådant som vi just i egenskap av forskare helst bör förlägga till vår fritid? "Irrationella element" som vi visserligen får stå ut med att de kan tränga sig in som "störningar" i vetenskapligheten och som vi därför bör explicitgöra - men eftersträva att befria oss från?

Den "riktiga" Vetenskapen är det inte just den värderingsfria, den som i sin upphöjdhet är okänslig och opåverkbar av sådant som har med värderingsmässiga, moraliska ståndpunkter att göra?

Jag tror mig redan ha givit en del (nekande!) svar på de här frågorna. Både på det sättet att jag sagt att vi BÖR göra överväganden av moralisk karaktär när vi väljer perspektiv och formulerar frågeställningar för forskningen. (T ex: vill vi i forskningen följa principen om vårt ansvar för de svaga och vilken kunskap ska vi i så fall söka?) Men också på det sättet att jag sagt att vi INTE KAN UNDVIKA att grundläggande synsätt och värden reglerar vår forskningspraktik, styr våra perspektivval och frågeställningar.

Grundsyn som utgångspunkt eller magi

Det är självklart viktigt att det vetenskapliga arbetet inte stannar i en diskussion om samhällets och människans natur, om vilka normativa antaganden och stipuleringar som är rätta och riktiga, vad som är god moral och bra värderingar.

Diskussioner som den om huruvida människan är antingen ett aktivt subjekt, ett passivt objekt eller både/och blir då till magi - besvärjelser som ger forskaren - och behandlaren eller filosofen - (den imaginära) makten att "skapa" den människa man vill att hon ska vara. Varpå hela frågan om att ta ställning i forskningsarbetet lätt urartar till att bli en fråga om goda eller dåliga värderingar.

När vi bedömer olika vetenskapliga teorier måste vi fråga oss vad de är mer än allmänna antaganden om människan, säger Göran Therborn i "Vad är bra värderingar värda?" (1973, s 67)

Ett syfte med vetenskapligt arbete är att producera teorier som visar på fundamentala sammanhang mellan de fenomen vi är intresserade av, dvs nå fram till teorier som tränger bakom "företeelsernas yta". Liksom när vi har rent beskrivande ambitioner måste vi då ta vår utgångspunkt i den konkreta verkligheten, systematiskt samla data och använda olika metoder för datainsamling, beroende på vilket fenomen vi är intresserade av (t ex systematiska observationer, intervjuer, genomgång av statistik). Så återstår det teoretiska arbetet, och det är **det** som avgör betydelsen av de iakttagelser vi gjort.

Om forskningen leder till en bättre förståelse av samhället och människan eller ej är således inte något som bestäms av forskarens mer eller mindre goda värderingar - utan en fråga om analysens hållbarhet och förklaringsvärde!

Men före det empiriska och teoretiska arbetet finns forskarens världsbilder, människosyn och de grundläggande värden och förebilder som påverkar problemdefinitioner frågeställningar, perspektivval och kunskapsintressen.

Vad jag vill med den här skriften är bl a att hålla liv i frågor som hjälper oss att granska vår egen forskningspraktik kritiskt, inte bara utifrån "inomvetenskapliga" kriterier utan också utifrån moraliska värden.

Är detta möjligt och meningsfullt? Kan forskarens grundsyn och moral ingå i en kritisk analys och bedömning av hans/hennes forskningspraktik?

Kan värderingar värderas?

I boken "Sjukdomsbegrepp i praktiken" (1975) vänder sig Uffe Juul Jensen mot den traditionella uppfattningen om ett motsatsförhållande mellan fakta och värderingar, som en vilseledande myt. (9) Enligt denna myt ligger värderingar "bortom fakta". Värderingar betraktas som något irrationellt och subjektivt, de undandras analys och bedömning. Han vänder sig också mot synen på värderingar som något vi bär inom oss,

något slags önskeföreställningar el dyl. I stället frågar han sig vilka grundläggande värden och värderingar som finns i de aktiviteter och procedurer som utgör **förebilder** i olika praktiker. (Jfr s 46 ff ovan)

Inom hälso- och sjukvården skiljer Juul Jensen mellan **sjukdomsorienterade, situationsorienterade och samhällsorienterade** praktiker. De olika praktikerna definierar, bedömer och värderar **samma situation på olika sätt**.

Först **efter** en sådan bedömning av situationen, kan olika vetenskapliga metoder komma in i bilden. Och situationer är märkliga och svårbegripliga storheter:

"En situations beskaffenhet lyser inte som neonljus. Vi måste varje gång göra ett visst arbete för att kunna slå fast vilken slags situation vi står inför. Och det finns inget som utesluter att andra kan komma och avgränsa och karaktärisera situationen på ett annat sätt. Kort sagt: vi kan inte omedelbart se vad det är för en situation vi står inför. Vi måste företa en bedömning". (a a, 287).

Den grundläggande värdering som finns i t ex den traditionella sjukdomsorienterade praktiken är intresset att gripa in i förlopp som hotar patientens liv och hälsa. Man ser det som ett värde att försöka intervensera, att försöka undgå eller uppskjuta konsekvenser som död eller invaliditet. De frågor man ställer, de kliniska fakta man söker, de vetenskapliga metoder man använder existerar inte oberoende av att den kliniska praktiken är just sjukdomorienterad.

Faktasökandet sker inte oberoende av de värderingar och intressen som just denna praktik är uttryck för:

"Kliniska fakta beskrivs i ett särskilt språk, uppbyggt kring de diagnostiska uttrycken. Man kan mycket väl föreställa sig en mänsklig praktik där man inte alls använder sig av detta språk och därmed inte heller vill avgränsa och beskriva sjukdomen och dess förlopp" (Juul Jensen, a a, s 290).

I det Juul Jensen kallar situationorienterade praktiker kanske man karaktäriserar patientens problem om ett **anpassningsproblem**, i stället för som

en sjukdom: Patienten har mist sitt arbete, han var inte förberedd på detta och det är inte konstigt att det drabbat honom hårt. Han har ingen chans att få arbete. Då måste man försöka få honom att klara sig i den nya situationen - och finna metoder som passar det syftet. Men man kan också karaktärisera situationen så att patienten har drabbats av en social olycka: De givna villkoren är inte realistiska i förhållande till de mänskliga resurserna. Problemet ses då som ett uttryck för ett missförhållande mellan samhällets krav och mänskliga resurser. Sådana situationer måste - enligt detta sätt att se - analyseras genom metoder, som kan slå fast **vilka yttre villkor som är invalidiserande** och som man därmed måste ingripa mot.

Dessa olika typer av situationsbeskrivningar, säger Juul Jensen, konkurrerar inte om att vara sanna eller att vara egentliga kliniska fakta. Det är olika sätt att se och karaktärisera samma situation. Den kunskap man sedan söker inom ramen för olika typer av praktiker kan sökas med metoder som är mer eller mindre effektiva och ändamålsenliga vad gäller att ta fram de fakta man behöver. De fakta som tas fram är inte fristående från de förutsättningar som ligger i problembeskrivningen och dess avgränsningar. Olika praktiker (t ex den sjukdoms-, situations- resp samhällsorienterade praktiken) regleras av olika standardprocedurer och prototyper. Det är de inom var och en av de olika praktikerna allmänt accepterade procedurerna - **de förebildliga procedurerna** - som praktikens grundläggande värden finns. Dessa grundläggande värden som reglerar praktiken kan, menar Juul Jensen, göras till föremål för **rationell analys och diskussion**. De förebildliga procedurerna kan värderas på **två** sätt:

För det första kan man värdera om givna procedurer (värderingar) är **realistiska**, dvs om de faktiskt kan tjäna som förebilder i den givna praktiken genom att lösa de uppgifter man föresatt sig att lösa.

För det andra kan man ofta också värdera om de givna procedurerna är **moraliskt acceptabla**. "Av och till kan man helt enkelt inte undvika att ställa denna fråga om i själva verket mycket realistiska procedurer" (a a, s 293).

För att tydliggöra det sista påståendet ger Juul Jensen följande exempel: Medicinsk expertis kan bidra till att genomföra olika former av utspekulerad tortyr. Man utvecklar procedurer som är i högsta grad ändamålsenliga

för den uppgiften. De tjänar på bästa sätt som förebilder för mindre välutbildade förhållsleddares utveckling. De medicinska experterna har försett den givna praktiken med en värderingsgrundval.

Om vi hävdar att vi **endast** kan värdera de värderingar (förebildliga procedurer) som reglerar en praktik utifrån deras ändamålsenlighet (om de är **realistiska**) i förhållande till uppgiften, hamnar vi onekligen i en värderrelativism som för mig framstår som oförenlig med vanlig, mänsklig erfarenhet. Vi vet att vi kan bedöma de värderingar som styr en praktik **också** efter om de är moraliskt acceptabla eller ej.

Vi kan, säger Juul Jensen, inte komma undan att göra en skillnad mellan moraliska värderingar, omoraliska värderingar och värderingar som kanske är varken det ena eller det andra:

"De värderingar som ligger till grund för de behandlingsverksamheter där man försöker att lindra mänsklig smärta och att förebygga invaliditet tycks mig på ett mycket belysande sätt kunna kallas moraliska värderingar. Man försöker hjälpa medmänniskor. De värderingar som reglerar den omtalade tortyrverksamheten är i helt vardaglig mening omoraliska. Värderingar i en praktik där man sorterar frukt i första och andra klass kan varken kallas moraliska eller omoraliska" (a a, s 297).

Forskningspraktiken skiljer sig, som sagt, inte från t ex behandlingspraktiken i den meningen att vi som forskare skulle leva utan förebildliga procedurer och de värden och värderingar som bor däri.

Värden i ord och handling

De frågor jag vill att vi ska ställa oss handlar bl a om hur de värden (förebildliga procedurer) som faktiskt reglerar vårt forskningsarbete svarar mot det vi säger oss vilja med forskningen och de människosyner och värderingsmässiga ståndpunkter vi formulerat i ord. Är det alltid vi säger samma sak i handling som i ord? Är vi alltid klara över vilka värden som egentligen styr oss i forskningsarbetet? Handlar vi alltid solidariskt med dem vi säger oss forska för, osv?

I en kritisk granskning av vår egen forskning måste vi alltså, menar jag,

göra en granskning av praktiken i syfte att försöka se vilka värden som finns och kommer till uttryck i dess förebildliga handlingar och:

- 1) fråga oss hur de värden som faktiskt reglerar vår verksamhet förhåller sig till den grundsyn på samhället och människan som vi formulerar i ord och presenterar som vår värderingsmässiga grundval för forskningspraktiken.
- 2) fråga oss om de värden som styr praktiken är realistiska/ändamålsenliga i förhållande till det vi vill och säger oss vilja med vår forskning.

Först när vi har grepp om de värden som faktiskt reglerar en konkret forskningspraktik kan vi således värdera dessa värden ur dels realistisk, dels moralisk synpunkt.

Om det vi vill (och säger oss vilja) med vårt forskningsarbete är att göra akademisk karriär så finns det somliga förebildliga procedurer som är mer ändamålsenliga och effektiva än andra. Om detta är vad vi vill - och säger oss vilja - kan vi kanske stanna vid en bedömning av procedurernas ändamålsenlighet och betrakta en moralisk bedömning som relativt ointressant. Vi kan, om vi så vill, i detta avseende välja att jämföra verksamheten med en praktik där man sorterar frukt och gör det hederligt och ordentligt.

Om vi däremot säger oss se som vår uppgift att bedriva forskning som ska tjäna andra intressen än våra egna, helt individualistiska, blir det svårare att komma förbi en bedömning som ställer frågor som handlar om moralen i de värden som styr forskningspraktiken.

Det finns vissa grundläggande värden som inte är knutna till bestämda praktiker, utan mer allmänt accepterade som förebildliga i mänsklig verksamhet, t ex att man ska sträva efter att tala sanning och försöka handla i enlighet med sin övertygelse om vad som är sant och riktigt. Därför har redan frågor som handlar om förhållandet mellan vår samhälls- och människosyn och vår forskningspraktik med moral att göra.

Världsbilder och forskningsstrategi

Jag började ett antal sidor tillbaka med att tala om världsbilder i termer av sådana distinktioner som materialist - idealist, konflikt- och konsensus-teorier.

Jag anser att vi som forskare måste försöka göra klart för oss var vi står i dessa frågor. Inte så att vi måste positionsbestämma oss i förhållande till samtliga förekommande vetenskapliga skolor och underskolor, deras resp metodregler och herrar förebilder. I så fall skulle vi förmodligen bli fastlåsta för livet i de inomakademiska kontroverserna och discurserna.

Men vi måste fråga oss hur kärnan i den världsbild vi bär med oss i forskningsarbetet ser ut och hur vi vill att vår grundsyn på människan i samhället ska avspegla sig i forskningspraktiken. Om vi vill skapa en forskningspraktik som svarar mot vår världsbild och människosyn - vilka uppgifter ska vi då göra till våra och vilka värden bör då i praktiken styra vårt arbete?

Mer värdeorienterat uttryckt: Vilka forskningsstrategier följer som logiska konsekvenser ur en grundsyn som är materialistisk och dialektisk och ur en människosyn som utgår från att vi alla lever i beroendeförhållanden till andra människor, att vi utvecklar olika behov, önskningar, kapaciteter under olika levnadsbetingelser och i de verksamheter vi ingår i tillsammans med andra människor?

För det första bör det **inte** ligga oss alldeles nära till hands att ge oss in på uppgiften att försöka **tänka** ut vad som är Människans natur (om hon "till sin innersta natur" är egoistisk eller altruistisk, ond eller god, styrd av stjärnorna, förnuftet, döds- eller sexualdrift, osv) och att därur härleda de rätta förhållningssätten i t ex vård- och omsorgsarbete, ge anvisningar om hur Människan (= alla människor) bör bemötas, o dyl.

Människans "innersta väsen" har beskrivits på mycket olika sätt av filosofer och andra. De kan alla ha rätt i den meningen att de fångat väsentliga drag hos människor som levt under olika betingelser, under olika historiska epoker, i olika klasser och sociala skikt och i olika samhällen och kulturer. Om vi utgår från att människan är "både objekt och subjekt" måste vi rimligen intressera oss för hur **olika** vi människor

kan utvecklas under olika betingelser.

Om vi nu inte finner det meningsfullt att söka efter något abstrakt väsen som Människan bär inom sig så kan vi ändå samla brottstycken till en bild av människan: bilder av hur vi människor blir och kan utvecklas under olika betingelser.

Vi kan t ex samla bilder av vilka kapaciteter, behov, önskningar, förhållningssätt och förväntningar på livet som gamla människor kan utveckla under olika (tidigare och aktuella) levnadsvillkor. Och om vilka kapaciteter, kunskaper, människosyner, förhållningssätt till de gamla, som omsorgspersonal kan utveckla under olika arbetsvillkor. Genom att samla sådan kunskap når vi inte fram till några slutgiltiga bilder av vare sig den unga eller gamla människan, hennes natur och innersta väsen. Men vi samlar kunskap som kan ligga till grund för värderingar av **olika levnads- och arbetsvillkor** och användas som redskap när vi vill beskriva de **situationer** som människor lever och möts i.

Det finns inte någon absolut, slutgiltig måttstock för det goda livet, för människovärdiga villkor etc. Men vi kan, som Uffe Juul Jensen uttrycker det, nå fram till "**välgrundade antaganden** om vad som är människovärdiga villkor" (1985, s 303).

Mitt första exempel på perspektiv som bör vara självklara i vår forskning (men som inte är det i all forskning) är alltså helt enkelt: vi måste **uppmärksamma olikheter och ojämlikheter i människors materiella och sociala levnadsvillkor**, i deras arbetsvillkor och vardagliga liv, och vi måste se dessa olika villkor inte bara som intressanta i sig (t ex för beskrivningar av sociala strukturer) utan också som **väsentliga för människors utveckling** av olika behov, kapaciteter, insikter, världsbilder, intressen, värderingar, känslor, önskningar, drömmar och förväntningar.

Ur samma grundsyn bör följa en respekt för praxiskunskapen. Dvs att vi betraktar det arbete människor utfört och utför för sin egen, andras och släktets överlevnad inte bara som "utförande", utan som **kunskapeskapande** och **skapande** - avgörande både för människans egen och samhällets utveckling. Om vi ser "det sinnliga" som den grundläggande kunskapskällan måste vi dokumentera och dra lärdomar av den kunskap som yttrar sig i vardagslivets praxis - i konkreta handlingar - och som ofta är en tyst

kunskap. Den kunskap som människor skapar, behöver och använder i t ex människovårdande arbete kan aldrig ersättas av på vetenskaplig väg framtagen kunskap och vi måste vara på vår vakt mot den allmänna tendensen att betrakta boklärdhet och teoretisk kunskap som en **högre** form av kunskap. Dvs att vi måste undvika den slags scientism som tror sig ha allt att ge till handlingspraktiken, men inget att lära därav.

Om jag i forskningen intresserar mig för andra människosyner än min egen - t ex människosynen i olika människovårdande praktiker - bör ur min egen grundsyn följa en vaksamhet mot en annan vanlig tendens: den att förbinda begreppet "människosyn" enbart med tankar som finns i våra huvuden och som finns formulerade i ord, helst på papper. Dvs vaksamhet bl a mot tendensen att beskriva det sociala arbetets, behandlings- eller omsorgsarbetets kvalitet **som om** det bestämdes av vad som står skrivet i målformuleringar, lagar och förordningar. I forskningsarbetet måste vi se den människosyn och de grundläggande värden som finns i och kommer till uttryck i **konkreta handlingar och handlingsmönster**. Vi kan försöka få grepp om vilka förebildliga handlingar och procedurer (dvs vilka värden), som reglerar en viss praktik. Vi måste fråga oss hur dessa förebildliga handlingar/värden kan **variera** beroende på organisatoriska och andra betingelser för arbetet och vilka människosyner som kan växa och komma till uttryck under olika sådana yttre betingelser för arbetet.

Jag tror att vi inte ska se enbart till sådana förebildliga procedurer som är knutna till en bestämd praktik, utan också fråga oss vilka mer allmänmänskliga värden som kan komma till uttryck i bl a i sättet att hantera svårhanterliga situationer. T ex i sådant som vårdbiträden inom hemservice gör "i smyg" och som ibland innebär "regelbrott" (som när vårdbiträdet Monika, mot gällande principer, fortsätter att handla både på ICA och Konsum).

Vilka människosyner och värden som finns i olika praktikers förebildliga handlingar och procedurer och vilka värden som kommer till uttryck i enskilda människors faktiska handlingar, deras "personliga lösningar" och deras "regelbrott", tillhör det vi kan dokumentera och synliggöra i forskningsarbetet. Genom att ge sådana bilder tillbaka till den praktik det handlar om, kan vi kanske bidra till att man **där** värderar sina förebildliga procedurer: frågar sig om de värden som reglerar praktiken är ändamåls- enliga och realistiska i förhållande till de uppgifter man har och det man

vill uppnå.

Om vi som forskare i stället har en alltigenom idealistisk världsbild så gör vi rimligtvis konsekvent tvärtom. Vi utgår (kanske) från någon viss definition av människans innersta natur, vi **tänker ut** den människosyn och de (professionella) förhållningssätt som därmed bör tillämpas i människovårdande arbete, ser till att våra rekommendationer når ut i utbildningar mm och utgår från att denna goda och välformulerade människosyn ska övervinna och besegra de eventuella hinder som kan finnas i arbetets organisering, i befintliga procedurer osv.

Den senare strategin är logisk, utifrån "sin" världsbild. Men inte ändamålsenlig i förhållande till de uppgifter jag vill att vi ska göra till våra som forskare inom fält som socialt arbete, äldreomsorg och liknande fält.

För att sammanfatta något av vad jag sagt om förhållandet världsbild - moral - forskningsstrategi:

Jag har utgått från en människosyn som jag försökt sätta (förenklade) ord på genom att helt enkelt tala om människan som både objekt och subjekt. Ett med den människosynen oupplösligt förbundet värde är principen om vårt ansvar för de svaga.

Jag har också gjort en värdering av både/och-synen som mer "moralisk" än en subjektifierande resp objektifierande människosyn. Detta pga den risk för underlåtenhetssynder som är förknippade med subjektsynen och tendensen till förmyndarskap och maktutövning som i praktiken ofta är förbundna med objektsynen.

Så har jag slutligen försökt ge exempel på perspektiv och förhållningssätt i forskningsarbetet som bör följa ur den världsbild och människosyn jag vill ska präglade vår forskningspraktik:

- att vi ska rikta blicken mot människors **materiella och sociala levnadsbetingelser** och söka kunskap om dessa betingelsers betydelse för människors utveckling och utvecklingsmöjligheter, såsom en grund för mer kvalificerade beskrivningar av mänskliga situationer och människors möten och som en grund för bedömningar av vad som är människovärdiga levnads- och arbetsvillkor;

- att vi ska betrakta andra människors praxis som **skapande och kunskaps-skapande**, respektera (se och återse!) praxiskunskapen, dokumentera den och lära därav;
- att vi ska se till människors **konkreta handlingar, handlingsmönster och handlingsutrymmen** när vi frågar oss vilka **människosyner och värden** som finns och får plats i olika människovårdande praktiker;

Till dessa exempel på perspektiv och förhållningssätt som jag ser som önskvärda i forskningen vill jag foga Uffe Juul Jensens uppmaning till var och en som uttalar principen om vårt ansvar för de svaga: "Låt oss då få kartlagt var de svaga finns och skapa oss en bild av deras behov".

Därmed har jag givit en provkarta på uppgifter jag anser att vi kan och bör satsa våra krafter på i forskningsarbetet.

Blindskär?

Intentioner som de ovan nämnda utgör ingen garanti för en forskning som i praktiken svarar mot den människosyn och moral jag menar att vi ska försöka försvara i forskningsarbetet. Så till exempel kan vi i forskningspraktiken som t ex i behandlingspraktiken, i vår strävan att följa principen om vårt ansvar för de svaga, få svårt att hålla gränsen mot förmyndarskapet.

Forskare, som andra, uppträder inte sällan i besserwisser- och förmyndarroller där de - utan att känna vare sig andra människors faktiska villkor eller deras tankar, subjektiva behov och önskningar - talar å deras vägnar om vad som är gott och eftersträvensvärt, hur "man" bör leva och tänka, och handla. Som om människors villkor vore lika och likformigheten självklar och naturlig. Där finns en av de fallgropar vi har att vara på vår vakt mot - om vi inte vill byta forskaridentiteten mot prästkappan.

När forskare uppträder i förmyndar- och/eller frälsarkläder tror jag att vi kan finna två vanliga "förklaringar" till fenomenet.

Forskare som tillhör vitt skilda paradigmer och skolor kan för det första representera en **scientistisk** ståndpunkt, dvs en övertro på vetenskapen och dess förmåga att lösa sociala problem. Denne forskare kan vara högst

medveten om alla tänkbare inomakademiska motsättningar och förhålla sig (mer eller mindre) respektfull till olika metoder för kunskapssökande och den kunskap som tas fram inom olika vetenskapliga discipliner och skolor, men vara omedveten om eller förneka att människors vardagliga liv och arbete kräver andra slags kunskaper än dem vetenskapen kan bestå med. Scientistens tendens att tro att man kan tänka ut en modell för det goda livet och att se praktiken som en enkel tillämpning av denna modell skapar en blindhet för det värdefulla som redan finns i det verkliga livet, bl a de erfarenheter och den ofta tysta kunskap, som ingen mänsklig verksamhet klarar sig utan.

Den andra grunden för forskarens förmyndarmentalitet kan vara att forskaren har en elitistisk människosyn (som ofta, men inte nödvändigtvis är förbunden med en scientistisk hållning). Denne forskare blundar eller förnekar sannolikt såväl motsättningar och intressekonflikter i samhället, som olika levnadsförhållandens betydelse för människors behov, resurser och önsknings. Dvs att forskaren utgår från att alla mår bra av att leva som experterna anser och/eller som man statistiskt funnit befrämjande för framgång, god hälsa och ett långt liv. Tex genom att anta medelklassens vanor och livsstil: jogga, sluta röka, äta grönsaker, ägna sig åt "egenvård", tillgodogöra sig "rätt" inställning till livet, rätta attityder och sätt att hantera livets svårigheter och plågor, osv.

Både scientisten och elitisten kan mycket väl anse att de bedriver en verksamhet där de tar sitt ansvar för de svaga.

I den mån forskare som har en grundmurad scientistisk och/eller elitistisk grundsyn - är medvetna om att de valt perspektiv och hävdar sin övertygelse att vetenskapen och/eller eliten, experterna, högre sociala skikt vet bäst och har rationella lösningar på livets problem - så kan vi väl just inte göra mycket mer än avtäcka och synliggöra vilka världsbilder och människosyner det i praktiken handlar om.

Vad jag framför allt vill att vi ska vara uppmärksamma på är risken att vi som forskare alla, utan att vara medvetna om det (pga vår position och verksamhet), faller över i scientistiskt och/eller elitistiskt tänkande och därmed i en förmyndarmentalitet och ett objektseende, där vi "tar vårt ansvar för de svaga" genom att betrakta, etikettera, klassificera dem och deras svagheter och/eller presentera teoretiska modeller för det goda

livet.

En förutsättning för att vi ska klara balansgången mellan vårt ansvar för de svaga och förmyndarskapet är, tror jag, att vi tar vår utgångspunkt i svaga parter eget perspektiv, försöker betrakta världen med deras ögon, dokumentera och lära av deras erfarenheter, kunskaper, upplevelser och handlingsstrategier.

Den risk vi då löper är att vi stannar i "rena inlevelseperspektiv" och glömmer att vi just som forskare har ansvaret - och möjligheter - att relatera människors problem till samhällsliga mönster och de vardagliga villkor som format människors liv, behov, önskningar osv. Vi har att respektera den erfarenhetsbaserade kunskap som är nödvändig och oersättlig i t ex all omsorgspraktik, men också vår egen form av kunskapsproduktion. Vad vi kan göra är bl a att samla bilder av många människors erfarenheter, söka det generella i det specifika, finna mönster och sammanhang som går utöver det personligt upplevda mot insikter om hur människor mår och utvecklas under olika levnads- och arbetsvillkor och om vad dessa villkor betyder för och i mötet mellan människor.

Bl a i ett kapitel som behandlar utvärderings- och aktionsforskning och i ett summerande avsnitt, s 130-139, återkommer jag både till detta med risker för scientistiska och/eller elitistiska tendenser i forskningen och "motsatsen": forskningens underordning under sina samarbetspartners perspektiv och intressen.

PRAXIS SOM KUNSKAPSKÄLLA

Det grekiska ordet praxis betyder handling. Vi kan lika gärna använda det svenska ordet praktik.

Praxis- eller praktikbegreppet har en central betydelse i marxistisk teori och kan härledas tillbaka till vad Marx 1885 skrev i sin första feuerbachtes:

"Huvudfelet med hittillsvarande materialism - inklusive den feuerbachska - är att föremålet, verkligheten, det sinnliga blott uppfattats i form av objekt eller i form av åskådning, men inte som mänsklig sinnlig verksamhet, inte som praxis, inte subjektivt. Det var därför som den verksamma sidan, i motsättning till materialismen, utvecklades av idealismen - men blott abstrakt, då idealismen naturligtvis inte känner den verkliga, sinnliga verksamheten som sådan". (Marx, 1974, s 44)

Denna "praktikens ståndpunkt innebär inte," skriver Göran Therborn, "en pragmatisk, empiricistisk kunskapsuppfattning. Vad Marx och Engels bröt mot var inte teoretisk aktivitet - de ägnade det mesta av sina återstående liv åt detta". (1973, s 57, min kursiv). Det de vände sig mot var den metafysiska spekulationen, den idealistiska filosofin och föreställningen om det "rena tänkandet" som **skilt från** "sinnligt handlande", från praxis.

Det konkreta och det abstrakta arbetet

Industrialiseringen har inneburit att den mänskliga praxis som kallas arbete har ändrat karaktär från **konkret** till alltmer **abstrakt** arbete.

Arbetet var från början ett redskap, som direkt frambragte de konkreta förnödenheter människor behövde för att upprätthålla livet.

I början av industrialiseringen hade fabriksägarna problem med att arbetarna - när de hade tjänat nog för att uppfylla sina dagliga behov uteblev tills de åter behövde pengar. Max Weber (1978) kallade inställningen att man inte såg någon mening i att arbeta mer än man absolut behövde, för "traditionalism".

Martin Luther anses ha bidragit till att arbetet kom att betrakta som en

plikt. Inte som ett medel att upprätthålla livet, utan som ett mål i sig, själva livets innehåll - i "den protestantiska etikens och kapitalismens anda". Detta bidrog till att lösa fabriksägarnas tidiga problem.

Det abstrakta arbetet skiljer sig från det konkreta genom att det inte har något direkt värde för den som utför det, inget bruksvärde, utan ett indirekt - ett bytesvärde. Det arbete man utför kan bytas mot något annat, i första hand mot lönen, pengar som man kan använda för att köpa sig det man behöver på varumarknaden.

Magnus Sundgren som refererar den franske personlighetsteoretikern Lucien Seve (1978) skriver:

"Man kan säga att det abstrakta arbetet förnekar eller likgiltiggör den enskilda individens kapacitet (i form av yrkesskicklighet) och betraktar individens utveckling av egna kapaciteter och förmågor som ointressant annat än i syfte att på billigaste och rationellaste sätt producera bytesvärde (varor som kan säljas och köpas på en marknad). Man kan också säga att detta är arbetets alienerade och alienerande sida". (1979, s 19, min kursiv).

Beklagligtvis ser vi sällan analyser av annat arbete än det som skapar varor för varumarknaden, analyserat i termer av de möjligheter arbetet bjuder den arbetande människan att utveckla sig själv, sina kapaciteter och kunskaper. Och det är knappast en slump att människan i dessa sammanhang vanligen betecknas som "han". Delvis beror väl detta på att t ex människovärdande arbete relativt sent i historien blivit lönearbete.

Varken i vetenskapliga teorier (bl a dominerande ekonomisk teori såväl som marxistiskt orienterande teoribildning, som t ex Seves ovan nämnda personlighetsteori) eller i "det allmänna medvetandet"/ideologin, har kvinnors arbete i sin oavlönade form betraktats som "riktigt arbete", trots eller pga att det där alltjämt produceras bruksvärde.

Det s k reproduktiva arbetet innebär ju bl a produktion av "varan arbetskraft", som kan säljas på arbetsmarknaden. Och det som produceras i form av mat, kläder osv är sådant som behövs och har ett direkt värde för familjen och den som utför arbetet.

Att "reproduktionen av arbetskraft" (från dag till dag och från generation till generation) också har ett **ekonomiskt** värde och att den lön som betalas för arbete i produktionssfären **också** betalar det reproduktiva arbetet i hemmet, är något som **dolts** av löneformen. I industrialismens arbetsdelning mellan könen och den familjestruktur där mannen svarar för lönearbetet och kvinnan för hushållsarbetet, har hon fått **be** honom om pengar för att kunna sköta sitt jobb: att sörja för hans, barnens och sitt eget livsuppehälle. Löneformen har dolt hushållsarbetets ekonomiska funktion **och** bäddat för en patriarkal familjestruktur. (10)

I dag lönearbetar i vårt land **såväl** de flesta män som kvinnor. I någon mån har väl också arbetsfördelningen i hemmet förändrats. Men undervärderingen av kvinnors arbete - särskilt det människovårdande - kan vi fortfarande avläsa i lönelistorna.

Den ideologi, som gav oss en bild av en **manlig sfär**, som är produktiv, lönsam och samhällsnyttig, och en **kvinnlig sfär** som är konsumerande, olönsam och känslomässigt snarare än ekonomiskt värdefull, är väl inte heller helt död.

Lite trist är det att kvinnors arbete - både det oavlönade och avlönade människovårdande arbetet - "försvinner" också ur teorier som verkar kunna ha mycket att ge också för förståelsen av det icke varuproducerande (icke mervärdesproducerande) arbetet.

Detta gäller t ex i Steen Larsens läsvärda bok "Den arbetande hjärnan" (1982), som handlar om sammanhanget mellan arbetets organisation och processer i våra hjärnor ("det psykiska"). Detta betyder inte att hans teorier är oanvändbara för oss när vi vill beskriva och begripa det människovårdande arbetet och dess specifika karaktär.

Steen Larsen invänder mot att det abstrakta arbetet ofta uppfattas som identiskt med lönearbete. "Finns det", säger han, "inget abstrakt arbete i de små barnens liv? Eller i pensionärens? Hur är det med rykuddarna, välskrivningen och andra former för idiotarbete som man inte ens får lön för". (s 122)

Steen Larsen menar att det i och för sig är riktigt att enbart tala om lönearbete som abstrakt arbete om man bara ser till arbetets samhälleliga

och ekonomiska sida. (Vilket man kan ifrågasätta också det, utifrån resonemanget ovan om att löneformen **döljer** hemarbetets ekonomiska och samhällseliga funktion). Vad han betonar är emellertid att arbetet också har en psykisk, subjektiv sida: "När människor arbetar förändrar de och bygger vidare på sitt samhälle, men samtidigt förändrar de sig själva..." (a a, s 121)

All mänsklig praktik torde kunna analyseras efter hur mycket den rymmer av konkreta resp abstrakta aktiviteter. Inte bara i det varuproducerande arbetet kan vi bli lurade **både** ekonomiskt (dvs på det fulla värdet av vårt arbete) **och** på möjligheten att själva **utvecklas i och genom vårt arbete**. Också arbete där det inte är "döda ting" man handskas med och varor för försäljning man producerar, utan konkreta människor som får hjälp och omvårdnad, kan anta det abstrakta arbetets karaktär.

Om jag har ett människovärdande arbete där jag betraktas som utbytbar, där det är ointressant vilka kapaciteter och förmågor just jag utvecklar i mitt arbete och oviktigt om det är jag eller någon annan som ger den hjälp som ska ges - bara själva arbetet flyter så effektivt och billigt som möjligt, då är det kanske inte bara den som **får** hjälpen som känner sig "förtingligad" - som ett "föremål", vilket som helst.

Om jag en gång valde ett vård- eller omsorgsarbete för att jag såg det som ett meningsfullt och utvecklande arbete blir jag förmodligen besviken om jag märker att jag bara förväntas utföra vissa bestämda uppgifter, inte tänka själv och inte lära mig något nytt. Men ändå måste jag ju ha pengar till mat och en del annat; arbeta för lönen. Kanske kan jag finna meningsfulla och utvecklande fritidssysselsättningar, där jag kan känna det konkreta arbetets mening och glädje, kanske inte.

Kanske blir kvinnor - som har en kortare tradition i lönearbete - mer besvikna än män, som hunnit skolas in i inställningen att arbeta bara för lönen? Att man arbetar "bara för lönen" är en vanlig inställning, som kan fylla en konsumtionsbefrämjande funktion: "Det är egentligen bara bra om lönearbetaren inte upplever sitt arbete som meningsfullt. Det egentliga livet börjar när man kommer hem från jobbet, det är då man ska njuta av livet, konsumera och låta sig underhållas. Lönearbetaren behöver inte be om ursäkt för sin likgiltighet inför arbetet eller sina fientliga känslor". (citerat från mig själv, Eliasson 1979, s 43)

Hemarbetande kvinnor har däremot inte kunnat motivera sitt arbete på det sättet, med hänvisning till lönen. Det har blivit "kärleksgärningar" - och kanske sitter den inställningen till dels i även när kvinnor går ut i lönearbete.

Om nu inställningen "att arbeta bara för lönen" är konsumtionsbefrämjande och därmed "samhällsekonomiskt funktionell", så finns det anledning befara att den vinner mark också i människovärdande arbete - och där är det, till skillnad från i produktionen, inte bara den som utför arbetet utan också den som mottar hjälpen som känner skillnaden om arbetet blir allt mera abstrakt.

Autentiska och andra erfarenheter

Steen Larsen (1982) menar att vi måste skilja mellan de olika sätten som vi människor gör våra erfarenheter på. Han skiljer mellan **autentiska** och **auktoritativa** erfarenheter.

"Några erfarenheter görs genom praktiskt arbete. Genom att man handgripligen sysslar med materien i omvärlden görs erfarenheter där förståelsen och insikten är oupplösligt förbunden med den samtida sinnliga förnimmelsen av tingen. En enhet av insikt och intryck. Detta har vi kallat en autentisk erfarenhet. Erfarenhet, därför att något har begripits, och autentiskt därför att denna begreppsutveckling har försiggått genom en självständig, gripande praxis.

Andra erfarenheter görs på ett annat sätt. Det är de erfarenheter som andra har gjort och som man får förklarade för sig. Dem kallar vi de auktoritativa erfarenheterna. Dessa erfarenheter gör vi genom tal och text.

I varje människas dagliga liv finns möjlighet till att göra både autentiska och auktoritativa erfarenheter. Man lär sig något av att arbeta med tingen, och man får något förklarat som man inte behöver undersöka närmare själv". (a a, s 122)

Steen Larsen talar visserligen enbart om hur vi kan lära **antingen** genom vår sinnliga förnimmelse av tingen **eller** genom ord och skrift. Men även människors kroppar är ju faktiskt ett slags ting, sinnliga ting som tänker

och känner och som vi kan **röra** vid på olika sätt; så att arbetet ger olika slags **förmimmelser** inte bara för den som får vård, utan också för den som utför det människovårdande arbetet.

Människovårdande arbete kan dessutom antas ge möjlighet att "i ett och samma paket" göra både **autentiska** och **auktoritativa** erfarenheter. Som vårdbiträde inom hemservice lagar man t ex mat och gör "genom sina händer" nya insikter i matlagningens konst. **Samtidigt** kan man (kanske med instruktioner från den gamla människa som inte längre själv kan laga maten med **sina** händer), få en lektion i historia: den gamla människans berättelse om hur det var förr, med matvanor och matberedning eller något helt annat. **Och:** man har möjlighet att inte bara se den färdiga produkten av sitt arbete, utan också få veta hur maten smakar för den som den är avsedd för, "brukaren" av det man producerat.

Till skillnad från ting, pratar ju människor. De kommunicerar - i ord och på andra sätt - och kan förmedla och förklara **sina** erfarenheter. Detta borde göra "arbete med människor" till ett arbete som rymmer ovanligt stora utvecklingsmöjligheter för den som utför arbetet.

Steen Larsens poäng är just att vi behöver **båda** sorternas erfarenheter. Om man enbart är hänvisad till de autentiska erfarenheter man gör genom sitt eget arbete, blir erfarenheternas **mängd** begränsad. Om man huvudsakligen gör auktoritativa erfarenheter blir erfarenheternas **kvalitet** begränsad:

"Man kan tillägna sig en mängd abstrakta upplysningar och språkliga färdigheter, utan att de har någon förbindelse med den konkreta och praktiska verklighet som man befinner sig i". (a a, s 123)

Tanken, känslan och handens arbete

Steen Larsen tar två exempel på konsekvenser av att förhållandet mellan vad han kallar arbetets **förvaltnings-** och **utförandedimension** är störd eller separerad, t ex när huvudets arbete separeras från handens arbete, när den ene tänker och den andra utför och/eller när man inte ser sitt arbets konsekvenser.

Det första exemplet är Stanley Milgrams (1974) välkända experiment där försökspersoner får veta att det handlar om att undersöka hur straff påverkar inläring.

Hälften av de personer som kommer till laboratoriet är i förväg instruerade skådespelare, de som ska "lära sig" genom auktoritetsutövning. De andra är de egentliga försökspersonerna, de som ska utöva auktoritet och utdela straff.

Skådespelarna placeras i ett slags elektrisk stol, i ett ljudisolerat rum där det finns en instrumentbräda för kommunikation med Auktoriteten.

Auktoriteten (försökspersonen) får veta att det är hans uppgift att se till att Den Andre gör det han ska, så snabbt som möjligt. Om inte, ska Auktoriteten utdela en elektrisk stöt som straff. Den första stöten är på 15 volt och blir våldsammare för varje fel Den Andre gör, upp till 450 volt.

Redan vid 75 volt kan Auktoriteten - dämpat - höra Den Andre stöna. Vid 330 skriker han, vill bli frisläppt och sparkar på väggarna. Därefter är han helt stilla.

Det visade sig att de flesta av försökspersonerna kunde pressas att använda straff-skalans övre del.

Steen Larsen menar att detta visar det abstrakta arbetets omänsklighet. Okänsligheten är knuten till "den rena logikens" isolering från det verkliga, det konkreta och till att arbetet - utförandet - är lösryckt från sina konsekvenser.

I Milgrams försök har Auktoriteten isolerats från De Andra. Auktoritetens

logik blir ren - och när den förlorar **medkänslan**, blir den auktoritär och farlig.

Det är De Andras stönanden och skrik som är Auktoritetens bålverk mot omänskligheten. I experimentet sitter den som stönar i ljudisolerade rum. Försökspersonen utför vad någon annan säger åt honom att göra "enligt reglerna" och den som "behandlas" med elektricitet förblir en "främmande person", när hans skrik av smärta inte riktigt förmår tränga genom det ljudisolerade rummet och bli till en sinnlig, autentisk erfarenhet hos försökspersonen.

Steen Larsen ser Milgrams försök som ett exempel på hur arbetssituationer är inrättade i det moderna industrisamhället. När arbetaren på den kemiska fabriken öppnar giftventilerna kommer det att skada människors nervsystem. Kan han öppna ventilerna därför att han saknar medkänslans bålverk mot omänskligheten? Han ser och hör inte offrens plåga. För honom är arbetet abstrakt, lösryckt från sina konsekvenser.

Milgrams försök visar, menar Steen Larsen, att okänsligheten inte bara är ett problem för dem vi kallar våra ledare. "Just därför att okänsligheten är knuten till den rena logikens isolering från det verkliga, det konkreta, uppstår den lättast i situationer som individen inte själv har förmåga att överskåda, och där man inte förnimmer att handlingarna har något med ens eget liv att göra". (a a s 16)

I det andra experimentet som Steen Larsen refererar lät man en grupp personer utföra ett mindre arbete efter det att de blivit försedda med glasögon som försköt allt de såg lite åt sidan i synfältet. (11) När de tittade på sina händer under arbetet, såg händerna ut att vara på ett annat ställe än där de faktiskt var. De grep i början hela tiden vid sidan om det föremål de skulle ta. Ögonen håller uppsyn och deltar i arbetets "förvaltning", leder och fördelar arbetet. Händerna utför. Men förbindelsen mellan förvaltning och utförande (här i en och samma person) har blivit bruten. Dock: den kan återupprättas. Redan inom en timme hade flera försökspersoner tillägnat sig de villkor som gällde för den nya situationen.

Händerna grep rätt för en grupp av försökspersoner, men inte för de andra. Man hade låtit dem arbeta på olika sätt efter det att de fått på sig

glasögonen. En grupp fick arbeta **aktivt**, de utförde själva de rörelser som arbetet bestod av. En annan grupp utförde vad man kallade **passivt** arbete: de rörelser som arbetet bestod av utfördes genom att försöksledaren rörde försökspersonens arm. Arbetet styrdes så att säga **utifrån**.

Det var de som utfört aktivt, självförvaltande arbete, där både förvaltning- och utförandedimensionen låg hos samma person, som anpassade sig till den nya situationen och återupprättade förbindelsen mellan förvaltning och utförande. Mellan öga och hand.

Steen Larsen menar att detta försök visar att nya kvalifikationer är något som ska **upparbetas** i ordets bokstavlige mening. "Bara genom arbete, och väl att märka självförvaltad arbete, kommer människor att ha tillräcklig möjlighet till att anpassa sig till en ny situation i en värld, som hela tiden förändrar sig". (a a, s 124)

Arbetet som kunskapskälla kan således vara en mer eller mindre rik källa, beroende på hur arbetet är organiserat. Bl a beroende på om huvudets och handens arbete är förlagt hos olika personer och på vilken överblick över och insyn i arbetets konsekvenser den som utför arbetet har.

Förbindelsen mellan tänkandet - arbetets styrning eller "förvaltning" - och utförandets sinnliga förnimmelser är viktig i **praktiken**. Både för möjligheterna till medkänsla, solidaritet och **humant handlande mot andra** och för **den arbetande människans möjligheter att själv kunna utvecklas**, anpassa sig till och lära av nya, förändrade situationer.

Förbindelsen mellan den verkliga sinnliga praxisen och tänkandet är viktig **också** i forskningspraktiken, som ett värn både mot metafysiska spekulationer och mot omänskligheten i "den rena logiken" och dess auktoritetsutövning - den som i Milgrams experiment tränger undan egen och andras smärta, och bara går vidare, blir okänslig och distanserad från människornas värld, "de andras" villkor, problem och plågor.

Principer och människor

De "autentiska erfarenheterna" - praxiskunskapen - har låg status i vår kultur. Vi söker abstrakta principer, professionella förhållningssätt och generella regler för hur man ska bete sig i mötet med andra människor, i

själva sättet att tänka.

Vi har uppfunnit datamaskiner som klarar att följa principer och tankelagar bättre än människor. Men de senare - människorna - skulle inte klara vare sig att bete sig särskilt hyggligt mot varandra eller att själva överleva enbart med hjälp av generella principer.

Praxiskunskapen hjälper oss att känna igen olika situationer, att se komplexiteter och olikheter i situationer och hos de människor vi möter, att dra slutsatser om hur vi kan bete oss. Ibland utan att vi är medvetna om eller i ord skulle kunna formulera någon princip eller regel som vi följde. Vi har handlat i anpassning till den konkreta verkligheten eller den enskilda, specifika människa vi mötte - inte utifrån en princip om hur Människan eller den Gamla Människan bör bemötas.

Om vi handlade enbart utifrån abstrakta principer skulle vi som "datastyrda" gå över gatan vid grön gubbe och kanske bli överkörda förr eller senare, om inte annat så av en cyklist. Men människor bryter - till skillnad från datamaskiner - mot regler, och **kan** gå mot röd gubbe utan att bli överkörda.

Vårdbiträden inom hemservice bryter ibland mot principer - och handlar **därmed** många gånger mänskligt och moraliskt sett rätt, mot människor.

Till de principer som tycks ha haft stor genomslagskraft i hemservicepersonalens tänkande hör principen om att de gamla ska "aktiveras". Man ska inte längre - som förr - vara så omvårdande och omhändertagande och man ska inte ta över sysslor som pensionären själv kan klara.

Ett av de vårdbiträden jag gick med under min första praktik i hemservice, hade mycket riktigt en klart "aktiverande" hållning hos tre pensionärer vi besökte. Men hos en fjärde gammal dam säger hon "sitt du" och börjar duka fram kaffe på en bricka. På min fråga efteråt "Vad tog det åt dig? Varför blev du plötsligt så ompysslande?" svarar vårdbiträdet: "Men herregud, den här lilla kvinnan har slitit hårt för andra och arbetat med sina händer i hela sitt liv - det kan väl vara skönt för henne att bli uppassad någon gång".

Vårdbiträdet Monika, som vi mötte i början av den här rapporten, bryter

mot en annan princip, den att man inte ska "springa i olika affärer" och därmed också mot principen att "pensionärerna ska behandlas lika". Monika tycker det är motiverat att göra ett undantag för fru Moberg som inte bara skriver inköpslistor utan dessutom utvecklar tekniken att rita kartor över var varorna står både på ICA och Konsum. Monika förklarar sin åsikt med att "fru Moberg ju arbetat med papper och planering i hela sitt liv".

Monika **vet**, verkar det som, att hon gör något som är bra för fru Moberg. Inte "bara" på det sättet att fru Moberg får det kaffe hon vill ha, utan också genom att uppmuntra henne i ett planeringsarbete som är viktigt för henne, som hon är bra på och tycker är roligt - och som kanske stärker hennes självkänsla. Fru Moberg vidareutvecklar sin kartritningsteknik och är stolt när vårdbiträdet inte behövt "ta ett enda baklängessteg" i butikerna. Kanske tycker Monika t o m att hon gör en mer aktiverande insats för fru Moberg än hon skulle göra genom att få iväg henne till en vävstuga.

Fru Moberg uppträder alldeles uppenbart som ett "aktivt subjekt", med krav på att själv få välja och bestämma över sådant som är viktigt i hennes vardag. Hon är t o m ganska så envis och ihärdig i sina försök att få hjälp i enlighet med en "normaliseringsprincip", som man väl kan kalla det, när man vill behålla sina vanor, slippa byta kaffesort, osv. Men hon är lika uppenbart beroende av andra - i det här fallet av hemservice - för att få det som hon vill.

Hennes planeringsarbete är också ett "konkret arbete". Hon **utvecklar** sin kartritningsteknik och arbetet resulterar (om det är Monika som kommer) i att hon får något hon verkligen **behöver** och vill ha (i ett "bruksvärde" om man så vill - även om det så "bara" är ICA:s kaffe i stället för Konsums). Hon utför, kan man också säga, ett "självförvaltande arbete", trots att hon är beroende av Monikas ben. Monika gör detsamma: hon gör det hon själv tycker är rätt och riktigt och det hon ser har bra konsekvenser för fru Moberg.

Men i diskussionen med arbetskamrater och arbetsledare lyckas Monika inte få gehör för sin uppfattning, gentemot principen om "lika behandling av pensionärerna".

Monika fortsätter att gå i båda affärerna. Men i smyg. Som en slags gerillataktik, kan man kanske säga. Är detta tysta regelbrytande, som jag tror är ganska vanligt, att betrakta som individuella och därför kraftlösa "avvikelser"? Inte nödvändigtvis. Regelbrotten kan basera sig i, uttrycka och bära upp en människosyn som erkänner att människor - både gamla och unga - inte är **antingen** aktiva, självständiga subjekt (som "kan skapa sig det liv de själva önskar" och har att "ta ansvar för sitt eget liv" - som i en del s k "ansvarsfilosofier" som präglar vissa behandlingspraktiker) **eller** passiva objekt att betrakta som "föremål" för experternas åtgärder (som i andra praktiker där förmyndarskapet och ansvarsövertagandet tagit över).

Jag menar så här: "regelbrotten" kan bära upp och vara **uttryck** för en gemensam, i praktiken grundad och bekräftad människosyn som erkänner att vi människor **både** är beroende av varandra **och** värda att respekteras som självbestämmande individer.

Människosyn är konkreta handlingar - inte bara något som finns formulerat i våra huvuden eller på papper. När Monika bryter mot vissa regler uttrycker hon i handling inte bara en "tystad" kunskap, utan också en människosyn och en moral. Vi kan bl a i vissa regelbrott se vad Uffe Juul-Jensen kallar **förebildliga handlingar i vardagslivets praxis** (jfr s 44 ff ovan) och däri "avläsa" grundläggande världen, som samhället inte förblir mänskligt utan.

Men även om Monika i det här fallet i handling uttrycker sin moral lyckas hon inte få gehör för sin syn på saken i en principdiskussion. Kanske skulle hon bättre kunnat hävda sin åsikt om hon pratat det abstrakta, principiella språket och talat om att tillämpa en helhetssyn, följa självbestämmande -, normaliserings-, flexibilitetsprinciper eller definierat begreppet aktivering i enlighet med sin uppfattning om kartritningens betydelse för fru Moberg. Man ska hon behöva prata på det sättet? Skulle det inte kunna räcka med en respekt för hennes kunskap och hennes självbestämmande? Skulle möjligen en ökad respekt för den erfarenhetsbaserade kunskapen också kunna ge Monika självförtroende och kraft nog att - vid behov - argumentera för sin syn på saken? På sitt eget språk och utifrån sin kännedom om just fru Mobergs specifika livssammanhang.

Det finns ingen anledning att förneka att jag personligen ser det senare alternativet som mer eftersträvänsvärt än det förra. Jag vill också i det

här sammanhanget resa frågan om det som Kari Waerness (1984) kallar **omsorgsrationalitet** och ett flexibelt arbete - anpassat till den enskilda gamla människans behov och krav på självbestämmande - över huvud taget är möjligt utan en hög grad av både självbestämmande och självtillit hos den som **utför** omsorgsarbete?

Förutsättningar för kunskap och förståelse

I en av våra rapporter från FoU-området Äldre (Annica Thomas, 1986) möter vi Karl, som behöver hjälp av hemservice minst två gånger om dagen. Karl är 83 år, rörelsehindrad och tillbringar större delen av sin dag i sängen, som står i den lilla matvrån invid köket i en liten etta.

Karls andra hustru dog för 11 år sedan, men hennes kläder och smycken hänger alltjämt framme. Karl har varit sjöman och seglat jorden runt. Han har spelat fiol och tyckt om att måla. I rummet står ett staffli med en ofärdig tavla, som det är längesedan han kunde arbeta med.

Karl har mycket bestämda åsikter om hur han vill ha sitt morgonkaffe och sin välling kokt. Han blir också mycket sur och tvär om vårdbiträdet från hemservice kommer några minuter senare än vad som sagts. Från sin säng dirigerar och övervakar han kaffekokningsritualerna. Han ser om muggen han ska dricka ur inte sköljts först i tillräckligt hett vatten, "då skulle du inte kunnat hålla den så länge", osv.

Annica har gått som vårdbiträde ganska länge hos Karl. När hon lärt sig hans vanor och utför sysslorna enligt hans ritningar blir det utrymme för en avspänd diskussion dem emellan. Karl kan berätta om sitt liv på sjön eller tala om vad han hört på radio. I annat fall blir han bara vaksam i sin övervakning, arg eller tyst och "tjurig", som han själv säger.

Vilken slags kunskap behöver vårdbiträdet Annica för att Karls morgon ska bli som han vill ha den? Och för att mötet mellan honom och Annica ska bli inte bara friktionsfritt, utan också kännas tillfredsställande för **båda** parter?

För att Karl ska få sitt kaffe kokt som han vill ha det behövs det egentligen bara att Annica får veta hur han vill ha det och följer hans anvisningar. Kanske är hon mer motiverad att utföra arbetet enligt Karls

anvisningar om hon tillägnat sig socialtjänstlagens intentioner och principer. Men enbart den allmänna principen om att man t ex bör visa respekt för den gamla människans självbestämmande räcker inte. Kommer det ett nytt vårdbiträde varje morgon måste ju Karl dagligen sätta ord på sina önskningar och övervaka proceduren. Det blir inte plats för något prat om hur Karls liv sett ut eller vad som hänt i världen.

Om vårdbiträdet inte får veta mycket mer om Karl än hur han vill ha sitt kaffe och sin välling är det fullt möjligt att hon kommer att "lyda", **men** känna sig hunsad och övervakad och tycka att Karl är en alltigenom besvärlig pensionär, med obegripligt pedantiska vanor och regler. Om hon däremot får möjlighet att lära känna Karl, hans tankar, tidigare liv och nuvarande vardag, så kan hon kanske börja tycka om honom och **känna** respekt för honom och hans behov. Hon kan **förstå** hans behov av att planera sin dag och få veta när hon kommer (trots att han ju inte kan lämna lägenheten) och av att få **någonting** att fungera som han vill och är van, trots att det numera inte är mycket av det han brukat som han kan utföra själv, med hjälp av sina egna händer och fötter.

Till skillnad från många av oss andra, som också vi har mer eller mindre konstiga och ritualiserade morgonvanor, måste ju Karl sätta ord på sina "konstigheter" och be någon annan om hjälp för att få det som han vill och är van.

Förutsättningen för att vårdbiträdet ska skaffa sig den slags kunskap som gör att hon inte bara kan koka kaffet enligt hans anvisningar, utan också uppleva det hon gör för Karl som viktigt och meningsfullt, ligger i arbetets **organisering**. Har hon möjlighet att lära känna Karl? Om vårdbiträdet är en aldrig så hygglig och inlevelsefull människa och om hon "kan" sin socialtjänstlag aldrig så väl så räcker det inte för att ge Karl en morgon enligt ritningarna och plats för mänskligt utbyte dem emellan. Hinder kan t ex ligga i att hon inte har "fasta" pensionärer och aldrig får möjlighet att lära känna Karl, att hon inte kan lämna besked om när hon kommer, att hon måste klara av "det hela" på 10 minuter för att skynda till nästa och låta någon annan ta städning och annat som också behövs hos Karl, att hon inte hinner "ta in" Karls reaktioner, att hon inte har någon överblick över den hjälp han får eller hans vardag "som helhet".

Den kunskap som behövs för att Karls morgnar ska bli så drägliga som

möjligt är alltså konkret kunskap om Karl, hans situation och hans vanor. Kunskap som Annica inte kan få på skolbänken - utan i en praktik som är organiserad så att det t ex inte är en ny Karl hon möter varje morgon.

Om Annica lär sig Karls vanor och följer principen om respekt för människors självbestämmande kan Karls morgon bli en för honom acceptabel och "normal" morgon. För att den ska bli bra **också** för henne - för att hon ska känna sitt arbete som meningsfullt och inte bara att hon lyder och följer **dels** Karls, **dels** socialtjänstlagens anvisningar - behöver hon kunskap som hjälper henne **förstå** Karl och **varför** det är så viktigt för honom att morgonritualerna följs.

Vad kan forskningen bidra med?

Kan vi som sysslar med forskning bidra till den förståelsen? Jag tror det - under förutsättning att vårdbiträdet får möjlighet att lära känna "sin Karl" och vill förstå honom. Då tror jag att hon kan ha hjälp av den slags kunskap som är kopplad till och ligger inbäddad i t ex den typ av teoretiska begrepp som Annica Thomas (Karls vårdbiträde) använder som "glasögon" i sin rapport om äldres vardagsvanor och ritualer: identitet, kommunikation, roll, arena, kontroll, ritual.

Vi **kommunicerar** med andra, inte bara genom ord utan också i handlingar (hur vi klär oss, möblerar osv), som avser att säga något om vem vi är, varit eller vill vara. Vi kan få vår **identitets- och självkänsla** bekräftad om andra uppfattar budskapen. Karl har innehaft olika **roller** i sitt liv - som sjöman, musiker, målare, äkta man osv. Dessa roller är alla förknippade med olika **arenor**, med var och en sina förväntningar, krav, beteendemönster osv. Arbetet, hemmet, orkestern eller idrottsföreningen är olika sådana arenor. Karls arenor har reducerats och krympt. Han framlever nu sitt liv i sängen efter att ha seglat på de sju haven.

Går mina morgonritualer i kras så glömmer jag kanske eländet redan i bussen till jobbet, eller så snart jag får något annat - t ex skrivmaskinen - att fungera som jag vill.

Karl har minimal **k kontroll** över sin morgonsituation: **när** vårdbiträdet ska komma och **vem** som ska hjälpa honom att få sitt kaffe. Att inte ha kontroll **över** sin situation skapar osäkerhets- och maktlöshetskänslor. Han

kan då på olika sätt försöka skapa sig kontroll i situationen.

Ritualer tillhör det som kan ge en känsla av struktur och ordning, dämpa maktlöshets- och osäkerhetskänslor. Möter Karl respekt för sin önskan att veta **när** vårdbiträdet ska komma och för **hur** han vill ha sitt kaffe kokt kan det kanske hjälpa honom att bevara känslan av att "vara någon som räknas". Därmed kan han kanske också i annan form av kommunikation med vårdbiträdet få sin självkänsla och identitet bekräftad.

Den här typen av begrepp kan, menar jag, fungera som **redskap** för **förståelse** av Karls och andra människors behov och beteendemönster och som redskap när vi söker ny eller fördjupad kunskap om äldre, deras liv och behov.

Till de viktigaste bidrag vi genom forskningen kan ge när det gäller att **öka kompetensen** för arbetet med äldre hör, tror jag, kunskap som kan öka förståelsen av äldre människor och deras behov. Kunskap om hur de äldre lever och levt sina liv, om deras faktiska vardagsvillkor och olika erfarenheter, om hur de tänker och känner, hur de upplever sin egen omvärld och sitt eget åldrande - är kunskap som torde kunna bidra till en ökad förståelse. Bl a av hur **olika** livet kan ta sig för äldre människor, såväl som för yngre.

I forskningsarbete kan vi samla kunskap om många människors liv och livssammanhang, försöka se generella mönster genom att analysera likheter och skillnader i människors villkor, behov och behandlingsmönster, söka förklaringar som ökar möjligheten att begripa sammanhang och se saker och ting på ett nytt sätt, synliggöra och kanske bättre förstå fru Mobergs eller Karls situation och behov.

Vad vi också kan bidra med är synliggörande av omsorgspersonalens arbete. Vi kan **för det första** - så som vi försökt i kurser vi genomfört för vårdbiträden och arbetsledare - erbjuda vissa redskap för beskrivning och analys av det egna arbetet. (se not 2)

Gemensamma grundtankar i dessa kurser är att det som ska förändras och utvecklas först måste beskrivas och att de som ska bära utvecklingen framåt själva måste arbeta med analyser av sina egna erfarenheter, med målformuleringar osv.

Vad vi från vår sida erbjudit är relativt **"tomma"** begrepp som deltagarna använt som redskap för att beskriva och reflektera över både sina egna erfarenheter och pensionärernas situation och handlingsstrategier. Med teoretiska redskap menar jag t ex begrepp som: krav och förväntningar, handlingsutrymme, handlingsstrategier. Dvs begrepp som är "tomma" i den bemärkelsen att de tjänar som "håvar" för att **samla upp** erfarenheter - inte som måttstockar för att bedöma vad som är bra eller dåligt.

När vårdbiträdena listat ner alla uttalade och outtalade krav och förväntningar som ställs på dem från pensionärer och anhöriga, arbetsledare och arbetskamrater - har en uppenbar effekt alltid varit att man bokstavligen rätar på ryggen i respekt inför det egna arbetet: "allt vi måste kunna".

Synliggörande av den egna situationen och beskrivningar av hur man möter de olika kraven kan öka möjligheten att medvetet tänka över och kritiskt granska sina egna förhållningssätt, såväl som förutsättningarna för arbetet och vad som där behöver förändras.

Vi kan **för det andra** i forskningsarbetet dokumentera - och dra lärdomar av - vårdbiträdena Monikas, Annicas och andras "autentiska erfarenheter", insikter, kunskaper och de värden som kommer till uttryck i deras dagliga praxis, i konkreta handlingar. En del av den praxiskunskapen kan vi lyfta fram i ljuset och - i bearbetad form - göra tillgänglig för andra.

MEN: på vetenskaplig väg framtagna kunskap innebär alltid förenklingar. Fullständiga avbildningar av en komplex social verklighet är inte möjliga. Förenklingarna bidrar till att vi kan få distans till en invand verklighet - se den med nya ögon, upptäcka nya dimensioner, återupptäcka sådant som vi blivit döva och blinda för (som vi efter hand blir för havets eller biltrafikens brus, när det blivit en del av vår vardag), se att det vi tar för givet är påverkbart och föränderligt, osv.

Till skillnad från vetenskapliga produkter i form av förenklande verklighetsbilder eller teorier, är praxiskunskapen komplex - och det är **den senare som kan rymma en helhetssyn på den enskilda konkreta människa som är i behov av hjälp och stöd**.

Jag hoppas och tror att de som arbetar inom äldreomsorgen ska ha stöd och användning av forskningens produkter. Som ett redskap för förståelse

av de gamla, som ett stöd för sin egen självkänsla och sin värdering av det egna arbetet och som redskap och underlag för kritisk analys både av sina egna handlingar och förhållningssätt och av arbetets yttre villkor.

Men den kunskap vi kan ta fram i forskningsarbetet kan inte ersätta praxiskunskapen - de autentiska erfarenheterna och den kännedom om just Karl, hans liv och vanor, som gör att Annica kan förstå och i handling respektera och möta just hans behov.

FORSKNINGSPRAKTIKEN

Vad är forskning? Vad kännetecknar vetenskapligt arbete och vad syftar det till? Vilken sorts kunskap kan vi nå och vad kan den användas till? Ska forskaren över huvud taget bry sig om kunskapens användning - är inte kunskapen mål nog?

Detta är frågor som inte bara de lärde tvistar om - och kommer att tvista om i tid och evighet. Olika vetenskapliga skolor har skilda ideal och arbetar med olika mål och metoder. Det finns också olika intressenter utanför vetenskapssamhället som utifrån sina behov och (från forskarnas ofta avvikande) intressen - har åsikter om vad forskningen bör "ge" och ibland också om **hur** forskningen bör bedrivas.

Kunskap som mål eller medel?

Till att börja med har vi den åtskillnad som brukar göras - bland annat i internationell forskningsstatistik - mellan grundforskning, tillämpad forskning och utvecklingsarbete (se t ex SoU 1977:52):

Grundforskning definieras som "systematiskt och metodiskt sökande efter ny kunskap och nya idéer utan någon bestämd tillämpning i sikte".

Tillämpad forskning som "systematiskt och metodiskt sökande efter ny kunskap och nya idéer med en bestämd tillämpning i sikte".

Utvecklingsarbete som "systematiskt utnyttjande av forskningsresultat och vetenskaplig kunskap för att åstadkomma nya produkter, nya processer, nya system eller väsentliga förändringar av redan existerande sådana".

I bl a Forskningsrådsutredningens betänkande "Forskningspolitik" (SOU 1977:52) menar man att denna uppdelning "ofta skapat mer oklarhet än klarhet". Bland annat därför att klassifikationen ofta görs utifrån vem som initierar och betalar forskningen - inte utifrån forskningens egenkaraktär och dess produkter.

I stället förordar den nämnda utredningen att forsknings- och utvecklingsarbete klassificeras efter samhällsrelevans respektive inomvetenskaplig betydelse. Samhällsrelevans definieras som den grad i vilken "forskningen kan förmodas påverka förhållandena i samhället". Den inomvetenskapliga betydelsen avgörs av "huruvida forskningen kan öppna nya vetenskapliga fält, ge nya frågeställningar kring gamla problem, bekräfta osäkra resultat, förfinas eller skapa nya metodiska redskap, påverka utvecklingen inom andra vetenskaper osv".

När det gäller social forskning ser jag strikta gränsdragningar av det första slaget liksom förhandsklassificeringar av det senare slaget som föga meningsfulla.

Man kan inte **på förhand** veta svaret på frågan om forskningen kommer att ge ny kunskap eller om den nya kunskapen kommer att vara tillämpbar - än mindre om den i praktiken **faktiskt** kommer att användas. (12)

Jag är övertygad om att forskning som inte sneglar på tillämpbarhet kan komma fram till användbara och socialt relevanta resultat. Liksom att forskning som söker kunskap med "en viss tillämpning i sikte" kan ge resultat av inomvetenskaplig betydelse. Det senare gäller också för dokumenterat, praktiskt utvecklingsarbete. Dvs att utvecklingsarbete inte behöver begränsa sig till ett **användande** av vetenskaplig kunskap utan också kan **resultera** i ny kunskap, utveckling av teorier och begrepp osv.

Inte bara "rena" forskningsprocesser utan också praktiskt utvecklingsarbete och det vardagliga arbetet över huvud taget är och bör betraktas som verksamheter där människor skapar kunskap, som - dokumenterad, bearbetad och analyserad - kan vara av såväl vetenskaplig som (vidgad) praktisk betydelse.

Kunskapsintressen och metodologiska huvudstråk

Man brukar inom samhällsvetenskaperna (efter Habermas, 1968) särskilja tre olika kunskapsintressen, som vart och ett har kopplats samman med olika metodologiska principer.

Ett social-tekniskt kunskapsintresse som kopplas samman med empiriskt-analytiska vetenskaper och positivistisk vetenskapsteori, som bland annat hävdar att vi endast kan nå kunskap om iakttagbara fenomen, genom observation kombinerad med logiskt tänkande. På basis av funna regelbundenheter söker man generella lagar ("empiriska generaliseringar"), som ska öka möjligheterna att förutsäga t ex olika handlingars konsekvenser. (Under vissa betingelser kommer vissa handlingar sannolikt att ge vissa resultat, osv).

Ett praktiskt kunskapsintresse som kopplas samman med historiskt-tolkande vetenskaper och sk hermeneutiska teorier och metoder. Man söker inte förutsägelser utan förståelse av meningar och betydelser i den sociala verkligheten. Man vill öka förståelsen och samstämmigheten mellan människor och bidra till en medvetenhet som ökar möjligheterna för individen att handla målmedvetet (intentionellt och rationellt). I stället för observation "utifrån" av människors beteende, förespråkas inlevelse och en "inifrån-förståelse" av människors olika perspektiv och synsätt.

Ett emancipatoriskt kunskapsintresse som kopplas samman med kritiska vetenskaper. Dit hör bland annat en realistisk vetenskapssyn, som bland annat söker förklaringar där mekanismer bakom iakttagna samband identifieras och underliggande struktur beskrivs. Dit hör också dialektiska metoder, som utgår från empiriskt observerade fenomen (den vardagligt konkreta helheten) och som genom analyser där man lösgör fenomenen från sitt vardagliga, konkreta sammanhang söker sig fram till en ny, kritisk insikt om helheter och sammanhang. Målet är en insikt som frigör "tanken från dogmen" och från tendensen att uppfatta "sociala lagar" som naturlagar. Kritiska vetenskaper strävar alltså (i likhet med empiriskt-analytiska) efter att avtäcka sociala regelbundenheter av generell karaktär. Men syftet är inte förutsägelser, utan en kritisk insikt som gör det möjligt att se alternativ och förändringsmöjligheter. Det kritiska förhållningssättet riktar sig såväl mot teorier och ideologier som "skymmer sikten" (och som bidrar till att legitimera och bevara det bestående) som

mot samhälleliga förhållanden (som människorna antas kunna påverka och förändra).

Habermas, som står för den ursprungliga (av honom själv m fl nu ifrågasatta) sammankopplingen mellan kunskapsintressen och olika vetenskapliga inriktningar, menar att de tre nämnda typerna ger tre olika typer av kunskap. I tur och ordning: information, tolkning och kritik. Det finns emellertid många variationer inom de olika vetenskapliga traditionerna, gränserna mellan dem är många gånger flytande och jag tror att det är mer konstruktivt att riva murar än att försöka upprätthålla dem. Såväl information, tolkning som kritik kan vara värdefull och användbar.

De metoder som utvecklas inom de olika vetenskapliga traditionerna kan tjäna olika typer av kunskapsintressen. Och olika kunskapsintressen kan vara berättigade, beroende på sammanhang och perspektiv. T ex beroende på vilka parter perspektiv på verkligheten man utgår från och vilka områden/aspekter av verkligheten man söker kunskap om. Såväl information (med eventuella möjligheter till förutsägelser), förståelse (som kan öka möjligheterna till rationellt handlande) och kritik (som ökar möjligheterna att se alternativ och handla för förändring) kan brukas, missbrukas eller förbli oanvänd.

Det social-tekniska kunskapsintresset och de därmed sammankopplade metoderna har utsatts för mycken kritik på grund av risken att kunskapen hamnar i "fel" (t ex olämpliga makthavares) händer och används på ett manipulativt sätt. Såvitt jag förstår kan den möjligheten inte uteslutas när det gäller den förståelse som kan utvinnas genom hermeneutiska metoder och tolkningar av andra människors verklighet. Kanske inte heller när det gäller förklaringar, som i emancipatoriskt syfte försöker få grepp om bakomliggande mekanismer och inre sammanhang i den verklighet vi lever.

Till syvende och sist kommer vi aldrig - oavsett vilka metoder vi använder och vilka kunskapsintressen och ideal vi bekänner oss till - förbi frågan om vilka parter vi solidariserar oss med och vems intresse vi vill och tror att kunskapen ska kunna tjäna.

Vilka vetenskapliga metoder man använder måste bland annat bestämmas av vilket fenomen man studerar och vilken typ av frågor man söker svar

på. Sammanfattningsvis är det alltså min övertygelse att användbar kunskap kan vara av mycket olika slag: Det kan vara rena beskrivningar som synliggör försummade eller osedda delar av verkligheten. Det kan vara forskning som visar på samband och söker orsaksförklaringar till iakttagna fakta. Eller forskning som försöker tränga bakom fenomenens yta och ge en djupare förståelse och insikt om de studerande fenomenens "väsen", om deras inbördes sammanhang och om underliggande mekanismer som producerar (observerade) samband. Det kan var forskning som genom inlevelse och tolkning av enskilda människors erfarenheter och upplevelser försöker bidra till en ökad förståelse mellan människor.

Forskning - annat kunskapssökande

Vad är då specifikt för vetenskaplig verksamhet/forskningsarbete jämfört med annan kunskapssökande eller kunskapsproducerande verksamhet?

För det första att forskningens **syfte** är just ny - bättre och sannare - kunskap om verkligheten. Att varje forskningsprocess inte resulterar i sådan kunskap är en annan sak. Att andra verksamheter - såsom t ex försök att i praktiken förändra världen - kan ge nyare, bättre och sannare kunskap (som biprodukt) än mycket forskning - är också en annan sak.

De flesta mänskliga verksamheter är - eller kan vara - kunskapssökande eller kunskapsskapande. Detta gäller såväl "handens" som "huvudets" arbete. Dvs att det finns mycket kunskap som vi bara kan skaffa oss, eller bäst skaffar oss, genom våra egna erfarenheter. Ibland bokstavligen genom våra händer, men med huvudets/hjärnans hjälp naturligtvis. Men de flesta verksamheter har **andra** primära mål än just att söka eller producera ny kunskap. T ex målet att skaffa mat för dagen, att bygga ett hus, fostra barn, ge gamla människor omsorg eller bota sjuka. I alla sådana verksamheter kan vi tillägna oss nya kunskaper, komma till nya insikter, upptäcka orsakssamband, nå förståelse av hur människan och samhället fungerar osv. Vi kvalificerar oss själva genom lärandet och kan använda våra förvärvade kunskaper och insikter bland annat för att göra ett bättre arbete. Ibland förmedlar vi våra erfarenhetsbaserade kunskaper till andra, ibland inte.

Till skillnad från lärande (kunskap som vi tillägnar oss eller utvecklar t ex genom att plugga för en examen) eller genom att försöka oss på att med

våra egna händer bygga ett hus, baka bröd eller använda en dator kräver den vetenskapliga verksamheten att dess produkter offentliggörs - att den kunskap man nått görs tillgänglig för andra. Forskningens resultat måste förmedlas till andra för att kunna brukas och användas, prövas (förkastas eller vidareutvecklas) i teori och/eller praktik.

Till kraven på forskningen hör också att man har att redovisa hur man gått tillväga, dvs på vilken typ av data man baserar sina slutsatser, hur man bearbetat sina data o dyl. Detta krav på att forskaren har att ge insyn i den process som lett fram till de mer eller mindre nya sanningar om verkligheten som presenteras, särskiljer vetenskaplig verksamhet från t ex ideologisk, religiös, kulturell, politisk verksamhet.

Ett annat krav som brukar hävdas är att vetenskaplig kunskap ska sökas enligt (redovisade) bestämda metodologiska regler och principer. Dessa principer kan dock vara ganska olika inom olika vetenskapliga skolor och paradigmer. Vi ska inte heller förglömma att det många gånger är en s k "metodologisk anarkism" - ett brytande mot vedertagna regler - som lett till banbrytande upptäckter och nya kunskaper. Som ett nödvändigare krav och kännetecken på vetenskaplig verksamhet vill jag därför betona dess kritiska förhållningssätt.

Forskningen måste kunna förhålla sig kritisk inte bara i granskningen av faktiska förhållanden i den verklighet som studeras, utan också i förhållande till olika föreställningar om och tolkningar av denna verklighet; såväl vetenskapliga teorier som "rent" ideologiska, utomvetenskapliga uppfattningar. I vissa fall också till vedertagna metodologiska regler och principer om hur forskning bör bedrivas, stipuleringar om vad som är möjligt att söka kunskap om, osv.

Oavsett i vilket institutionellt sammanhang forskning bedrivs måste den med andra ord besitta den grad av autonomi som möjliggör en "troslöshet", inte bara mot härskande ideologi och etablerade värden, utan också mot "svagare" ideologier, t ex underprivilegierade gruppers värderingar och uppfattningar om hur världen är beskaffad och om varför de egna livsbetingelserna ser ut som de gör osv, **och** mot sina egna och andras vetenskapliga teorier.

Vetenskapen utvecklas genom polemik med hittillsvarande "sanningar".

Detta betyder naturligtvis inte att den måste befinna sig i ständigt krig på alla nivåer. Forskaren måste kunna **ifrågasätta** - t ex en teori han eller hon själv utgår ifrån. Passar verkligheten inte in i teorin, så är det kanske den senare som måste utvecklas och förändras - eller förkastas.

I utvecklingsarbete (enligt definitionen s 87 ovan) tror jag det kan finnas risk att teorier används på ett "auktoritärt" sätt gentemot praktiken. Som ett slags mall som verkligheten har att anpassa sig till.

Teorier och begrepp tillhör våra redskap i forskningsarbetet. Det är redskap som vi behöver, men som inte bara ska användas, utan prövas och kunna förändras i mötet med den verklighet vi studerar. Vi måste naturligtvis - i likhet med andra människor - få tro det vi tror och ha våra teorier om hur verkligheten är beskaffad. I forskningsarbete - som i andra sammanhang - är det emellertid lätt hänt att vi blundar för sådan information som inte passar in i våra förhandsföreställningar. Det gör väl livet lättare att leva. Men i forskningsarbetet är det vår förbannade skyldighet att inte använda den sortens selektiva seende som gör att vi blundar för det oväntade eller "obegripliga"; för sådant som kanske kan kullkasta hela vår "teoretiska byggnad" och som kan "falsifiera" teorin i stället för att bekräfta den.

Det är obehagligt att riskera att "mattan dras undan under våra fötter". Därför är nyfikenheten och det "eviga", ihålliga, envetna och kritiska kunskapssökandet en tryggare grund att stå på än en abstrakt och sluten teoretisk konstruktion.

Ser vi inte våra teorier som redskap (som vi kan **använda** och utveckla eller **skapa** för att pröva, utveckla eller förkasta) utan som slutgiltiga Sanningar, riskerar vi att inte bara bygga luftslott och tappa fotfästet på jorden, utan att missa själva poängen med forskningsarbetet: kunskapssökandet om den värld vi lever i och dess egna inneboende potentialer för förändring.

Förhållandet vetenskap - ideologi

Frågan om hur förhållandet mellan vetenskap och ideologi ser ut är en svår fråga. Tillräckligt knepig för att jag ska undvika att fördjupa mig i den.

Till de aldrig avslutade diskussionerna hör den om var skiljelinjen mellan ideologi och vetenskap går och hur de ideologiska elementen kan rensas ut ur vetenskaplig teori.

Ett skäl till att diskussionen aldrig leder till klarhet är de olika definitioner av begreppet ideologi som kombattanterna utgår från. Ibland menar man t ex enbart "härskande ideologi" eller enbart rent värderingsmässiga ställningstaganden.

Om vi utgår från en vidare innebörd i begreppet ideologi blir förhållandet mellan vetenskap och ideologi mera komplicerat än att eftersträva en skilsmässa dem emellan, vilket **inte** betyder att värderingar och kunskap, politik och vetenskap osv ska vävas samman till en enhet, där man inte kan urskilja vad som är vad.

I boken "Maktens ideologi och ideologins makt" ger Göran Therborn (1981) en definition av begreppet ideologi, som jag tror kan hjälpa mig att klargöra min syn på förhållandet forskning-ideologi. Göran Therborn skriver:

"Ideologier underkastar och kvalificerar subjekten genom att sätta dem i förhållande till och få dem att inbördes erkänna:

1. **Vad som existerar** och, omvänt, vad som inte gör det. Vad som finns, vilka vi är, vad världen är, hur naturen, samhället, män och kvinnor ser ut osv. På det sättet får vi en identitetskänsla, blir medvetna om vad som är riktigt och sant. På så vis struktureras världens synlighet genom fördelning av belysning, skuggor och mörker.

2. **Vad som är gott**, riktigt, rättvist, vackert, attraktivt, njutbart osv och dess motsatser. På det sättet struktureras och normaliseras våra önskningar.

3. **Vad som är möjligt och omöjligt**. Härigenom formas vår känsla för det oföränderliga i vår existens och förändringens följder, för förhoppningar, ambitioner och fruktan". (s 27)

De här frågorna om vad som är sant, gott och möjligt, kan vi känna igen i

många vardagliga sammanhang. T ex i den dialog som utspinner sig om vi lämnar in en bil på reparation: Vad är egentligen problemet? Vad bör då göras? Vad kan göras - till rimlig kostnad, osv? Eller: i en problem- och behovsbedömningssituation - hos doktorn, på socialbyrån, när en pensionär begär hjälp av hemservice.

Det är nog inte så vanligt att vi har hela vår världsåskådning eller ideologi formulerad i ord. Men den finns ändå i vår praktik, bl a i vad Uffe Juul Jensen (1984) kallar "förebildliga handlingar och procedurer". (13)

Vi vägleds - dagligen och stundligen - i våra handlingar av ideologier som ger våra svar på de tre frågorna ovan. Detta ska inte uppfattas som ett "idealistiskt påstående", dvs som om världsbilder och ideologi har någon slags obegränsad, ensidig bestämmanderätt över våra handlingar. Men när vi handlar "som subjekt" inom mer eller mindre begränsade handlingsutrymmen gör vi det - mer eller mindre medvetet - utifrån föreställningar om vad som är "sant" - t ex vari det problem vi står inför egentligen består och har sitt upphov - vad som egentligen vore önskvärt och vad som är möjligt att göra åt det. Dessa våra föreställningar har i sin tur någon slags bas i våra tidigare erfarenheter, i förhållningssätt och strategier som vi haft möjlighet att pröva i praktiken.

Vår dagliga praktik - de handlingar vi faktiskt utför och de erfarenheter vi därigenom gör - kan främja vitt skilda ideologier - och utesluta eller hindra alternativa föreställningar om vad som är sant, gott och möjligt.

Det är t ex fullt möjligt att tjänstemän som har ett administrativt och/eller arbetsledande arbete inom äldreomsorgen har andra bilder av hur den verklighet det handlar om är beskaffad, vad som är önskvärt och möjligt att förändra osv, än vårdbiträden som utför service- och omsorgsarbete. Också vårdbiträden som arbetar under olika organisatoriska och andra yttre betingelser och som i sin dagliga praktik gör olika slags erfarenheter kan uppfatta de äldres verklighet och problem på olika sätt och se olika förhållningssätt i arbetet som önskvärda och möjliga. Eller för att ta ett kanske tydligare exempel: den som arbetar inom en sluten medicinskt inriktad institution för människor med psykiska problem tillägnar sig sannolikt en annan föreställning om psykiska problem och andra förklarings- och lösningsmodeller än den som arbetar t ex inom hemservice eller vid en psykoterapeutiskt inriktad öppenvårdsmottagning.

Ett mentalsjukhus med sängar, medicinskåp och medicinbrickor, personal i vita rockar och kanske med nyckelknippa i bältet, förmedlar både till personal och patienter en annan bild av vad psykiska problem är och hur de kan och bör behandlas än en psykoterapeutisk mottagning med mjuka fåtöljer placerade för familjesamtal, pappersnäsdukar vid patienternas stol osv. Behovsbedömningsblanketter för tilldelning av social hemhjälp säger sitt om vari äldre människors problem kan bestå, lönelistor och statussymboler säger sitt om vem som kan förväntas klara att avhjälpa olika slags problem, fatta rätt beslut osv, osv.

Dag Østerberg (1975) talar om att sociala strukturer framträder också som "materiell-strukturer" och att en mängd föremål (byggnader, möbler, tekniska redskap, dörrskyltar, röda lampor, olika slags skrivbordsstolar, och andra symboliska tecken på prestige och status) inte bara **avspeglar** maktförhållanden och hierarkiska sociala strukturer. (14) Makt **förmedlas** och **utövas** också genom "materiell-strukturen". Østerberg använder också Sartres uttryck "det tröga handlingsfältet". Interaktion mellan människor äger rum i detta tröga fält, "som innefattar alla former av bearbetad materia: vägar, skyltar, byggnader, verktyg, maskiner, möbler, pengar osv". (Østerberg, 1978, s 74-75). På detta sätt görs bl a samhälleliga maktförhållanden utvändiga och "påverkar oss utifrån". På samma sätt kan vi säga att ideologi - t ex en viss vårdideologi - **materialiseras**. Den sitter bokstavligen murad i t ex mentalsjukhusens väggar och kan nog vara mer bestämmande för t ex en enskild vårdares handlingar än vad denne personligen tänker och tror om en patients problem och hur de skulle kunna mötas.

Därmed åter till den väl lättviktigare - kanske också mindre "tröga" - ideologi som finns i våra huvuden. Men som **finns**, den också.

Forskning är en verksamhet som kan ha effekter på ideologisk nivå. Kunskap i **sig** river inga murar. Men vetenskaplig verksamhet och dess produkter tillhör de krafter som påverkar människors sociala medvetande: våra föreställningar om och tolkningar av verkligheten.

En hel del "sanningar" som människor levt med genom tiderna har korrigerats av vetenskapen. Människor lät sig t ex så småningom övertygas om att jorden är rund och snurrar kring solen. Det "omöjliga" företaget att nå månen - inte bara trädtopparna - blev möjligt. Om detta

möjliga är önskvärt eller ej är en fråga som inte vetenskapen ensam kan besvara.

Vad jag vill ha sagt med detta är: den första och den tredje frågan i "ideologi-definitionen" ovan är klart vetenskapliga frågor. Vad forskningen kan och bör göra är att gripa in i definitionerna av vad som existerar och vad som är möjligt: eftersträva sannare och korrektare föreställningar om hur verkligheten faktiskt är beskaffad (och hur saker och ting hänger ihop) och om vad som kan förändras (av det vi ofta tar för givet, som oföränderliga betingelser).

Därmed påverkas också, sannolikt, föreställningar om vad som är **önskvärt**. Men svaret på den andra frågan - den om vad som är önskvärt - växer aldrig **direkt** ur framtagna fakta eller andra sorters beskrivningar av verkligheten. Frågan om vad som är önskvärt kan dock göras till en vetenskaplig fråga **om** vi ser och orkar avtäcka de motsättningar som finns i den värld vi lever. Om vi ställer oss frågan, "Önskvärt - för VEM?" kan också den frågan göras till föremål för vetenskaplig prövning.

Men den dag vi lyckas presentera en "allmängiltig modell" - för det goda livet, en problemlösning som förenar "allas" intressen, eller en behandlingsteknik som gör alla lyckliga eller något liknande - den dagen bör vi nog klä oss i bästa teknokratkostymen och begära löneförhöjning. Eller åtminstone känna efter hur vi trivs i prästkappa.

Forskning och problemlösning

Önskvärda lösningsförslag kan mycket väl presenteras som forskarens slutsatser, men inte som den enda och Goda problemlösningen, som ett svar på vad som är **"allmänt"** önskvärt.

De slutsatser - t ex socialpolitiska - som eventuellt dras med ledning av forskningsresultaten, måste **för det första** relateras till frågan "önskvärt för vem", till (uttalade) värderingsmässiga ställningstaganden (om hur man **vill** att verkligheten ska förändras) och/eller till grundläggande antaganden om människans och samhällets beskaffenhet och utvecklingsmöjligheter.

För det andra måste lösningarna på ett problem - dvs förändring i

praktiken - anpassas till konkreta och **olika** förhållanden i verkligheten, t ex olika lokala förutsättningar. Om vi tänker på äldreomsorgen kan förändringsstrategierna och problemlösningarna t ex behöva se olika ut i en storstad och på landsbygden, inom en institution och i öppenvård. Och till syvende och sist anpassas till varje enskild människa.

Empiriska studier som visar på möjligheter och hinder i en konkret verklighet kan hjälpa oss att se lösningar - vilka förutsättningar som måste förändras osv - för att de möjligheter som ur en viss synpunkt värderas som positiva ska kunna realiseras.

Om forskningen kan utskilja såväl **möjligheter som hinder** för önskvärd förändring i en **studerad, konkret verklighet** ger den ett konstruktivt bidrag till svaret på frågan om vilka förändringsstrategier som krävs för att uppnå bestämda mål eller värden. Detta är emellertid en helt annan sak än skrivbordsprodukter i form av teoretiskt konstruerade, färdiga lösningsmodeller, som presenteras som **generellt** tillämpbara och allmänt eftersträevansvärda.

Kunskapens användning

I en uppsats om "Kunskap, makt och verklighet" refererar Sune Sunesson (1986) till den österrikiska sociologen Helga Nowotny som studerat de vetenskapliga forskningsresultatens användningssammanhang. (15) Användningssammanhanget bestämmer hur forskningens begrepp och resultat **tolkas**. Detta **återverkar** på forskarna. Forskarnas frågor, "deras 'utforskning' riktas mot frågor och begrepp som ofta uppstått i **användarnas** föreställningsvärld, i användarnas reflektioner över sitt område". (Sunesson, 1985, s 8, min kursiv)

Sunesson tar forskning om fattigdom som exempel:

"Forskning om fattigdom är gärna sammankopplad med ett intresse av att ingripa, inte bara att avhjälpa fattigdomen och motverka den, utan också av att definiera den, att fastslå dess omfattning, orsaker och fördelning. Själva frågan om vem som skall anses vara fattig kan väcka stora diskussioner, och gör det som bekant ofta även i våra dagar. Utfallet av sådana demarkationskonflikter kan få stor betydelse. Själva begreppet - t ex fattigdom - och det sätt man väljer

synonymer till det, är också viktiga delar i relationen mellan forskaren och användningssammanhanget. Begreppet fattigdom konkurrerar i själva verket med andra begrepp, som skulle kunna tänkas leda tankarna - och politiken - i andra riktningar, som: nöd, misär, elände, utsugning, exploatering, oförmåga att hushålla, leva-för-dagen-mentalitet och bristande försörjningsförmåga. På detta sätt kan konflikter döpas om till vad som kallas 'sociala problem'. 'Sociala problem' blir då namn för icke klargjorda konfliktområden, dvs något som skapas i språket". (a a, s 8)

I ett annat arbete genomför Sune Sunesson tillsammans med Kjell Nilsson (1986) en empirisk studie av hur de kunskaper forskningen tar fram i vårt land används av politiker, högre tjänstemän i statlig och kommunal förvaltning, socialsekreterare m fl.

En vanlig föreställning om hur kunskapen **ska** användas är att den ska användas "instrumentellt". Forskningen väntas leverera direkt beslutsunderlag och de tekniska lösningarna av problem i organisationen.

I verkligheten används emellertid sällan forskningsresultat på detta förväntade sätt - vilket inte betyder att kunskapen inte används. Kunskapen används på mycket **olika** sätt, men den används. (Oavsett om rapporterna är tjocka, svårlästa osv).

Efter en redovisning av sitt empiriskt material skriver Sunesson & Nilsson: "Ingen som tagit del av detta ... kan längre sväva i tvivelsmål om att forskning faktiskt används i socialförvaltningar och andra kommunala myndigheter". (s 19)

Men: beslut "fattas" inte, de växer fram och forskningen kommer sällan öppet till bruk i beslutssammanhangen. I stället smyger den sig på, den kryper in i beslutsprocesserna:

"Forskningsresultat och vetenskapligt grundad kunskap får indirekta effekter. Den påverkar människans sätt att tänka, så att vardagliga ting så småningom betraktas på ett nytt sätt". (s 2)

Om det nu är så att social forskning kan ha - och huvudsakligen faktiskt **har** - sådana "ideologiska effekter" talar det, tycker jag, för att vi bör

använda vår kraft åt "gammaldags" forskningsproblem där sådant som kunskapssökande och perspektivseende kommer före ambitionen att ta fram beslutsunderlag, lösningsförslag o dyl.

Uppenbarligen kan det vara så att kritisk forskning, den som ibland vänder upp och ner på begreppen, lyckas "frigöra tanken från dogmen" och öppna ögonen för alternativa sätt att se på problemen, ger den kunskap som i verkligheten blir mest använd.

Kanske är det ibland helt enkelt så att det bästa vi kan erbjuda våra politiker och andra beslutsfattare - de som vill och försöker skapa en bättre värld och en drägligare tillvaro också för svagare parter, de som gör sig minst hörda - är forskning som tar sin utgångspunkt i dessa parter s perspektiv, som dokumenterar deras villkor och upplevelser, och ställer frågor som är väsentliga i deras liv.

Ett citat som vi för bortåt 10 år sedan la som motto för boken "Familjebilder" (om tre Skå-familjer) kan, tycker jag, återanvändas:

"Den utsatta människans enda vapen är i många fall andra människors kunskap om hennes utsatthet och dokumentationen ibland den enda politiska handling vi kan och måste utföra". (Ann-Mari Thunström i en DN-artikel, 1973)

Kritiken och konstruktiviteten

Oavsett om vi ser det kritiska - ifrågasättande förhållningssättet som ett nödvändigt och grundläggande värde i forskningsarbetet eller ej, lär de flesta forskare förr eller senare möta någon som säger: "Det är lätt att vara kritisk - kom med något konstruktivt istället". Mitt svar på den typen av krav är: det är inte alls lätt att vara kritisk. Det är alltför lätt att komma med förslag på kortsiktiga lösningar, och att **stanna** där. Och det är ännu svårare att **förbli** kritisk. Bl a därför att vi ständigt möter just förväntningar på "konstruktiva förslag" i form av "färdiga lösningar", nya patentlösningar, tekniker osv.

För säkerhets skull är det kanske bäst att jag tillägger: När jag säger att forskning kräver skepsis, ifrågasättande och ett kritiskt förhållningssätt, så är det förvisso **inte** detsamma som att säga att dess funktion inte kan

eller bör ha som syfte att **bidra till förändring och utveckling.**

Ett kritiskt förhållningssätt är inte liktydigt med negativism, svartsyn, pessimism eller uppgivenhet - utan tvärtom med tilltro till att förändring är möjlig! Och i många fall önskvärd.

I den mån vi inte utgår från antagandet att allt i denna värld redan är gott och väl som det är, måste vi - i vetenskapligt som annat kunskapssökande - kritiskt granska såväl faktiska sociala förhållanden som rådande föreställningar om verkligheten. Stämmer de föreställningar vi har om hur verkligheten är med hur den faktiskt ser ut? Och har vi en korrekt föreställning om vad som är möjligt att förändra?

Vi kan t ex inte okritisk utgå från att bara det som hittills synliggjorts och utforskats existerar, medan det som ligger i skuggan inte finns - eller är oväsentligt.

Ta den spirande kvinnoforskningen som exempel. Den förhåller sig kritisk till hittillsvarande "vetenskapliga sanningar" bland annat därför att de ofta bortsett från halva delen av mänskligheten, men ändå uttalat sig om "Människans natur", om det Mänskliga arbetets betydelse för samhället och Människan själv osv. Kvinnors existens, deras liv och arbete har inte bara nedvärderats, utan helt osynliggjorts i många vetenskapliga och andra sammanhang. Att synliggöra och lyfta fram det **positiva** i kvinnors arbete (det för samhället nödvändiga däri, det kapacitetsutvecklande däri osv) kräver ett kritiskt förhållningssätt i **förhållande till etablerade vetenskapliga avbildningar av och teorier** om verkligheten. Men vetenskapligt arbete kräver också nyfikenhet på och kritisk granskning av **det som är kvinnors verklighet;** deras villkor, livsformer, förhållningssätt.

Att i forskningsarbete lyfta fram en positiv motbild - beskriva t ex en nedvärderad verksamhet med betoning av dess positiva karaktäristika, dess möjligheter och progressiva sidor - kan fylla en kritisk och förändrande funktion gentemot rådande föreställningar och härskande ideologi. Och bidra till den självkänsla och kraft som krävs för protest och handling! Men utan verklig **nyfikenhet** och ett kunskapssökande som omfattar verklighetens både fram- och baksidor riskerar vi att hamna i **skönmålningar** av verkligheten. Och skönmålningar kan - på sikt - inte fylla en pådrivande och handlingspåkallande funktion.

Synliggörande av en osedd verklighet måste **också** inbegripa urskiljandet av hinder och begränsningar däri. Detta om vi utgår från att förändringar kan krävas av de **faktiska** förhållandena - inte bara i vårt sätt att se, förstå och värdera olika delar av verkligheten!

Ibland blir jag rädd att forskningen som kritisk och intellektuell verksamhet är utrotningshotad i vårt land - eller självdöende, drunknande ganska mjukt och behagligt i lojalitet med etablerade värden, nya lagar, reformsträvanden och goda intentioner.

Många forskare vid universiteten och annorstädes sitter idag på tidsbegränsade - i olika avseenden disciplinerande - anslag, där man från början redovisat inte bara kunskapsintresse och hur man tänker gå till väga, utan också till vad nytta och användning. Sedan måste man - med jämna mellanrum, för att få fortsättningsanslag - redovisa resultat och fortsatt uppläggning (som man hoppas kan ge pengar).

Jag vet inte hur de anslagsbeviljande myndigheterna faktiskt bedömer saken, men jag tror att många forskare tror att det ger mer pengar att förklara sig solidarisk med **ord** som står på andra papper, t ex Socialtjänstlagens intentioner, än med **människor**. T ex utsatta, arbetslösa, klienter, gamla. Och att det är "lönsammare" att definiera nyttan i termer av kunskapens instrumentella tillämpning (för att utveckla metoder för socialt arbete, underlag för socialpolitiska beslut osv) än att deklarera en tilltro till att kunskapen kan skapa ett nytt sätt att se på de problem som finns, avtäcka och klargöra konflikter, visa på sammanhang som kan förklara problem, hur de uppstår och vidmakthålls osv.

Några av oss sitter lite mer trygga, på fasta tjänster i en socialförvaltning eller i andra delar av välfärdsstatens innersta korridorer, där man väl kanske också upplever att det ger mer belöningar om man kan komma med (eller utlova) konstruktiva förslag, ge anvisningar om lämpliga metoder och tekniker osv, än att prata om forskningens kritiska funktion.

Men: den kritiska funktionens utrotning vore inte bara en "rent kulturell" förlust, menar jag. Den är en **viktig ingrediens i allt fortlöpande, långsiktigt förändringsarbete**, som inte ska stanna vid skönhetskrusningar på ytan.

Ett kritiskt förhållningssätt är emellertid ingenting som varit speciellt kännetecknande för traditionell universitetsforskning och från praktiken distanserade forskare. Tvärtom. Ett envetet kritiskt förhållningssätt - och en strävan att se strategier för motstånd mot den dolda och öppna disciplineringen - har vi sett mer av i t ex aktionsforskning av det slag som bedrivits av Thomas Mathiesen och några andra. (Se t ex Mathiesen 1972 och 1983).

FÖRHÅLLET FÖRSKNING - PRAKTIK

De flesta former av empirisk social forskning förutsätter och/eller åsyftar någon slags relation mellan forskning och praktik.

De praktiker forskaren har att samarbeta med kan vara **beställare** eller **initiativtagare** till forskningen. De kan vara föremål för forskningen eller **forskningsobjekt**, dvs förse forskaren med empiriskt material - sina kunskaper, erfarenheter och upplevelser. De kan vara utbytes- och **samarbetspartners** och delta "som subjekt" i själva forskningsprocessen. De kan vara **brukare**, dvs parter som förväntas använda sig av forskningens resultat. Ibland är samma praktikergrupp beställare, forskningsobjekt, forskningssubjekt och förväntad brukare - ibland inte.

Berörda praktikergrupper eller - organisationer kan t ex vara politiker, sociala myndigheter, personalgrupper, fackföreningar, klientgrupper, klientorganisationer. Eller, om vi går utanför den offentliga sektorn: företagsägare, tjänstemän, arbetare.

En inte ovanlig konstellation är t ex att en arbetsgivare är beställare och brukare av forskningen, medan arbetarna är föremål för den. Inom offentlig förvaltning rör sig utredningar och vissa utvärderingar i en liknande cirkelrörelse: centrum-periferi - åter till centrum, som beslutsunderlag.

Inom- och utomvetenskapliga intressen

De utomvetenskapliga intressena stärks - de blir i alla fall mer synliga och påtagliga - i en utveckling som den vi har i Sverige, mot en alltmer sektoriserad forskning. Stockholms socialförvaltnings FoU-byrå med sina politiskt bestämda fyra forskningsområden är ett av många exempel på denna utveckling. Sektoriseringen tränger i hög grad in också i universitetsforskningen, via forskarnas beroende av externa forskningsmedel, dvs tidsbegränsade anslag som vanligen är öronmärkta för forskning inom vissa områden och samhällssektorer.

I uppdragsforskning av olika slag kan beställaren av forskningen och forskaren (och forskarsamhället) ha olika uppfattningar om var forskningsproduktens värde ligger. Den förre kan se till den omedelbara

användbarheten, utifrån redan satta mål, den senare till "kunskapen i sig": är resultaten tillförlitliga, har man kommit fram till nya kunskaper eller nya insikter?

Men detta betyder inte att det finns någon **nödvändig** motsättning mellan utomvetenskapliga och inomvetenskapliga intressen. Jag tror inte heller att den sektoriella forskningens villkor - t ex en politisk styrning till vissa områden - behöver innebära en större begränsning för kunskapssökandet än den akademiska forskningens disciplindelning och dess (tystare?) lagar och (subtilare?) kontrollmedel.

Som jag ser det finns det inget olösligt eller hindrande/begränsande motsättningsförhållande mellan "yttre" och "inre" krav på forskning av socialvetenskapligt slag. Ett inneboende spänningsförhållande, ja. Men ett - åtminstone potentiellt - fruktbärande sådant.

Sociologin som disciplin tillhör de vetenskaper som alltid befunnit sig i skärningspunkten mellan socialt och vetenskapligt tänkande. Även under epoker då det inte funnits någon påtaglig yttre styrning av det slag som sektoriseringen innebär, har enskilda forskare - och inte minst sociologins portalfigurer - drivits av ett socialt engagemang och mer eller mindre långtgående världsförändringsambitioner.

Forskarna själva har med andra ord ofta burit "utomvetenskapliga relevanskriterier" inom sig, som en mer eller mindre stark drivkraft bakom sitt kunskapssökande.

Som ett aktuellt och extra tydligt exempel på "**förvetenskapligande**" av en social och politisk fråga kan vi se den kvinnoforskning som håller på att växa fram. Exemplet är tydligt - och ovanligt - därför att forskningen ses som ett instrument i **egna** intressen. Att ett frigörande/emancipatoriskt kunskapsintresse inbegriper den kategori människor man (som forskare) själv tillhör - i det här fallet det kvinnliga könet - är ovanligt (i varje fall som uttalat kunskapsintresse).

Vanligare är att forskare som **uttalat** väljer sida i sin vetenskapliga verksamhet solidariserar sig med t ex arbetarklassens, de fattigas, de utslagnas, de hjälpbehövandes intressen, i syfte att kunna lämna sitt bidrag till **deras** frigörelse eller kamp för bättre villkor.

Det faktum att forskningsområdet Äldre bedömts som politiskt relevant - och att frågor som rör åldrandets villkor torde röra allas "egenintressen" och personligt kunna engagera de flesta människor (inklusive forskare på området) - ser jag alltså definitivt inte som en för kunskapssökandet begränsande eller hindrande omständighet.

Inte heller ser jag saken så att det faktum att forskningsområdet är "politiskt bestämt" ger vid handen att resultatens omedelbara användbarhet ska prioriteras framför sökandet efter ny kunskap och framför inomvetenskapliga kriterier.

För det första kan man, som sagt, **på förhand** inte veta om forskningen ska resultera i användbar kunskap. Lika lite som man på förhand kan veta om den ska resultera i kunskap som för vetenskapen framåt.

För det andra är det inte frågan om ett antingen/eller när det gäller förhållandet mellan social relevans och vetenskaplig kvalitet, utan om ett både/och. Man måste, enligt min mening, undvika att ställa inom- och utomvetenskapliga kriterier mot varandra, så som ibland sker när behovet av "nyttig och användbar" forskning t ex kombineras med krav på "snabba resultat" och därmed (underförstått) med måttliga kvalitetskrav. Ju mer socialt angelägen en forskningsuppgift är - desto större anledning att ta den på allvar. Eller som Bertil Gardell uttryckt saken:

"Frågor av stor praktisk betydelse är ofta kontroversiella; olika grupper har olika intressen. Den forskning som inte står sig för en kritisk granskning på inomvetenskapliga grunder är heller inte särskilt användbar ur praktisk synpunkt". (Gardell, 1982, s 82)

Nu finns det ju visserligen inte en utan flera "inomvetenskapliga grunder", t ex olika discipliner eller paradigmer som förlitar sig var och en på sina metoder. Det finns m a o både inom och utom den akademiska världen olika uppfattningar om vad som är "god" eller "användbar" kunskap. Vilket komplicerar det hela ytterligare. Men vad citatet ovan uppmärksammar är att frågan om **vad** som är "nyttig" och "praktiskt användbar" kunskap är kontroversiell.

Om vi som forskare vill ta fram sådan kunskap kan vi inte komma förbi frågan: användbar eller nyttig för **vem**?

Naturligtvis finns det mycken kunskap som är användbar för olika parter - för att inte säga alla människor. Men vi kan i forskningssammanhang inte blunda för att olika parter kan ha behov av olika slags kunskap, se olika problem och ställa sig (och oss) olika frågor.

När vi talar om "nyttig", "användbar" eller "socialt-relevant" forskning underförstås ofta en motsättning till grundforskning och till inomvetenskapliga kriteria för vad som är väsentlig forskning. Men vi glömmer ofta de motsättningar som kan finnas bakom definitioner av **vad** som är användbar och socialt angelägen forskning, och frågan om **vem** som har makt att definiera vilken kunskap som "behövs".

Partstagande och trohet

Jag formulerade i rapportens inledning tre frågor: Kan vi undvika att välja sida? Vem ska vi vara trogna? Hur trogna? Jag har redan i olika sammanhang givit eller antytt mitt svar på frågorna, men det finns skäl att påminna om dem här, i ett kanske mera konkret sammanhang. Jag ska - bl a med utvärderingsforskning och aktionsforskning som exempel - diskutera:

- a) forskarens förhållande till **olika** parter i den verklighet som är föremål för forskning och/eller utvecklingsarbete.
- b) forskarens förhållande till de parter han/hon samarbetar, solidariserar eller allierar sig med.

Vad jag nyss sagt om att det inte behöver finnas någon **nödvändig** motsättning mellan inom- och utomvetenskapliga intressen betyder definitivt **inte** att det i verkligheten är sällsynt med konflikter mellan forskare och t ex de praktikergrupper som forskaren samarbetar med.

Utvärderingsforskning som exempel

Utvärderingsforskning inom vårdapparaten borde, kan man tycka, ganska självklart inbegripa ett "klientperspektiv" med frågor som handlar om hur vården, behandlingen, omsorgen svarar mot mottagarnas situation, problem, behov och intressen och/eller hur de upplever den hjälp de får. Så är dock inte alltid fallet. Det förekommer att forskningen betraktar klien-

terna som objekt för både behandlingen och forskningen och att man mäter effekter av behandlingen med kriterier som konstruerats i anpassning antingen till "allmänt godtagna mål" (som att man ska försörja sig själv genom lönearbete, inte gråta, inte supa osv) eller till en viss specifik verksamhets (vanligen en progressiv och mer eller mindre unik försöksverksamhets) formulerade mål för sin verksamhet. Det händer att man mäter graden av "måluppfyllnad" utan att fråga klienterna om deras mål för sitt liv eller i vad mån de tycker att behandlingen löste det de upplevde som sitt problem.

När jag ser tillbaka på mina egna erfarenheter i utvärderingsbranchen så tror jag att det närmaste jag kommit ett klientperspektiv i den meningen att jag försökte se och förstå klienters situation ur ett "inifrånperspektiv" - med deras ögon - var medan jag ett 10-tal år levde och arbetade på Skå.

Vi brukade tala om att det vi borde "utvärdera" var de hinder klienterna mötte i samhället (t ex svårigheten att få arbete) efter fullföljd "behandling", snarare än att "mäta" hur effektiv behandlingen varit eller hur mycket "bättre" klienten "skötte sig". Det var i Skå-kulturen relativt närliggande för oss att försöka betrakta samhället och dess vårdapparat med klienternas ögon - i stället för tvärtom: att granska klienterna och deras svagheter och misslyckanden i sömmarna.

I boken "Famijebilder" (Eliasson m fl, 1977) försöker vi bl a beskriva hur tre familjer kämpar en (ojämn) kamp **mot** vårdapparatens definitioner av dem som socialfall och vårdtagare, **för** sina egna självbilder: "en familj som alla andra"; "en hederlig arbetare som kan försörja sig och sin familj"; "en människa som bär sin fattigdom med värdighet", osv.

Vi ville ha klienternas medverkan i utformningen av intervjuformulär mm, för att inte missa deras eget perspektiv på verkligheten. Och vi ville, skrev vi, se det unika i enskilda människors levnadsöden och aktuella erfarenheter utan att "tappa trådarna till sådana samhällseliga processer av ekonomiskt och socialt slag som präglar allas våra (unika) erfarenheter och upplevelser". Vi ville se det allmänna i det specifika, bl a "därför att enskilda människor i sin konkreta och psykologiska livshistoria och i samspelet med varandra (i en familj t ex) är bärare av kunskap om detta samhälle". (a a, s 19-20)

Ganska bra intentioner, tycker jag. Som om vi hade läst Uffe Juul Jensen. (Jfr s 47 ff ovan)

Vår dagliga praktik på SkÅ bidrog till att det blev ganska naturligt att **tillsammans** med klienter arbeta ut intervjuformulär, diskutera vad som var viktigt att ställa frågor om, hur frågor borde formuleras och att be klienterna/intervjupersonerna läsa manus innan deras dokumenterade erfarenheter publicerades i rapporter och böcker.

Närheten till klienterna möjliggjorde deras aktiva medverkan under forskningsprocessens olika faser och åtminstone några av klienterna kunde uppfatta forskningsprodukten/boken som **sin**. Relationen forskare - klient torde i det här fallet kunna kallas en subjekt - subjektrelation.

Men en nära samverkan av det slaget är inte möjlig i **alla** forskningsprocesser. Och jag menar att även forskning av mer traditionellt slag, där klienter eller andra utsatta grupper inte aktivt medverkar i forskningsarbetets olika faser kan förtjäna beteckningen "forskning ur ett klientperspektiv" eller dylikt - därför att de frågor man ställer om verkligheten innebär ett ställningstagande för klienter eller andra, relativt sett, svaga parter.

Under några år har jag, som nämnts, sysslat med forskning om aktuella utvecklingstendenser inom psykiatri och bl a om konsekvenserna därav för patienter som har olika typer av problem och som tillhör olika sociala skikt.

Särskilt när det rör sig om progressiva "försöksverksamheter" inom vårdapparaten är det vanligt att personalgruppen själv tar initiativ till en utvärdering. Man gör därmed sitt eget arbete till föremål för forskning och ser sig som förste avnämare och brukare av forskningens resultat: man hoppas kunna använda sig av forskningen för att utveckla sin egen verksamhet. Ett nära samarbete mellan forskare och praktiker är nödvändigt under forskningsprocessens gång, särskilt om det inte rör sig om ren effektmätning utan om s k processforskning, som kräver inblick i själva arbetsprocessen - inte bara försök att mäta resultatet därav. Men det finns fler parter - både svaga och starka - som omfattas av, kan beröras av eller ha intresse av forskningens resultat.

För det första har forskaren naturligtvis en (ansvars-) relation också till åtminstone en annan berörd part, nämligen den verksamheten är till för - trots att det sällan är patienter/klienter eller potentiella sådana som begärt eller initierat utvärderingen. Andra parter som kan ha intresse av forskningens resultat - och som forskaren också kan se som adressater för resultaten - är t ex skattebetalare och medborgare i allmänhet samt politiker som har att fatta beslut om den typ av verksamhet som studeras eller att dra slutsatser av mer allmän socialpolitisk karaktär. (16)

I de två fall där jag gått in som "utvärderingsforskare" har det varit personalgrupperna eller dess chefer som initierat forskningen och velat ha "utanförstående forskare" för "kritiska granskningar" av den egna verksamheten. I det första fallet - Nacka-projektet - ville man ha en sociologisk studie av verksamhetens "ideal och realiteter" (Eliasson, 1979). I det andra - Psykiatriska verksamheten i Luleå - ville man likaså ha en kritisk granskning, med bl a svar på frågan: Hur långt kan man nå i en verksamhet som arbetar i enlighet med psykoterapeutiska principer? (Eliasson & Nygren, 1981 och 1983)

I båda de här fallen handlar det om ett reformarbete inom psykiatrin och det föreföll rimligt att anlägga ett perspektiv som satte in de specifika verksamheterna i sitt sammanhang: att se dem som en **del** av vårdapparatens och som samhällelig institution - inte som isolerade företeelser - och att bl a ställa frågan vilka konsekvenser - avsedda och icke avsedda - reformarbetet kan ha för psykiatrins patientgrupp som **helhet**, inklusive dess mest utsatta grupper och inklusive dem som **inte** nås av det nya och progressiva.

I "Luleå-projektet" genomförde vi därför en delstudie som omfattade patienter inte bara vid den psykoterapeutiskt arbetande öppenvårdsmottagningen utan också patienterna vid det traditionella, medicinskt inriktade mentalsjukhuset och en lasarettssanknuten poliklinik med inläggningsmöjligheter, dvs hela spektrat av olika psykiatriska behandlingsalternativ i upptagningsområdet. (17)

I den här forskningen träffade vi över huvud taget inte personligen de patienter som hamnade i den traditionella, medicinskt inriktade slutenvården eller den lasarettssanknutna kliniken. (Dvs att vi befann oss ganska långt från det slags "inlevelseperspektiv" och den klienternas aktiva

medverkan som var möjlig i Skå-forskningen). Men vi ställde bl a frågor som handlade om vilka patientgrupper som nås och inte nås av den nya, psykoterapeutiskt inriktade öppenvårdspsykiatrin och tog reda på vilka grupper som hamnade i slutenvården. Blev den nya psykiatrin såsom förutsagts ett ersättande, humanare alternativ för grupper som hittills drabbats av neddrogning och inspärning på mentalsjukhus? Eller kom den nya, "progressiva" öppenvårdspsykiatrin i första hand att innebära en psykiatrins vidgning till andra typer av problem och människor i andra sociala skikt än de som hittills dominerat bland psykiatrins patienter?

Den här forskningen aktualiserade i hög grad det faktum att "klienter" och "patienter" inte är någon homogen grupp. Och det är inte alltid de mest utsatta och kanske mest hjälpbehövande grupperna som gynnas när vård-apparaten förnyar sig.

Resultaten visar bl a att den psykoterapeutiskt inriktade öppenvårdspsykiatrin i ringa utsträckning nådde människor som traditionellt definierats som psykiatriska patienter.

Den nytilkomna öppenvårdsformen med sitt psykoterapeutiska innehåll innebar en psykiatrins vidgning till (högre) sociala skikt och mänskliga problem, som tidigare i mycket liten utsträckning hade definierats in under slutenvårdspsykiatrins domäner. Människor som tillhörde arbetarklassen liksom de som var utslagna (arbetslösa, förtidspensionerade) hänvisades alltjämt till traditionell, medicinskt inriktad behandling (och nu - om utskrivning från mentalsjukhusen tar fart - sannolikt i ökad utsträckning till socialtjänsten, till "normalt boende" och hjälp av hemservice, bl a).

Resultaten gav en tydlig - intill övertydlig - bild av att såväl de problem som människor har och söker hjälp för som den behandling man får är klassbunden. Ser vi till den psykiatriska patientgruppen som helhet (dvs patienterna vid de tre Norrbottensinstitutionerna) så var det 2/3 av dem som hade intellektuella arbeten (soc gr 1 och 2) som fick vad vi kallade behandling med "rena **symboliska** medel", dvs psykoterapi, jämfört med 1/3 av dem som hade manuellt arbete (soc gr 3) och bara 8 % av dem som stod utanför arbetsmarknaden, de "utslagna". Och omvänt: behandling med "fysiska medel" - psykofarmaka och inläggning - fick 16,5 % av de patienter som hade intellektuella yrken, 32,8 % av de som hade manuellt arbete

och 51 % av de utslagna. Det senare "tripp-trapp-trull-mönstret" gällde också för kombinationer av symboliska och fysiska medel.

Om de här resultaten så vi bl a att psykiatrins olika behandlingsmedel tycks svara mot uppdelningen inom arbetslivet mellan manuellt och intellektuellt arbete. Människor med intellektuella yrken förutsätts besitta den inre kontroll, den självkontroll som arbetets relativa självständighet kräver. I manuella arbetet är det vanligare med yttre kontroll, schemalagda raster, stämpelur osv.

Principer som frivillighet, psykoterapi/behandling med "symboliska medel" svarar mot synen på människan som förnuftigt och autonomt Subjekt, som har ansvar för sitt eget liv och med hjälp av vunna insikter antas kunna "skapa sig det liv hon önskar".

Behandling med "fysiska medel" - tvång, inspärning, kemisk påverkan av hjärnan - svarar mot synen på människan som ett objekt - underkastad sinbiologi och i behov av yttre kontrollmedel.

Det faktum att den subjektifierande människosynen främst kom högre sociala skikt till del, medan arbetarklassen och de utslagna alltså i stor utsträckning mötte den traditionella, objektifierande synen och behandlingen, beskrev vi så här: Människosynen i den psykiatriska praktiken tycks vara **halv** och **klassbunden**. Indelningen i kropp och själ, åtskillnaden mellan manuellt och intellektuellt arbete, synen på människan som **antingen** objekt **eller** subjekt återskapas och återspeglar sig således i den psykiatriska praktiken. (Eliasson & Nygren, 1983, s 291)

Detta perspektiv kom att kritiserats som en för bred samhällskritisk ansats och en brist på anpassning till vad man kan förvänta sig vid en utvärdering av ett psykoterapeutiskt öppenvårdsalternativ.

Men som sagt: Som forskare har vi förpliktelser inte bara i förhållande till dem som initierat ett forskningsprojekt av t ex utvärderingskaraktär (i det här fallet personal vid en psykoterapeutisk verksamhet). Vi har också ett ansvar i förhållande till andra berörda, men i sammanhanget svagare grupper som inte gör sig hörda när det gäller initiering, planering, uppläggning av forskningen (i det här fallet främst de människor som blir psykiatrins patienter). Vi har dessutom förpliktelser i förhållande till

forskningen som sådan - till sanningssökandet, om man så vill. Dvs förpliktelsen att efter bästa förmåga ta fram kunskap om faktiska förhållanden - oavsett om kunskapen är bekväm eller ej. Och oavsett om kunskapen anses som omedelbart användbar av vissa parter eller ej.

I det här aktuella forskningsprojektet tillstötte ytterligare komplikationer när vi i "närstudier" av psykoterapeutiska behandlingsprocesser skulle försöka beskriva vad som där sker. Vi stannade inte vid att låta terapeuterna ensamma definiera patienternas situation och skeendet under behandlingsprocessen (vilket är vanligt i t ex fallbeskrivningar av psykoterapeutiska processer). Vi bad inte bara terapeuterna utan **också** patienterna kommentera konkreta episoder under terapin och skeendet som helhet. Vi försökte dessutom beskriva processen med hjälp av **andra** teoretiska redskap än de som ingår i terapeuternas teorier och tolkningsramar.

Avsikten med en sådan analys är att resa frågan: Vad kan man se och lära om man använder **andra** "glasögon" än de terapeuterna har på sig i sin tolkning och analys av processen? Varken terapeuten, patienten eller forskaren kan göra anspråk på att avbilda **hela** verkligheten i all sin komplexitet. Men man **ser** olika saker ur olika positioner och utifrån olika tolkningsramar.

Men vårt perspektivval resulterade i det här fallet i kritik för att vi haft "egna forskningsambitioner" och för att vi i analysen inte hållit oss inom ramarna för en viss psykologisk teori, den psykodynamiska.

Kritiken formade sig bl a till en anmälan (från den psykiatriska verksamhetens överläkare) ställd till Medicinska Forskningsrådets Etiska Kommittée, som emellertid frikände på alla punkter. Det ansågs inte ur etisk synpunkt vara något brott vare sig med "breda perspektiv", "egna forskningsambitioner" eller andra teorier och tänkesätt än det psykodynamiska, vilket jag - som gärna vill fortsätta arbeta med forskning, utan att undvika sociologiska perspektiv - tackar och tar emot för.

Med den här fragmentariska återblicken på några egna erfarenheter från forskning som rör vård och behandling vill jag bl a exemplifiera att det perspektiv man som forskare väljer - i en motsättningsfylld verklighet - sällan kan falla samtliga berörda parter på läppen.

I vård- och behandlingsforskning av t ex utvärderingskaraktär är kanske det vanligaste och mest **närliggande** att man intar ett perspektiv som sammanfaller med behandlares eller "välfärdsadministratörers" perspektiv. Det är ofta dessa "hjälpande skikt" som står forskaren närmast i social position, i sätt att tänka osv. Det är också ofta dem som man har att samarbeta med, som man är beroende av, som man hoppas ska använda sig av den framtagna kunskapen, osv.

Om man i kunskapssökandet har ett perspektiv som **inte** helt sammanfaller med t ex behandlarnas, kan det ge upphov till konflikter där behandlarna menar att forskaren tagit fram **fel** kunskap. "Det var inte **den** kunskapen vi ville ha." Kunskapen upplevs kanske bara som "oanvändbar", och irrelevant därför att man inte kan använda den inom sina redan givna ramar, för "effektivisering" av de åtgärder och tekniker man redan behärskar osv. Den kan också uppfattas som "förvrängande" och "oriktig" eftersom den inte passar in i den egna verklighetsbilden och i de teorier man är van att tillämpa när man tolkar det man ser, i den bild man har av sina klienters problem och sin egen praktik, osv.

Och då kan detta att man i forskningen har ett perspektiv som inte sammanfaller med behandlarperspektivet, med professionella intressen eller andra relativt starka parter intressen medföra att man får på käften som forskare. Vilket är mindre sannolikt - åtminstone på DN:s kultursidor - om man har ett perspektiv som inte sammanfaller med klienternas.

Innan jag går vidare vill jag resa en i sammanhanget viktig - och öppen - fråga, som jag skulle vilja lämna ut till allmän diskussion:

Under vilka **förutsättningar** kan ett behandlarperspektiv i forskningen vara solidarisk med klienter?

Formulerad på ett något annorlunda sätt blir frågan mer retorisk:

Kan kunskapssökande som begränsar sig till det direkt åtgärdsrelevanta vara solidarisk med dem som ska "åtgärdas"?

Aktionsforskningen - som exempel

Det ibland ganska problematiska förhållandet mellan forskning och praktik

har kommit att diskuteras särskilt utifrån försök att förena forskning och handling i den verksamhet som fått beteckningen aktionsforskning.

Den s k aktionsforskningen föddes i början av 70-talet ur en kritisk diskussion inom samhällsforskningen:

"Kritiken gällde teorier, metoder, arbetsformer och val av problem och tillämpningsområden i forskningen. Forskningen kritiserades bl a för att i hög grad tjäna etablerade och resursstarka intressen, snarare än folkflertalets intressen av demokratisering och samhällets omdaning. Kritiken av den dominerande forskningen kompletteras av försök att utveckla alternativ. Den typ av aktionsforskning som vuxit fram i Skandinavien, inte minst i Norge, kan ses som ett försök att utveckla en arbetsform för en forskning i samspel med och till direkt stöd för resurssvaga grupperns egen kunskapsutveckling och handlande". (Åke Sandberg, 1982, s 80)

Aktionsforskningen var således något som växte fram i protest mot den traditionella forskningens tendens att gå starka parter ärenden och mot tilltron till förändring "uppifrån", med hjälp av t ex utredningar som följer mönstret "centrum - periferi - åter till centrum".

Enstaka forskare vandrade ut från universitetsinstitutionernas "tankepraktik" till "handlingspraktiken". Man ville ge sitt stöd till "resurssvaga grupper" och fann vissa organiserade sådana grupper som kämpade för att förbättra sin situation - i protest mot t ex fängelsesystemet, fabriksnedläggningar, miljöförstöring. Betoningen låg på aktionen, som forskaren solidariserade sig med och gav sitt stöd. Men det kom också en del kunskap och teori ur samarbetet. Kanske främst Thomas Mathiesens strategiska analyser och teorier om hur förändring - på kort och lång sikt - kan gå till (t ex i "Det ofullgångna", 1972).

Sedan dess har aktionsforskningsbegreppet - åtminstone i Sverige - kommit att användas i en allt mer avpolitiserad och vagare bemärkelse. Aktionsforskning brukar helt allmänt definieras som "ett nära samspel mellan handling och forskning, mellan teori och praktik, i en förändringsprocess". Det är nog inte ovanligt att man talar om "vanligt" utvecklingsarbete - där forskare samarbetar t ex med social fältpersonal - för aktionsforskning. Detta bl a oavsett om forskaren ger sitt stöd åt deras

förändringsarbete eller går in med sina förändringsidéer och ambitioner att styra utvecklingen i "rätt riktning".

Men även om "aktionsforskningen" kommit att institutionaliseras och avlönas av stat, landsting eller kommun och även om det idag är svårt att se hur den skiljer sig från andra former för samspel forskning - praktik finns det all anledning att inte bara i projekt av "utvecklingskaraktär", utan i vanliga forskningsprojekt - där kunskapssökandet är det primära - hålla liv i och utveckla ambitioner som kännetecknat aktionsforskningen.

Till aktionsforskningsambitionerna hör då sådant som att ta berörda praktikers egna problem som utgångspunkt för forskningen, att det under forskningsprocessens gång förs en dialog mellan praktisk erfarenhet och teori, att förändringsprocesser dokumenteras och att insamlad och bearbetad kunskap återförs till de av forskningen direkt berörda (dvs de praktiker som medverkat och bidragit med sina kunskaper, erfarenheter osv).

Men låt mig här stanna vid vad vi kan lära av de problem som aktionsforskningen stött på i sitt försök att närma forskning och praktik till varandra. Många av de relationsproblem som uppstått mellan praktiker och forskare är nämligen inte specifika för aktionsforskningen.

En lärdom av aktionsforskningserfarenheterna är, säger Herman Schmid, att "samarbetet mellan forskare och praktiker stötte på ungefär samma problem oberoende av om praktikerna är fackföreningsfolk eller bolagsrepresentanter, klientorganisationer eller statliga myndigheter". (1982, s 5)

Aktionsforskningen - åtminstone i sin tidiga form - har ju från början valt sida och solidariserat sig med "svaga" eller "resurssvaga" grupper som man också ingår ett nära samarbete med. Detta reducerar en del av de problem som kan uppstå i t ex utvärderingsforskning, som förutsätter ett samarbete med flera parter, men där forskaren kanske inte kan vara lika solidarisk med alla parter eller à priori kan skriva under på någon parts värderingar, målsättningar osv.

Det problem som aktionsforskningen aktualiserar är därmed förhållandet mellan den vetenskapliga praktiken och handlingspraktiken som sådana och frågan "hur trogen ska forskaren vara", när han/hon valt sida?

Såväl aktionsforskningens "externa" kritiker (t ex Herman Schmid) som dess självkritiker (t ex Åke Sandberg) är eniga om att aktionen i praktiken kommit att dominera över kunskapssökandet i det som kallats aktionsforskning. Förändringssträvandena har trängt undan vetenskapliga intressen och själva kunskapssökandet. Aktionsforskning har blivit närmast synonymt med "förändringsarbete med forskarstöd" och den har misslyckats som kunskapsproducerande verksamhet, pga att forskningen alltför villkorslöst kommit att underordnas handlingspraktikens villkor.

Jag ska referera något lite av den diskussion om aktionsforskningen som fördes av bl a Schmid och Sandberg i ett temanummer av **Sociologisk Forskning**, 2-3, 1982. (18)

Vad erfarenheterna från aktionsforskningseran tydliggjort är bl a, menar Herman Schmid, att forskarna och praktikerna **har** (mer eller mindre) olika intressen, är underlagda olika rationaliteter och kräver olika villkor. Konflikterna dem emellan utgör alla varianter av den grundläggande motsättningen mellan å ena sidan forskarens autonomi och professionella kunskapsintresse, och å andra sidan praktikernas handlingsintressen. Forskare och praktiker kan ha utbyte av varandra men samarbetet måste utformas som "tvåpartsprojekt" med en forskarpart och en praktikerpart i samverkan och dialog. Försök att "slå samman" de skilda praktikerna leder till att den ena kommer att dominera över och sätta gränser för den andra.

Ur forskarens synpunkt är praktikerna "forskningsförbrukare", dvs de subjekt som ska tillägna sig och i handling realisera forskningens kunskapseffekter.

Ur brukarorganisationens synvinkel är forskaren - omvänt - en producent och leverantör av vissa kunskapstjänster, en resurs som kan användas till att lösa vissa problem, ett medel som inordnas i en mål/medel hierarki där kunskaperna inte har något egenvärde. (Forskningens värde avgörs av dess betydelse för organisationens målhandlande, inte av dess inneboende kunskapskvaliteter).

Forskaren betraktar kunskapseffekter som värdefulla i sig, medan brukarorganisationen måste ha en mer instrumentell hållning och fråga efter om hur kunskapseffekterna kan omvandlas till handlingseffekter.

Till de övriga skillnader Schmid pekar på hör att forskaren har behov av långa tidsperspektiv, eftersom forskning inte är "hokus-pokus-trolleri, utan en mognads- och utvecklingsprocess som kräver tid och tålmod. Medan brukaren är underlagd en helt annan tidsrytm med behov av omedelbara och kortsiktiga lösningar på problem som existerar här och nu". (s 10)

Vidare har en "seriös forskningsprocess ett betydande inslag av problematisering, nedbrytning/upplösning av existerande förställningar och kritik, som bakgrund för en senare (re-)konstruktionsfas, (som man inte alltid når fram till före projektets avslutning)". Åtminstone till en början kan därför inte forskaren erbjuda vad praktikerna/handlingsparten efterfrågar: "klarhet, förenkling, vägledning, lösningar på problem, bidrag som reducerar osäkerhet och underlättar utformningen av taktik och strategi". (s 9)

Aktionsforskningens dilemma - den dubbelhet som ligger i att försöka vara både forskare och praktiker - kan bara lösas, menar Schmid, om man separerar de två praktikerna och respekterar den arbetsdelning som det innebär. Vilket naturligtvis inte bara innebär att forskaren ska kräva respekt för sin specifika verksamhet utan att "aktionsforskarna får respektera brukarorganisationens autonomi när det gäller att formulera och tolka de sociala och politiska målsättningarna". (s 11)

Därmed är aktionsforskningens specifika karaktär upplöst:

"Aktionsforskaren är en - helt vanlig - forskare, vars politiska handling ligger i valet av samarbetspart. Han väljer att forska med och för en resurssvag grupp (eller någon annan representant för demokratiska värden), men överlåter sedan styrningen på denna partner. Den lite paternalistiska föreställningen om aktionsforskning som en ensidig stödrelation ersätts av samarbete och dialog mellan två parter" (a a, s 12)

Jag tror att Herman Schmid har rätt i sina slutsatser, och att ett erkännande av handlings- och forskningspraktikens särart utgör **förutsättningen** för ett fruktbart utbyte dem emellan.

Ake Sandberg, en av de forskare i Sverige som har lång erfarenhet av att försöka demokratisera forskningen inom arbetslivets område, drar så vitt

jag förstår delvis liknande slutsatser, men har kanske svårare att släppa idén om aktionsforskning som en specifik form av forskning.

Sandberg ser de problem som funnits i försöken att förena de två olika praktikerna som en utmaning för utvecklingen av aktionsforskningens teori och metod och/eller att söka gynnsammare yttre villkor för försöken. Sandbergs egen slutsats är att forskningsprocessen - för att inte överge sitt kunskapssökande syfte - måste delas in i olika faser där en dialog- och aktionsdel (det som brukar kallas aktionsforskning) ramas in av reflektionsdelar, där forskaren under faser av distans och avskildhet ägnar sig åt teoretisk reflektion.

Dvs att aktionsforskningen bör vara en del av en större forskningsprocess, som han vill beteckna praxisforskning.

Sandberg menar bl a att aktionsforskningsambitionen (aktions- och dialogdelen) är ett försök att komma till rätta med vad som är ett problem i all empirisk forskning, nämligen att forskningen "tränger sig på folk" och "lurar av" dem deras kunskaper och upplevelser, utan att ge någonting tillbaka:

"Genom att utgångspunkten är människornas egna problem och genom att kunskapen utvecklas i en fortgående dialog får de deltagande 'praktikerna' (åtminstone är avsikten den) verkligen ut någonting av samarbetet. I mycken traditionell tillämpad forskning återförs resultaten ofullständigt till de direkt berörda och används av andra mer centralt placerade aktörer, förhoppningsvis icke antagonistiska motståndare till studieobjekten". (a a, s 80)

Sandberg betonar vidare att forskarens deltagande i praktiken, under "dialog - och aktionsfaser", kan ge kunskaper som annars inte skulle kunna nås:

"Ur vetenskaplig vinkel kan dialog- och aktionsdelen bidra genom att ge ett rikt empiriskt material om konkreta förhållanden och förhållningssätt i förändringsprocesser och genom att ge inspiration och underlag för att söka sig fram till fruktbara begrepp och teorier, kanske nya, som bryter med de dominerande på ett forskningsområde". (a a, s 84)

Detta är synpunkter som jag instämmer i och sympatiserar med - även om jag har svårt att se var gränsen går mellan aktionsforskning och "vanlig forskning" som utgår från praktikers problem och kunskaper, bygger på t ex deltagande observation och anstränger sig att ge någonting tillbaka.

Vad jag kan ställa mig skeptisk till i Åke Sandbergs resonemang är en tendens till ensidighet i synen på vem som kan bidra till utveckling av den andres praktik. Forskaren hämtar "råvaror" i form av empiriskt material från handlingspraktiken, bearbetar detta material i avskildhet och ger tillbaka sina produkter som "forskarstöd till praktikerna" - produkter i form av bl a teorier och begrepp, som **också** kan föra vetenskapen framåt.

Sandbergs definition av "praxisforskning" skiljer sig (enligt min mening positivt) från den vedertagna definitionen av begreppet utvecklingsarbete som "systematiskt utnyttjande av forskningsresultat och vetenskaplig kunskap för att åstadkomma nya produkter, nya processer, nya system eller väsentliga förändringar av redan existerande sådana" (jfr s 87 ovan). Denna definition talar tydligare om ett ensidigt givande av "vetenskaplig kunskap" till praktiken. Vanligen förutsätts - precis som i aktionsforskning - någon form av kontinuerligt samarbete mellan forskare och praktiker, i en förändringsprocess. Men inget sägs om att forskaren som går in i utvecklingsarbete bör ha vett att lära sig något därav. Utvecklingsarbete kan per definition handla uteslutande om att **tillämpa** teori.

I den "praxisforskning" som Åke Sandberg förespråkar har de teorier som "ges tillbaka till praktiken" hämtats ur den praktik det handlar om, vilket nog inte är fallet i allt utvecklingsarbete. Om en forskare som vill bedriva utvecklingsarbete går ut i praktiken utan egentlig nyfikenhet på hur denna praktik egentligen ser ut - vilka egna inneboende utvecklingspotentialer den rymmer osv - och med en ambition att **tillämpa** en teori inte att **söka** den, finns det en klar risk att forskaren snarare begår "teoretiska övergrepp" än ger stöd åt praktiken.

Det finns t ex en risk att de teorier och begrepp forskaren bär med sig inte alls är särskilt adekvata för den verklighet han eller hon träder in i, som "utvecklingsexpert".

Det kan också hända att den som går ut i utvecklingsarbete - kanske i namn av aktionsforskare - inte alls går ut med någon vetenskaplig teori i

bagaget, utan med t ex en annan **värdideologi** än den som dominerar bland praktikerna och med bestämda **åsikter** om hur praktiken **bör** förändras. Jag tror tyvärr att detta inte är speciellt ovanligt i vad som kallas utvecklingsarbete eller aktionsforskning: att någon som har "progressiva idéer" ikläder sig forskarrollen och därmed skaffar sig ett slags vetenskaplig auktoritet som stöd för sina åsikter. Därur torde det växa mer konflikter än kunskap. Men kanske kan förändring genomdrivas också på det sättet.

Oavsett om det är vetenskaplig teori, ideologi eller en teknik som forskaren vill erbjuda praktikerna finns, menar jag, i tendensen till **ensidigt** "givande" från forskarens sida bl a en risk för att "utvecklingsarbete" kommer att bedrivas utifrån icke adekvata utgångspunkter.

Vi behöver bara tänka på det faktum att omsorgsarbete - liksom det reproduktiva, människovårdande arbetet över lag, dvs kvinnors arbete - är ett område, som hitintills varit föremål för förhållandevis lite såväl empiriska som teoretiska studier.

Förmodligen finns det en del användbara teoretiska redskap för **förståelse** också av omsorgsarbetet att hämta i forskning som bedrivits om andra arbeten, både arbeten i produktionen och t ex serviceyrken där man ju också "arbetar med människor". Men vad som alltför ofta skett är väl att man från produktionssfären överfört och i effektiviserande syfte **tillämpat** organisationsteoretiska resonemang och t ex "löpande-bands-principer", som knappast är särdeles "utvecklande" i människovårdande sammanhang - inte i sjukvården och än mindre i omsorgsarbete. (19)

Bristen på kunskap om omsorgsarbetets specifika karaktär utgör således, menar jag, ett argument för ett **försiktigt** användande av befintliga teorier och för ett teoretiskt utvecklingsarbete, som bygger på kunskap om den verklighet det handlar om. I ett sådant arbete tror jag också att det behövs utprovning och utveckling av forskningsmetoder, som kan fånga lite mer av tillvarons mångfald än vad t ex enkätformulär och datamaskiner klarar. Bl a då metoder för såväl insamling som analys av kvalitativa data. (20)

"Kvinnometoder" - som möjlighet

Ett "teoretiserande arbete" kräver, som Åke Sandberg säger, att forsk-

ningsprocessen innehåller "reflektionsfaser". Men jag är inte säker på att teoretiserandet förutsätter att forskaren drar sig tillbaka i avskildhet för att sköta hela reflekterandet själv.

Även om vi erkänner att forskningspraktiken har sin särart som verksamhet och handlingspraktiken sin, så antas ju forskaren kunna ge bidrag till praktikernas utvecklingsarbete. Det är - tycker jag - rimligt att fråga sig om vi inte ibland ska försöka "vända på kuttingen" och begära **praktikernas medverkan** i "reflektionsfaserna" - dvs i det analyserande och teoretiserande arbetet.

På det sättet kan vi kanske i någon mån luckra upp den åtskillnad mellan handens och huvudets arbete som kommit att genomsyra arbetslivet i stort. För att sträva i en riktning där det gäller för praktiker att artikulera vardagserfarenhet, erövra begreppen och sätta ord på sin egen kunskap. På det sättet kan en teori om omsorgsarbete växa ur dess egna villkor - i stället för att läggas på utifrån.

Frigga Haug (1984) beskriver en metod som hon kallar minnesarbete och som jag tror kan ge oss anvisningar om en framkomlig väg mot teorier som hjälper oss att förstå omsorgsarbetets specifika karaktär: vilka kapaciteter som krävs och utvecklas, vilka värden och människosyner som konkreta handlingar kan vara uttryck för, vilka erfarenheter, insikter och kunskaper som kan växa ur och vägleda praktiken osv.

Metoden som bygger på skriftliga berättelser och kritisk reflektion över personliga erfarenheter i grupp, har utvecklats inom ramen för ett kvinnoforskningsprojekt i Hamburg (projektet Frauengrundstudium). Syftet är att kvinnor ska utvinna vetande ur sina egna livserfarenheter, och att den kunskap som utvinns ur enskilda personers konkreta erfarenheter i ett kollektivt arbete ska omvandla till generell kunskap, (inte bara ge tröst och förståelse av de **personliga** upplevelserna såsom i många s k kvinno-grupper).

En förutsättning är att forskningens subjekt och objekt är ett - att de vars arbete och erfarenheter utforskas själva blir forskare.

En utgångspunkt för att denna metod tillämpats just i kvinnogrupper är det manliga perspektivets dominans i hittillsvarande vetenskapliga teo-

rier. Detta perspektiv har gjort intrång också i det vardagliga språket, och i kvinnors tankar och förståelse av sig själva, såsom objekt för manliga subjekt. (T ex: när kvinnor inriktar sig på att framstå som åtråvärda så tänker, talar och förnimmer kvinnor sig redan med männens sinnen). Jag menar att om vi utgår från existerande teorier om mänskligt arbete, löper vi på samma sätt risken att betrakta omsorgsarbetet ur "fel" perspektiv - "utifrån", i stället för "inifrån" dess egna villkor och krav.

Den metod Frigga Haug prövat bygger på att kvinnor skriver ner konkreta episoder och tillsammans i grupp analyserar dem. Att skriva är, säger hon, ett gränsöverskridande på många områden.

"Vi går utöver det rent privata i individuella erfarenheter och offentliggör vad som sker med oss. Vi träder in i ett rum där vi tar oss själva på allvar och träder ut ur den beskedliga obetydligheten. I stället för att omedvetet acceptera vardagen, hämtar vi fram den på nytt för att finna de punkter där vi kan värja oss. Samtidigt är vårt skrivande 'kulturförstörande': den härskande kulturen berövar oss makt i dubbelt avseende. Livsmening och levnadssätt där är främmande för oss ur två synpunkter: de stammar från härskande kultur och där dessutom från männens. Språk och tankesätt, känslor och hållningar förhåller sig till kvinnor som till underkastade varelser. När vi börjar skriva måste vi i denna mening 'förstöra kultur'." (s 8)

I vårt fall är det råmaterial som ska göras till föremål för reflektion och analys t ex vårdbiträdens och äldre människors erfarenheter. Den arbetsdelning som vi kan sträva efter att upphäva är den där somliga tänker, reflekterar och teoretiserar över dessa erfarenheter, medan andra står för råmaterialet: erfarenheter, upplevelser, känslor. Den uppdelningen begränsar möjligheterna till medvetet ingripande, tänkande och handlande i den vardagliga praktiken.

Vi vet att vårdbiträdena upplever sitt arbete som nedvärderat. De anser att arbetet har låg social status, samtidigt som de tycker att det arbete de utför är viktigt, nödvändigt och också lärorikt. Samtidigt som många säger "det här är ett lätt jobb", "man lär sig det på en vecka", beskriver man den ena svårhanterliga situationen efter den andra. Motsägelserna är många. Och vardagsspråket är, som Frigga Haug säger, i motsats till sitt rykte många gånger abstrakt. Det bortser ofta från känslor, tankar och

erfarenheter.

Vårdbiträden säger "vi städar ju bara", och beskriver ofta inte vad **annat** man faktiskt gör samtidigt, vad man **tänker** och **känner** - eller **varför** man bemöter en viss gammal människa på ett sätt, en annan på ett annat sätt osv.

Språket är med Frigga Haugs uttryck ett "förhäxat instrument" - ett instrument som bidrar till att vi betraktar oss själva på ett sätt som överensstämmer med de samhällspositioner vi har. Mycket förtigs av det som i både vardagliga föreställningar och vetenskapliga sammanhang betraktas som ointressant eller oväsentligt, men som finns. Sådant som kanske är nödvändigt för att vi ska kunna begripa ett arbete som omsorgsarbete och dess egna möjligheter till utveckling och förändring, förblir i det fördolda.

När människor själva beskriver konkreta händelser och tillsammans undersöker varandras beskrivningar, försöker begripliggöra sig för varandra och konfrontera beskrivningarna med andras erfarenheter - tränger de bakom det ytliga samförståndet kring klichéer, som vårdbiträdenas: "vi städar ju bara".

Den sortens kritiska reflektion över egna erfarenheter tror jag kan utgöra en grund för **kontinuerligt** praktiskt utvecklingsarbete - inte bara bli ett inslag i t ex ett avgränsat utvecklingsprojekt. Men arbetet med att vinna ut kunskap ur egna erfarenheter blir **också** ett bidrag till **teoriutvecklingen**. Det kan ge ny kunskap av det allmängiltiga slag som vetenskapliga teorier eftersträvar - kunskap som vi inte kan nå utan medverkan i "reflektionsfaser" av dem som i sitt dagliga arbete gör de erfarenheter vi vill begripa och vinna kunskap ur.

Betyder sådana försök att dra in praktiker i den vetenskapliga praktiken att vi skapar ett nytt, omvänt "aktionsforskningsdilemma" där det är praktikerna som drabbas av svårigheten att på en gång vara både forskare och praktiker? Jag tror inte det - om vi inte rör ihop det hela under beteckningar som "aktionsforskning" eller dylikt, utan helt enkelt ser det så att det inte är omöjligare för praktikerna att gå in i forskningspraktiken än för forskaren att "som gäst i verkligheten" gå in i handlingspraktiken och att där faktiskt klara att utföra de uppgifter som t ex vårdbiträd-

en inom hemservice gör: städa, laga mat osv.

Inte heller i vanliga fall ägnar vi ju som forskare **hela** vår dag åt kritisk reflektion och teoretiserande arbete. Vi handlar också - och lagar mat t ex. Eller utför mekaniskt, inte särdeles intellektuellt arbete när vi, kanske med hjälp av en dator, sammanställer uppgifter, räknar procent och korrelationskoefficienter som vi behöver som **underlag** för kritisk reflektion.

Varför skulle det vara omöjligare att vårdbiträderna under en del av sin dag går in i "ren intellektuell verksamhet" än att vi ägnar en del av vår dag åt manuellt arbete, där vi kanske, som andra, arbetar med våra händer och tänker **samtidigt**? Ibland.

Handlingen, ordet och reflektionen

Jag kan i det här sammanhanget inte låta bli att återge ett stycke ur en intervju med Johan Asplund, som Sten Andersson redovisar i boken "Resgods" (1983). När jag läste intervjun första gången tänkte jag: "precis så är det - faktiskt". När jag nu suttit och skrivit på den här rapporten kände jag igen upplevelsen och plockade fram Resgods.

Johan Asplund:

"... jag har vissa föreställningar om vad skrivandet egentligen är - eller inte är - för slags process.

Jag är för egen del övertygad om att det är mycket opraktiskt att försöka tänka ut texter. (...) Jag tror inte att det rent faktiskt går till på det sättet. Men även om det ginge, skulle det vara något fel. Jag tänker över huvud taget inte när jag skriver. Det pågår ingen tankeverksamhet, utan vad som sker är helt enkelt att det kommer ut krumelurer på papperet. Jag tycker att det på det sättet vore rimligare att säga, att det är pennan som tänker, att tankeverksamheten pågår någonstans mellan pennans spets och papperet.

Jag har heller aldrig någon 'fenomenologisk' förnimmelse av att det händer något i mitt huvud. Där är det faktiskt väldigt tomt. Tomt och tyst. Hjärnan fungerar väl som något slags relästation för impulser i armen och fingrarna - eller hur det nu fungerar rent fysiologiskt -men det är alltså helt tyst uppe vid skalltaget. Intresset är helt koncentre-

rat på den framväxande texten, blicken fastnaglad vid pennan och papperet och den text som kommer fram. Det är framme vid pennspetsen som det slarvar och bråkar och gör motstånd. Men inne i min skalle; där känns ingenting. Och när jag någon enstaka gång känner något högst däruppe, när jag tycker mig höra ord uppe vid skalltaget, då blir det något mycket underligt som sedan kommer ut på papperet.

När jag handleder studenter som har svårigheter att få till stånd en text, så säger jag alltid: Sluta upp med att grubbla. Försök inte tänka ut texten. Sätt er vid skrivmaskinen och låt den gå. Går den så går den. Går den inte så går den inte. Men det hjälper inte att sitta och tänka. (...)

Tankarna kommer efter orden, inte omvänt.

Dessutom förhåller det sig på det sättet, att man aldrig själv vet vad man skrivit. Det får man utforska först efteråt". (a a, s 39-40)

Vad är det Johan Asplund säger? Är det något metafysiskt prat om att han fungerar som ett medium eller något för tankar som kommer ovanifrån? Nej, tvärtom tror jag att han ger uttryck för ett hållfast materialistiskt och praxisorienterat synsätt.

Jag tror att det i det här avseendet finns en hel del likheter mellan skrivandet och annan praktik, t ex vårdbiträdets arbete och hennes sätt att bemöta en gammal människa. Jag tror inte att man i arbetet som vårdbiträde i förväg tänker ut hur man ska handla - t ex i enlighet med en helhetssyn eller i respekt för den gamlas självbestämmande. Man gör det ibland - ibland inte, och kan i efterhand reflektera över sina handlingar, varför man gjorde som man gjorde, hur man tänkte och kände.

Att - som i Frigga Haugs "minnesarbete" **också** utföra skrivhandlingen, skapar nya tankar, som "kommer efter orden". Ord som - satta på pränt - ger nya möjligheter till kritisk reflektion över de handlingar man gjort och de tankar man tänkt. Vilket väl bör motivera den som har skrivandet som yrke att läsa om sin egen text, när den fått ligga till sig, placerats inom pärmar och inte längre tillåter fingrarnas klåfingrighet.

Att åtminstone man själv kan hoppas lära sig något, genom att utforska

texten - få den att avslöja för en vad man skrivit, vad som egentligen står där - känns som en tröst ibland när ifrågasättandets princip slår till mot det man själv håller på med.

SUMMERING: SVARIGHETER, STYRPRINCIPER, SLUTSATSER

Jag vill avsluta rapporten med tre summerande avsnitt, där jag i tur och ordning tar upp:

- några överhängande problem och risker i forskningens förhållande till praktiken;
- några av de forskningsetiska principer som jag anser att vi bör hålla på i forskningsarbetet - bl a för att lyckas undvika de utpekade riskerna;
- slutsatser, som jag formulerat dem i form av en definition av mitt eget aktuella forskningsfält: området äldre och äldreomsorg.

En av de risker jag med den här rapporten velat uppmärksamma är risken för oreflekterade perspektivval. Jag har tagit upp några skiljelinjer i sättet att tänka om värden och forskningen och antytt några "paradigmatiska" skillnader i världsbilder och människosyner. Men oberoende av var vi placerar oss själva i förhållande till olika vetenskapliga paradigmer och inomvetenskapliga diskurser, tror jag det finns risk att vi inte funderar lika noggrant över vårt förhållande till praktiken - till olika parter i den studerade verkligheten och till de kunskaper som finns och behövs i praktiken.

Till rapportens röda trådar hör den om praxiskunskapen: att människors erfarenhet och praktik utgör deras (och vår!) grundläggande kunskapskälla; att vi i forskningen ska se till den kunskap som skapas och kommer till uttryck i praktiken, dokumentera den och lära därav; att vi ska rikta blicken mot förhållanden (samhälleligt bestämda villkor, organisatoriska betingelser mm) som avgör vilka kunskaper och synsätt som kan utvecklas och komma till uttryck i praktiken.

Den för ett tillfredsställande omsorgsarbete nödvändiga praxiskunskap och den helhetssyn, som under gynnsamma omständigheter kan växa ur praktiken (och som kan kompletteras av, men aldrig ersättas med teoretisk skolning), är något som kan organiseras sönder. En specialisering och uppsplittring av arbetet enligt löpande-bands-principer, brist på kontinuitet, överblick och inflytande över det egna arbetet kan innebära en sådan kunskapsförstörelse.

Mänskligt förnuft kan också professionaliseras bort, t ex om principer och "professionella förhållningssätt" kommer att väga tyngre än kunskap om konkreta människor, deras livssituation och specifika behov.

Jag tror mig ha exemplifierat dessa risker och understrukt att det är sådant som vi måste vara uppmärksamma på i forskning inom det sociala fältet.

Men risken finns också att vi som forskare kan bidra till att den erfarenhetsbaserade kunskapen och den människosyn som finns i praktiken, förblir osynlig eller "körs över" av t ex forskare, som ser den vetenskapliga kunskapsformen som överlägsen andra kunskapsformer och som tillskriver vetenskapen överhöghet och legitimitet att bestämma över praktiken och själva livet.

Också den motsatta risken finns: att forskaren i sin vilja att bidra till utveckling och förändring låter sin verksamhet kolonialiseras och underordnas de värden som styr en viss praktik.

Jag ska börja mitt försök till summering med att peka på risker, som det finns anledning för oss som bedriver forskning inom det sociala området att vara uppmärksamma på.

Inte minst för oss som sitter som "sektoriserade forskare" och för nya "discipliner" som forskning i socialt arbete, omvårdnadsforskning, omsorgsforskning o dyl tror jag det är viktigt att reflektera över förhållandet forskning - praktik.

POSITIONER OCH FÖRÄNDRINGSAMBITIONER

Vi kan som forskare placera oss på ganska olika stolar i förhållande till handlingspraktiken.

Om vi nu inte, likt Platon, anser att begreppet "träd" är verkligare än äppelträdet utanför knuten, utan mindre eteriska, vanliga svenska forskare som bekymrar oss om hur den värld som finns utanför våra egna huvuden ser ut, så kan vi välja ganska så olika strategier om vi vill lämna vårt bidrag till "utveckling och förändring".

Vi kan för det första inta olika ståndpunkter på vad jag vill kalla en scientistisk - pragmatisk dimension.

Med en scientistisk ståndpunkt menar jag då en övertro på vetenskapen och dess förmåga att lösa sociala problem; en tendens att underordna handlingspraktiken under Vetenskapen, att se utvecklingsarbete som en enkel tillämpning av vetenskapliga teorier; en tendens att blunda för hur den verklighet som ska förändras faktiskt är beskaffad - vilka motsättningsfyllda intressen, egna utvecklingspotentialer resp hinder för förändring den rymmer; en tendens och att inte betrakta praxiskunskapen såsom Kunskap och att därmed "köra över" den, i stället för att lyssna till och lära av den.

Den pragmatiska ståndpunkten innebär tvärtom en tendens att underordna vetenskapen under Praktiken; en tendens att begränsa kunskapssökandet till "det nyttiga", det åtgärdsrelevanta, det i handlingspraktiken omedelbart och direkt användbara; en tendens att orientera kunskapssökandet mot kortsiktiga mål och att inte värna om det vetenskapliga arbetets egna premisser och grundläggande värden. Pragmatismen tenderar att kväva nyfikenheten och det kritiska förhållningssätt, som omfattar svärpåverkbara - men inte oföränderliga - förhållanden och som tillåter ifrågasättande inte bara av handlingspraktikens medel och åtgärder, utan också av dess målsättningar, bakomliggande synsätt, ideologier och värderingar.

Att finna ett mellanläge mellan de här båda positionerna där antingen den ena eller den andra praktiken underordnas den andra är svårt. Felet ligger, skriver Björn Söderfeldt, i att man värderar två olika kunskapsformer:

"Det finns en vetenskaplig kunskap, och det finns en praktisk kunskap. De är båda bra och nyttiga, men i olika situationer. De ställer var och en sina specifika problem och kännetecknas av olika egenskaper. Man bör i stället för att värdera den ena eller andra kunskapsformen analysera de problem man möter för att se om de är vetenskapliga eller praktiska. Sedan kan den relevanta kunskapsformen användas för att lösa problemet". (Söderfeldt, 1985, s 7-8)

Den andra dimensionen, där vi som forskare kan placera oss i olika lägen, kallar jag, i brist på bättre beteckning, elitistisk (eller etatistisk) - "demokratisk". Allierar vi oss med starka parter (eliten, experterna, herrarna, beslutsfattarna, staten eller kapitalet) eller med svaga parter (klienter, fångar, arbetslösa, "fotfolk" inom vårdapparaten, miljökämpar, freds rörelser, anti-kärnkraft rörelser - det organiserade och oorganiserade "folket")?

Det bör påpekas att de "allianser" forskare ingår i inte behöver innebära något vardagligt nära samarbete, som i t ex aktionsforskarens fall, eller en direkt ekonomisk relation i form av att beställaren/brukaren betalar forskarens lön (som t ex när stat, landsting eller kommun beställer en utredning). Ofta finns det "bara" **en ideologisk gemenskap**, som med viss sannolikhet gör att forskaren väljer sig närstående och relativt sett starka parter perspektiv. Denna värdegemenskap - som kan vara en osynligare men lika stark allians som aktionsforskarens solidaritet med svaga grupper - föranleder Edmund Dahlström (1982) att använda beteckningen etablerad aktionsforskning. Han avser då den samhällsforskning som indirekt - via just en ideologisk gemenskap - styrs av etablerade intressen och värderingar:

"Den etablerade aktionsforskningen söker sig till en ideologisk gemenskap med de praktiker den adresserar sig till och har på det sättet en ideologisk funktion. Det här är kanske mest utpräglat för den traditionella nationalekonomin som ingår i en intim normativ gemenskap med sina avnämare". (s 33)

Vi bör - å andra sidan - komma ihåg att ett nära samarbete mellan forskaren och vissa parter, inte behöver förutsätta eller betyda en sådan värdegemenskap. I t ex forskning som rör sig i centrum - periferi - åter till centrummönstret är det fullt möjligt att det är med "periferin" som

forskaren har det nära samarbetet under den kunskapsinsamlade fasen, men att forskaren har sin ideologiska bas i centrum och/eller att det är forskningens tänkta användning **där** som bestämmer vilken kunskap som tas fram. (jfr ovan, s 98 ff)

Låt oss så se vilka barn som föds om vi för samman de båda dimensionerna scientism - pragmatism och en elitistisk- resp demokratisk förändringsstrategi.

Fiendens fyra ansikten

Fyrfältsschemat nedan är ett typexempel på hur man i forskningsarbete kan tillåta sig att grovt förenkla verkligheten. Redan ett schema med tre dimensioner i stället för två skulle bli svårare att både rita och se vitsen med - även om det kanske skulle utgöra en bättre avbildning av hur det i verkligheten faktiskt är eller kan vara.

Förhållandet vetenskap - praktik		
förändringsstrategi		
	Scientism	Pragmatism
elitistisk	A socialingenjören	C den etablerade aktionsforsskaren eller hybridforskaren
	B utvecklings-experten	D den "vanlige" aktionsforsskaren (som försummar kunskaps-sökandet)

Fig: "Fiendens fyra ansikten"

Scientistens två roller

Låt oss börja vandringen genom denna två-dimensionella värld i ruta A.

Kombinationen scientism - elitism ger en herre som brukar kallas "**social-ingenjör**", en man som hyser tillit till vetenskapens förmåga att styra allt till rätta och anser att det goda samhället kan "administreras fram", under förutsättning att de som styr samhällsutvecklingen hämtar stöd i Vetenskapen.

I ruta A kan jag drista mig att sätta in ett namn, eftersom vi har en känd svensk vetenskapsman som brukar tas som exempel på en typisk social-ingenjör, nämligen Gunnar Myrdal.

I en artikel om olika roller som sociologer har iklätt sig tar Ulla Bergryd (1982) fram just Gunnar Myrdal som "etatist" och "social engineer". Hon skriver:

"Denna etatism utmärks av en utvecklingsoptimistisk syn på den vänliga statens förmåga att förädla samhället och en motsvarande misstro mot medborgarna. Sociologins löfte fick sin svenska uttrycksform i myten om folkhemmet. Fostran till samverkan skulle genomföras med hjälp av sociologiska metoder i en rationellt präglad demokrati där medborgarna förväntas överlämna ansvaret åt en elit av administratörer. Planeringens gränser skulle nu förskjutas ända in i hemmet. Den moderna människan skulle ta ansvar inte blott för folkmaterialets kvantitet utan också planmässigt övervaka dess kvalitativa utveckling". (s 35)

Bergryd exemplifierar med ett citat från 1935, hämtat ur makarna Myrdals "Kris i befolkningsfrågan":

"Dåliga vanor måste vridas rätt, de oförståndiga upplysas, de ansvarslösa väckas. Det är här utrymme för en omfattande, samhälleligt organiserad folkuppfostrings- och propagandaaktion, vilken om den skall komma till nytta där den bäst behövs, måste vara intensiv och pockande och söka utnyttja alla slags kanaler till föräldrar vilka eljest kanske blott ha trånga förbindelser med den sociala yttervärlden".

Att scientisten har en elitistisk människo- och samhällssyn, anser att experterna bör styra och att "folket" ses som föremål för fostran och förädling, förefaller ganska "naturligt". Men hur kan man få ihop en scientistisk position med en demokratisk anda, som i ruta B? Jag tror inte det går att få ihop. Scientisten blir elitistisk i sin scientism.

Vad som är fullt tänkbart är dock att forskare med en scientistisk läggning ingår "ett nära samspel" med "fotfolket" i en organisation, t ex socialarbetare på fältet. Forskare B kan vara en "**utvecklingsexpert**", med ambitionen att tillämpa en teori eller en skrivbordsmodell med färdigformulerade mål och medel för utveckling och framsteg, en "teknologi" för hur socialtjänstlagen kan och bör omsättas i praktiken el dyl.

Skillnaden mellan forskaren av modell A och B är väl snarast att den förre fostrar och utvecklar folk **indirekt** - via staten som ombud - medan den senare gör det **direkt**, och i mindre skala.

Gemensamt för forskare A och B blir **förmyndarskapet** och, skulle jag vilja påstå, att de **försummar kunskapssökandet** när de väl kommit fram till sin modell för utveckling eller sin generella lösning på problemen. I övertron på den egna teorin och värderingen av den vetenskapliga kunskapen som överlägsen praxiskunskapen blir den senare ointressant och riskerar att inte bara förbli osynlig, utan överkörd av teoretiska ångvältar.

Den scientistiska ståndpunkten hos den vetenskapsman som ser som sin uppgift att inte bara **förklara** världen utan att också **förändra** den, blir således ganska oundvikligen representant för en elitistisk människosyn. Han ser inte människan som **antingen** ett passivt objekt **eller** ett aktivt subjekt. Han agerar utifrån en människosyn där han ser: "ett fåtal människor - lagstiftare, lärare, författare med sociala ideal - som mycket aktiva subjekt och många människor - massorna - som mycket passiva". (Therborn, 1973, s 67)

Det är forskares uppgift att försöka förklara världen. Genom grundligt arbete och framgångsrik analys kan vi ibland bidra till att klargöra betingelserna för förändring och ge vägledning i människors handlingspraktik och kamp för förändring. Jag tycker att vi ska tycka att den uppgiften är stor nog!

Jag läste för ett tag sedan en bokrecension, som handlade om strävan att samtidigt arbeta med stark emotionell inlevelse och distanserad kritisk hållning - i ett sökande efter en "tredje väg" mellan bl a hermeneutisk och positivistisk metodologi (21). Jag fäste mig vid ett citat ur boken:

"Den som skrattar åt sin egen övertygelse kan aldrig bli underkastad den... Jesus skrattade aldrig".

Ett gott råd, tänkte jag, inte minst till forskare med en scientistisk läggning - en övertro på den egna teorin och dess förmåga att frälsa världen.

Pragmatikern i starka och svaga parter tjänst

Därmed över till ruta C och D i den kanske lite mer jordnära högerspalten i fyrfältsschemat.

Pragmatikern, som jag definierat honom, är han som - i samspel med starka eller svaga parter - lojaliserar sig med sina "allierades" grundsyn, värderingar, intressen och begränsar sitt kunskapssökande till det som behövs för att uppnå kortsiktiga mål. Han avstår t ex från att fråga sig varför Jeppe super, för att koncentrera sig på frågan hur Jeppes supande kan åtgärdas.

På gränsen mellan ruta A och C kan vi finna den **"etablerade aktionsforskaren"** - kanske en professor i nationalekonomi - som skenbart står fri från det "världsliga" utanför akademien, och som därför - i sin obefläckade mantel - nog kan lägga fram sina förslag till åtgärder i t ex ett ekonomiskt krisläge med större tyngd än om han var direkt anlitad och avlönad som utredare med uppdrag att komma just med åtgärdsförslag.

Emellertid är det forskningens sektorisering och utflyttningen från den "fria" akademiska världen som - åtminstone inom forskarsamhället - väckt mycken oro för att merparten av Sveriges forskare ska hamna i ruta C och förvandlas till vad Aant Elzinga (1982) kallar **"hybridforskare"**: en blandning mellan halvforskare och halvadministratörer, som "förstärker maktbarnas makt, blandar samman förvaltningens metod med vetenskaplig metod", osv.

Som forskare anställda vid en FoU-byrå i en central förvaltning ligger vi helt klart i den riskzonen. (Det är bl a därför som jag skriver den här rapporten och ritar upp det här fyrfältsschemat).

Vad som skiljer de budskap som kan komma från "hybridforskaren" i ruta C från "socialingenjören" i ruta A är kanske mindre innehållet, än den vetenskapliga tyngd och status som scientisten kan lägga bakom sina ord.

I en recension i DN (21/1-85) reagerade recensenten på en bok om "Att möta ungdomars behov" på ett sätt som i hög grad påminner om Ulla Bergryds kommentarer till "socialingenjören" Gunnar Myrdals insatser på 30-talet. Boken beskrevs som "statlig gerillaverksamhet" och kommenterades på följande sätt:

"Det är maktspråk, men med smak av milda pastiller i mun. Hon säger att konflikter och klasskänslor och polariseringen inte finns eller om de finns, så bör man inte ta hänsyn till den.

I stället: en konfliktlös 'kunskapsöverföring', en resursfördelning gällande 'fysisk planering', samt dess 'sociala/känslomässiga innehåll'."

I ruta D har jag - med viss tvekan - skrivit **"aktionsforskare"** och menar då den aktionsforskare som underordnar sig handlingspraktikens villkor och försummar kunskapssökandet, eller hamnar i en situation där sanningen blir en förhandlingsfråga.

Det senare har inträffat t ex i den forskning om medbestämmande i arbetslivet som bedrivits vid Arbetslivscentrum och där det uttalat krävts att frågan om "relevans i problemställningar och sanningshalt i verklighetsbeskrivningarna" ska avgöras av de fackliga organisationernas företrädare. (Enligt Gardell, 1982, s 81)

Aktionsforskare har erbjudit sina tjänster till mer eller mindre "revolutionära rörelser" (som i början och i Norge) och gått in i en-parts-allianser med mer eller mindre svaga parter i arbetslivet. Ätminstone som forskare i socialt arbete måste vi emellertid börja med att ställa frågan: vem/vilka är svaga parter? Vissa grupper av fältpersonal kan t ex betraktas som relativt svaga parter. Men motsättningar kan finnas mellan deras och klienters intressen. Motsättningar som kan förbli osynliggjorda och tabubelagda, om vi underordnar kunskapssökandet under den ena partens

intressen. Går vi in i en en-partsallians med t ex en aldrig så progressiv personalgrupp eller fackförening kanske vi så småningom upptäcker att högst etablerade värden som statens och lagstiftningens representerar ett bättre försvar för de allra svagaste parternas intressen än den part vi som forskare valde att alliera oss med!

Om forskaren avstår från kunskapssökandet eller begränsar sig till att ta fram kunskaper som samarbetspartnern för tillfället anser sig ha bruk för sviker han sin egen uppgift som kunskapssökare och riskerar att missa själva poängen med sitt "forskarstöd till aktionen". Det bästa stöd forskaren kan ge den part han/hon vill ge sitt stöd kanske är just **kritisk** forskning, som inte gör halt inför det som inte överensstämmer med vad samarbetspartnern **vill** se, "redan vet" och håller för sant!

I dessa dagar - när vi allt oftare ser bokstavskombinationen FoU - tror jag att det finns all anledning att vara vaksamma på risken att vi som forskare, med ambitioner att bidra till förändrings- och utvecklingsarbete inom socialt arbete och liknande verksamheter, förvandlas till ett nytt slags prästerskap av allvetande experter eller välvilliga ideologer, som (i namn av utvecklingsarbete eller aktionsforskning) rusar ut på fältet för att ge visa råd och presentera modeller eller teknologier för hur t ex socialtjänstlagens intentioner kan och bör omsättas i praktiken, osv. Utan att ta reda på **om** och **hur** olika lagar faktiskt tillämpas i den praktik som är. Och i stället för att kritiskt granska både de lagar som finns och den verklighet där de ska tillämpas - t ex undersöka under vilka betingelser **handlingar som uttrycker** en helhetssyn på människan är möjliga.

Utbrytningen

Det här verklighetsförenklande fyrfältsschemat, där jag placerat in en modellbyggande socialingenjör och en likadan "utvecklingsexpert", en etablerad aktionsforskare eller hybridforskare och en "vanlig" aktionsforskare (som tappar bort nyfikenheten, kritiken och själva kunskapssökandet till förmån för "aktionen") kan vi, hoppas jag, inte plocka in hela det svenska forskarsamhället. Kanske kan vi inte ens finna ett enda levande exemplar som passar in "hel och hållen" i någon av rutorna.

Jag har kallat schemat för "fiendens fyra ansikten" - och då menar jag inte någon **yttre** fiende, utan en liten herr A, B, C eller D som kan sitta

och växa sig stor och stark inuti var och en av oss, kvinna eller man.

Nog har jag suttit och känt "en smak av milda pastiller i munnen" mer än en gång, när jag tittat tillbaka på t ex moralismer som mina fingrar skrivit på de här sidorna. (Men det som står skrivet är ju till för att utsättas för kritisk reflektion, min och andras).

Jag vet - av egen erfarenhet - att säger man "undvik pragmatismen", så kommer, som ett brev på posten, reaktionen: "du är en sån där som stavar Forskning med stort F och struntar i praktiken". Och vice versa, om jag säger "undvik scientismen".

Men faktum är att jag tror att vi måste sträva efter att undvika **både** scientismen **och** pragmatismen. Jag tror att vi kan och bör försöka bryta oss ur det här schemat.

En sorts utbrytning ligger naturligtvis i att inte över huvud taget relatera forskningsarbetet till verkligheten. Återvända till elfenbenstornen och den "rena filosofien", som Falstaff Fakir definierade så här:

Filosofien

Ordet filosofi kommer av grekiska ordet filo = jag älskar och sofo = jag sover: alltså: att älska sömn. Men enär den, som sover, inte syndar, har man ansett sömn och syndlöshet identiska; följaktligen blir filosofi lika med att älska syndfrihet, dvs vetenskap, ty vetenskapen syndar endast emot tankelagarna, och därpå följer ingen juridisk straffpåföljd.

Men det är inte riktigt den sortens utbrytning jag menar. Utan ett **närmande** till verkligheten där vi respekterar **både** det vetenskapliga kunskapssökandet **och** praktikers, klienters och andra människors kunskap.

I forskningsarbetet måste vi respektera människors livserfarenheter och vetenskap om sin egen situation och se t ex praktikers dagliga arbete, deras förändrings- och utvecklingsarbete som verksamheter där kunskap skapas - kunskap som vi har att lyssna till, samla upp, försvara och kräva respekt för.

Men vi måste **också** respektera forskningsarbetets och det vetenskapliga

kunskapssökandets egna grundläggande värden och förevara det mot underordning under kortsiktiga intressen och begränsningar i form av t ex krav på att den framtagna kunskapen ska vara "åtgärdsrelevant" och "omedelbart användbar" inom givna (ekonomiska eller andra) ramar eller i förhållande till rådande synsätt och värderingar.

Det är möjligt att "man får ta gallret om man är kåt på springorna", som Claes Andersson skriver i diktsamlingen *Tillkortakommanden* (1981, s 19).

Men ändå: om vi är tillräckligt intresserade av springorna i fyrfältsschemats galler så finner vi kanske ett sätt att arbeta som gör att "forskning för förändring" och "handling för förändring" kan stimulera och ha utbyte av varandra - i stället för att underkasta sig varandra.

Till det jag vill ha sagt med den här rapporten hör följande: Om vi vill undvika de fällor och fällor, som jag vill uppmärksamma med fyrfältsschemat ovan måste vi a) hålla liv i en diskussion som handlar om förhållandet mellan den syn på människan och samhället som vi (eventuellt) formulerar i ord och presenterar som teoretiska grundantaganden el dyl och de värden och synsätt som kommer till uttryck i vår forskningspraktik - i faktiska handlingar, procedurer och strategier; och b) utsätta vår forskningspraktik för kritisk granskning som involverar frågor om moral.

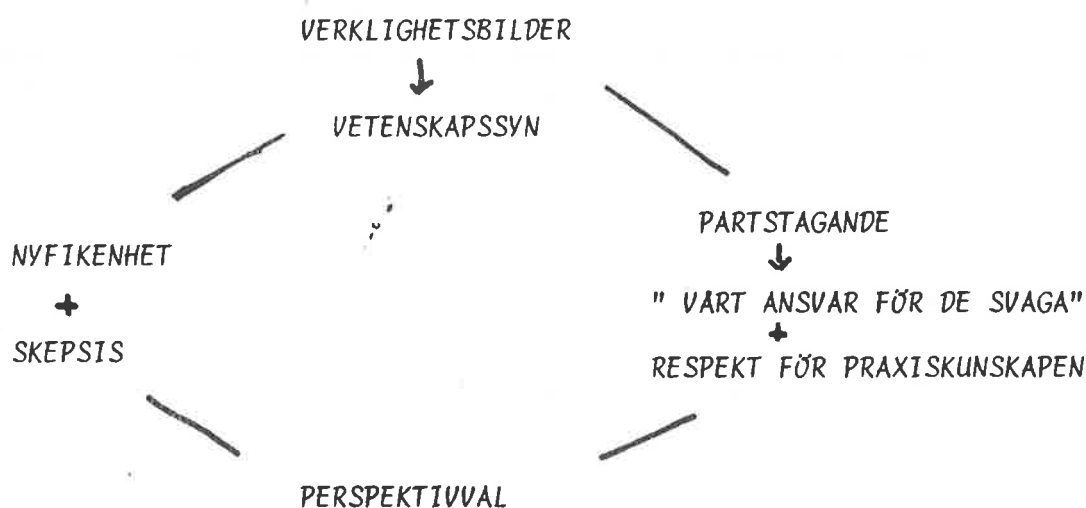
Det finns förvisso **inte** något patentsvar på vad som är anständiga och etiskt försvarbara förhållningssätt i forskningsarbetet. Lika lite som det finns en bestämd vetenskaplig Metod som är vetenskapligt oantastlig och "korrekt". Men metoder kan värderas **dels** efter om de är rationella och ändamålsenliga i förhållande till de frågor forskaren ställt, **dels** efter om de är etiskt godtagbara. Ungefär på samma sätt menar jag att vi kan granska de **värden som faktiskt styr vår verksamhet** - de värden som vi ibland måste anstränga oss för att avtäcka och som inte alltid passar som hand i handske med den grundsyn på samhället, människan och vetenskapens uppgift som forskaren i ord deklarerat. Vi kan bedöma **dels** om de värden som reglerar vår forskningspraktik är rationella och ändamålsenliga i förhållande till det vi säger oss vilja med vår forskning, **dels** ta ställning till om vi finner dessa styrande värden moraliskt acceptabla. Dvs fråga oss vad vi menar med forskningsmoral.

FORSKNINGSTRATEGI OCH ETIK

Som torde ha framgått menar jag med forskningsetik inte endast sådant som att respektera de människor vi forskar om och för, deras rätt till integritet osv. Med forskningsetik menar jag också en respekt för den egna verksamheten och ett försvar för forskningens heder, dess specifika villkor och grundläggande värden.

Till hederligheten i forskningsarbetet hör inte bara sådant som att inte fiffla med procenttalen, utan också sådant som att redovisa vår grundsyn på samhället och människan, och att i forskningsarbetet försöka **handla** i enlighet med denna grundsyn.

I figuren nedan försöker jag med några nyckelord sammanfatta några av de forskningsetiska och forskningsstrategiska principer som följer ur mina verklighetsbilder och min syn på vad forskning kan och bör vara -principer som jag tror att är viktiga att försvara och hålla fast vid.

i synliggörande, "tvärvetenskapliga" och kritiska analyser av både sociala fakta och verklighetsdefinitioner

Moral och perspektivval

Till de forskningsarbetets grundläggande värden, som vi har att värna om hör plikten och skyldigheten - eller rätten och privilegiet att förbli nyfikna och skeptiska/kritiska.

En av förutsättningarna för att vi ska kunna förbli kritiska forskare är vad vi brukar tala om som **forskningens frihet**. En frihet som gör det möjligt att förhålla sig kritisk inte bara i granskningar av t ex metoder, tekniker, åtgärder, utan också "trolös" i förhållande till t ex etablerade vårdideologier och uppsatta mål - t o m socialtjänstlagar, dagens eller morgondagens.

Forskningens nödvändiga frihet handlar dock i första hand om friheten att **välja sida**. Till de två "forskningsetiska nyckelorden" nyfikenhet och skepsis, vill jag därför foga kravet på medvetet partstagande.

I kapitlet "Människosyn och moral" hänvisade jag till Uffe Juul Jensens bok "Moralsk ansvar og menneskesyn" (1984), som ett välgrundat argument för principen om "vårt ansvar för de svaga". Juul Jensen skriver bl a:

"Vi vet t ex att människor med låg inkomst, manuellt arbete och dålig utbildning är oftare sjuka och har kortare livstid i alla industriländer. Det är både vetenskapligt och moraliskt otillfredsställande om man ignorerar dessa förhållanden". (a a, s 109, min övers)

Men i namn av principen om vårt "ansvar för de svaga" förekommer ofta maktutövning, förmyndarskap och övergrepp mot den enskilda människans självbestämmande. Konflikten är svår och kanske ofrånkomlig. För många vårdbiträden inom hemservice tycks konflikten finnas ständigt närvarande och levande i det vardagliga arbetet. (Jfr s 51 ff ovan)

I forskningsarbetet tror jag att den svåra balansgången mellan ansvaret för de svaga och förmyndarskapet kan klaras bäst om vi tolkar vårt ansvar så att vi tar vår utgångspunkt i svaga parter perspektiv och undviker att bara betrakta, etikettera, klassificera människor och deras "svagheter" och/eller att tala å deras vägnar om vad som är gott och eftersträvänsvärt.

Kravet på medvetet partstagande innebär att vi måste vara på vår vakt mot oflekterade perspektivval och hålla frågan om vem som är den svagare parten levande. Jag tror att den frågan bl a kan bidra till en ökad medvetenhet om begränsningar i "rena åtgärdspektiv" i forskningen, t ex projekt av det slag som syftar till att utveckla metoder i socialt arbete men som inte vidgar och fördjupar kunskapen om utsatta gruppers villkor, erfarenheter och behov.

I mötet med de samhälleliga institutioner som erbjuder hjälp av olika slag är klienten ofta en "svag part", bl a i den meningen att makten att definiera dennes problem och behov ligger hos hjälpgivaren. Det som bestämmer "behovsbedömningen" och själva kunskapssökandet i den situationen är i hög grad den hjälpgivande institutionens ramar, rutiner, resurser, "åtgärds paket" osv. Social forskning har, menar jag, en viktig uppgift i ett kunskapssökande som spränger sådana institutionellt bestämda ramar för kunskapssökande, förståelse och problemtolkning.

När jag talar om "svaga parter" menar jag emellertid inte bara människor som är i behov av någon form av stöd och hjälp från samhällets sida, utan också andra som har svårt att göra sig hörda och att vinna respekt för sina kunskaper, erfarenheter, upplevelser och insikter. Partstagandet kan ibland helt enkelt innebära att vi dokumenterar och synliggör den erfarenhetsbaserade kunskap, som ofta inte räknas som "riktig" kunskap. Dvs att vi undviker scientismen, respekterar praxiskunskapens eget värde och drar lärdomar av den.

Människors praxis - deras autentiska erfarenheter och insikter - är den källa också vi har att gå till i vår form av kunskapsproduktion. Forskningen ger kunskap av ett annat slag, kunskap som också den kan vara användbar i handlingspraktiken, men den är inte någon "högre" form av kunskap än praxiskunskapen.

Som forskare måste vi söka oss vidare både från det subjektivt upplevda och det unika i människors konkreta erfarenheter och handlingar. Genom att samla upp många enskilda människors konkreta erfarenheter och insikter kan vi utvinna ny kunskap om det gemensamma och generella.

På vårt ansvar som forskare ligger också att relatera människors upplevelser och handlingsmönster till olikheter i faktiska villkor och till

samhälleliga förhållanden som formar människors liv, begränsar deras valfrihet och handlingsutrymme.

Vårt perspektivval handlar alltså inte bara om att välja vissa parters "glasögon" - om att försöka se världen med deras ögon - utan också om att försöka se sammanhang och samband mellan historiska - strukturella förhållanden; människors vardagliga villkor, deras liv och arbete; deras handlingar, kunskaper, kapaciteter, behov, förhållningssätt och subjektiva upplevelser.

När jag skrivit **"tvärvetenskapliga analyser"** under **"perspektivval"** i figuren ovan så avser jag ambitionen att söka och koppla samman kunskap om människan, hennes vardagsliv, samhället och dess institutioner. När jag i figuren skrivit **"kritiska analyser av både sociala fakta och verklighetsdefinitioner"** menar jag att nyfikenheten och det kritiska (bl a självkritiska!) förhållningssättet i forskningsarbetet måste omfatta:

- **Sociala strukturer och faktiska förhållanden** som har med samhälleliga förhållanden att göra. (T ex: maktstrukturer, hierarkier, arbetsdelning och objektiva skillnader i människors levnadsvillkor, materiella resurser, kontroll över sitt eget arbete osv);
- befintliga vetenskapliga **teorier** och rådande **ideologier**, dvs - starka såväl som svaga parters - föreställningar om hur verkligheten är, vad som är **möjligt och eftersträvänsvärt**;

Solidariteter och kunskapssökande

Den världsbild och vetenskapssyn som jag vill ska prägla vår forskningspraktik genom att vi försöker hålla på de här "forskningsetiska principerna" leder också fram till mina svar på de tre frågor jag inledningsvis ställde:

- 1) Kan vi som forskare förhålla oss neutrala - undvika att välja sida?

I den mån vi inte utgår från att det samhälle vi lever i fungerar i enlighet med en fulländad harmonimodell och/eller att det med vetenskapens hjälp kan administreras till allas bästa, så bör vi inse att vi svärigen kan undvika att välja sida. Men vi kan göra våra perspektivval mer eller

mindre medvetet och uttalat. Oreflekterade perspektivval innebär ofta att forskaren väljer ett sig närliggande perspektiv, t ex ett administratörsperspektiv snarare än fältpersonalens eller ett personalperspektiv snarare än klienters.

Till våra uppgifter som forskare hör att inte blunda för, utan att försöka **avtäcka** och **klargöra** motsättningar, så som de ser ut idag, i vårt konkreta samhälle.

2) Vem ska vi vara trogna - vilka parter ska vi solidarisera oss med?

I synnerhet för forskning som är knuten till socialtjänsten och för den nya disciplinen forskning i socialt arbete tycker jag närmast att krav på forskningens ställningstagande för svaga och utsatta parter borde finnas inskrivet som "etisk regel". Uffe Juul Jensen (1984) argumenterar för principen om "vårt ansvar för de svaga" utifrån det faktum att människan är en kollektiv varelse. Principen är ouplösligt förbunden med en människosyn som erkänner att vi alla är beroende av andra och av "människoskapta villkor" för att bli till dem vi är. Solidaritet med svaga parter kräver inte bara inlevelse och medkänsla, utan att vi placerar ansvaret för den svages svaghet och den utsattes utsatthet. Därur också svaret på min tredje fråga:

3) Hur trogna?

Det är viktigt att vi tar vår utgångspunkt i svagare parters perspektiv och erfarenhetskunskap. Men för att "placera ansvaret" måste vi lyfta blicken till historiskt och samhälleligt bestämda villkor - inte stanna i "rena" inlevelseperspektiv. Vi måste ha ett kritiskt och ifrågasättande förhållningssätt inte bara till starkare parters världsbilder och till "härskande ideologier", utan också till t ex klienters självbilder och världsbilder. ("Härskande ideologier" är inte något som svävar omkring bara utanför svagare parters huvuden, de infiltrerar allas vårt medvetande. Och ju svagare vi är desto fler institutioner och människor lär det finnas som har makt att definiera oss, våra problem och behov). Vi måste också vara vaksamma på risken att vi - i solidaritet med svaga parter - stannar i "skönmålningar", t ex att vi avstår från att söka eller säga sanningar som vi tror kan leda till minskad medkänsla eller sympati för gamla, fattiga, arbetslösa, kvinnor eller män i underordnade arbeten, stökiga ungdomar.

Dvs risken att vi väljer att skapa eller upprätthålla vissa "fördelaktiga myter", framför att söka kunskap som kan hjälpa oss att förklara och förstå.

Min "tes" tror jag kan sammanfattas så att vi som forskare bör solidarisera oss med svagare parter, men förena partstagandet med den "trolöshet" som kunskapssökandet kräver.

Forska för förändring - hur?

Jag tror att de flesta av oss som sysslar med social forskning vill och försöker **forska för förändring**, oavsett om vi får vår försörjning från en social förvaltning, universitet och högskolor eller forskningsfonder. Dvs att vi ser forskningsarbetet och kunskapen som ett **medel**, inte som ett mål i sig där vi stavar vetenskap, forskning och teori med stora bokstäver och verklighet, praktik, förändringsarbete med små.

Men jag anser att det vettigaste vi kan göra för att lämna vårt **bidrag** i strävan mot förändringar, som kan gagna utsatta eller svaga grupper, är att **avgränsa** vår roll och försöka **förbli** forskare. Dvs bli vid vår läst/vår uppgift: att **söka** kunskap.

Detta betyder **inte** att vi ska bli sittande vid våra skrivbord och undvika praktiken och medverkan i praktiskt förändringsarbete. Men: undvika omnipotensen, allvetar- och allfixarfunktionen och avstå från den uppskattning som brukar förunnas t ex den som presenterar generella och "färdiga lösningar".

Vi måste **å ena sidan** försvara det vetenskapliga kunskapssökandet mot underordning under kortsiktiga behov och intressen. Vi måste **å andra sidan** se och respektera den erfarenhetsbaserade kunskapens eget värde - t ex praktikers och klienters kunskap. Vi måste m a o vara uppmärksamma på risken att praxiskunskapen plattas till av akademiska övergrepp och teoretiska ångvältar.

Kanske kan vi som forskare utanför universiteten och inom områden som socialt arbete, omsorg och omvårdnad fylla viktiga uppgifter genom att fungera som ett slags dubbla försvarsadvokater för **både** det vetenskapliga kunskapssökandet **och** den erfarenhetsbaserade (ofta tystare) praxiskun-

skapen.

Som forskare har vi vanligen att utgå från andra människors erfarenheter, upplevelser och definitioner av sin situation. Vi har också att söka kunskap om strukturella - samhälleliga och institutionella - sammanhang och att undersöka och klargöra betingelserna för förändring. Men kunskapen i sig förändrar ingenting.

Vi måste utveckla vårt eget sätt att arbeta som forskare så att forsknings- och handlingspraktiken kan ha utbyte av varandra. Detta kräver en ömsesidig respekt - en respekt både för praktiken och forskningen, för praxiskunskapen och den på vetenskaplig väg framtagna kunskapen. Den senare kan kanske inte vänta sig respekt förrän den återförts till praktiken, för att få sin giltighet prövad. Men om vi lyckas åstadkomma ett samspel mellan forskning och praktik, som inte kräver den ena praktikens underordning under den andra, så kan vi se fram mot processer som kan befrämja och verka frigörande både för kunskapsutvecklingen och handlingskraften.

FORSKNINGSFÄLTET ÄLDRE OCH ÄLDREOMSORG

Som forskare inom FoU-området Äldre vid Stockholms socialförvaltning är det vår uppgift att försöka ta fram kunskap som kan bidra till att den service, omsorg och vård som samhället erbjuder äldre människor utformas så att den svarar mot deras behov.

Det faktum att FoU-byrån tillhör socialtjänsten, gör dem som ansvarar för den kommunala äldreomsorgen och dem som utför arbetet - främst då hemservicepersonalen - till våra primära samarbetspartners och målgrupper, i skeden då framtiden kunskap ska ges tillbaka för att kunna brukas och användas i praktiken.

I mitt forskningsprogram (Eliasson, 1986) har jag definierat vår uppgift på följande sätt:

För det första har vi att bidra till ökad kunskap om och förståelse av äldre människors levnadsvillkor, deras vardagliga situation och olika behov, deras erfarenheter och upplevelser av den service, omsorg och vård som erbjuds.

Detta är en grundförutsättning för att service, omsorg och vård ska kunna fördelas och utformas i anpassning till **de behov som finns** hos äldre människor och som socialtjänsten har att möta - i samarbete med andra, inom såväl det formella som informella nätverket.

För det andra har vi att rikta blicken mot den samhällseliga servicen, omsorgen och vården - dess fördelning, form och innehåll, problem och utvecklingsmöjligheter. Vi måste bli söka kunskap om (det avlönade) omsorgsarbetets specifika karaktär.

Också detta är en förutsättning för förändrings- och utvecklingsarbete: Hur och under vilka betingelser kan de behov som finns **mötas** på ett tillfredsställande sätt; vilka krav ställs på dem som **ger** service, omsorg och vård; vilka arbetsvillkor, kunskaper och kompetenser är viktiga, osv?

Därmed kan FoU-området Äldre sägas vara ett fält där **mötet** mellan äldre människor och socialtjänsten står i fokus. Äldre människor själva och de olika personalgrupper som i sitt dagliga arbete har att möta de

äldres behov framträder som självskrivna "urinnevånare" i forskningsfältet.

I figuren på nästa sida försöker jag grovt ange vilka områden och perspektiv som kommit att framträda som mest angelägna i det forskningsfält vi står inför.

Vad jag - med hjälp av figuren - vill betona är tre saker:

1) att vi - i studier av mötet mellan äldre människor och dem som ger service och omsorg - hela tiden måste försöka hålla båda parter perspektiv levande. Dvs klara att röra oss **horisontellt** inom det fält som skissas i figuren.

2) att vi - när vi i olika projekt lägger puzzel som avser att synliggöra äldre människors och omsorgspersonalens situation - också måste röra oss **vertikalt** inom fältet. Vi måste för det första både eftersträva beskrivningar av **faktiska förhållanden**, skillnader i levnads- och arbetsvillkor (iakttagbara och mätbara resursskillnader osv) och anlägga "de utforskades" eget perspektiv: försöka förstå deras **subjektiva upplevelser** och definitioner av situationen, deras önskningar och behov, intentioner osv. Vi måste för det andra söka kunskap om förhållanden och förändringar på **strukturell-organisatorisk** nivå och försöka **koppla samman** sådan kunskap med kunskap på "vardagslivets och själslivets nivå".

3) att vi - när vi beskriver äldre människors och omsorgspersonalens situation - inte ska begränsa synfältet till "mötet". Dvs att vi ska anlägga vidare perspektiv än t ex de som betecknar människor som "klienter" eller "brukare", och som redan därigenom riskerar att stanna i ett åtgärds perspektiv och ett objektifierande synsätt.

HISTORISKA - STRUKTURELLA

samhälleliga - organisatoriska
förhållanden och förändringar

SAMHÄLLE
-
'Sociologi'

OMSORGS-
PERSONALENS
VARDAG OCH
VERKSAMHET

M Ö T E T

PENSIONÄRERS
VARDAGS-
VERKLIGHET

VERKSAMHET
-
INDIVID

PSYKISKA STRUKTURER

subjektiva upplevelser, känslor, behov, kapaci-
teter, kunskaper, värderingar, förhållningssätt

'Psykologi'

Båda parterers perspektiv

Vårt forsknings- och utvecklingsarbete måste ytterst syfta till att vi bättre ska se, förstå och kunna tillgodose äldre människors behov.

Motsättningar kan emellertid finnas mellan de äldres behov och omsorgspersonalens. Sådana motsättningar måste ses - inte förnekas - för att kunna hanteras. Blir arbetet alltför tungt fysiskt och/eller psykiskt - eller utarmat och icke utvecklande - blir också de gamla lidande.

Ätminstone i Stockholm är personalomsättningen och sjukskrivningsfrekvensen bland vårdbiträden oroväckande hög, (22). Utslitna ryggar och knän är vanliga. Upplevelsen av arbetets låga sociala status är något som många anger som skäl för att det inte är ett arbete att stanna i.

I Äldreberedningens rapport "Leva som äldre" skriver Olof Lagercrantz:

"De gamla ljuger. De vittnar falskt - därför vet vi ingenting om dem. Så gör alla som befinner sig i underläge. Så gjorde de svarta i USA i hundratals år. Så gjorde kvinnorna. De svaga har ingen röst".

I det här fallet tror jag det finns skäl att tala om två relativt svaga parter som möts, två grupper som "saknar röst" och som vi inte vet mycket om. Också vårdbiträdena "ljuger". T ex när de säger "det här är ett lätt jobb - man lär sig det på en vecka". Mindre osant tror jag det är att säga: det har tagit generationer att tillägna sig de kapaciteter som krävs - och att inte sätta pris på den sortens arbete.

Vem som befinner sig i underläge i själva mötet är här inte lika uppenbart som i många mer "professionaliserade" möten mellan personal och klient/-patient. I våra eventuella möten med sjukvårdspersonal t ex tar vi det nog oftast för givet att den som ger hjälpen vet bäst vad som bör göras - och hur. Vi går som patienter vanligen inte in i en "arbetsledande funktion". Förhållandet mellan vårdbiträde och pensionär är i detta avseende betydligt mer "diffust" - vilket förmodligen tillhör det som är värt att värna om.

Det avgörande skälet till att vi måste bemöda oss om att anlägga både pensionärernas och omsorgspersonalens perspektiv kan kort sammanfattas

så att kunskapssökande och utvecklingsarbete inom äldre-området måste ge vägledning om hur arbetet kan utformas så att det blir så tillfredsställande som möjligt **både för den som får och den som ger omsorg.**

I detta sammanhang kan jag - som ett föredöme - hänvisa till Kari Waerness bok "Kvinnor och omsorgsarbete" (1983) och citera mig själv, i förordet till Kari Waerness bok:

"Kari Waerness forskningsarbete har, skulle jag vilja påstå, en del fascinerande likheter med det mest positiva i mycket kvinnoarbete av helt annan karaktär. T ex omsorgsarbete. Bokens beskrivningar och analyser präglas nämligen av närhet och konkretion, perspektivet är flerdimensionellt, mångsidigt och flexibelt. Genom hela boken är det två röda trådar som vävs samman till ett komplext men tydligt mönster. Den ena tråden är den som hela tiden lyfter fram de hjälpbehövandes behov: hur kan omsorgsarbetet organiseras och ges ett innehåll som svarar mot omsorgsbehoven? Den andra tråden är den som samtidigt och ständigt påminner oss om de omsorgsarbetande kvinnornas behov: hur kan de i och genom sitt omsorgsarbete utveckla sina kapaciteter, uppnå självförverkligande, erkännande och jämställdhet? Hur kan deras mänskliga, yrkesmässiga och fackliga intressen tillgodoses? Kari Waerness vetenskapliga vävnad tillåter oss inte att 'för enkelhetens skull' släppa någondera av dessa två trådar. (...) Kari Waerness har alltså ett kvinnoperspektiv som inte blundar för, utan omfattar och innesluter, de omsorgsbehövandes behov och intressen - även då dessa kan tyckas stå i motsättning till kvinnors politiska, fackliga eller professionella intressen".

Äldres villkor och vardag

Om åldrandet börjar det finnas en hel del forskning, liksom om attityder till och föreställningar om åldrandet. (23)

Men åldrandet har i stor utsträckning betraktats som ett problem - en sjukdom. Och det finns inte någon utbyggd tradition som drar in de utforskades eget perspektiv och förhållningssätt.

Vi vet helt enkelt mycket lite om hur **behoven** ser ut bland gamla människor. Vi behöver kunskap om hur olika behov - materiella, fysiska,

sociala, psykologiska - hänger samman med det livsförlopp man varit igenom. Vi behöver kunskap om hur möjligheterna att tillfredsställa olika behov och kanske själva "behovsstrukturen" kan förändras när man slutar arbeta, när man drabbas av rörelsenedsättningar osv.

Att bli gammal är en livssituation som är avhängig en rad olika tidigare förhållanden - ekonomiska, arbets- och familjemässiga osv. Det är inte speciellt meningsfullt att tala generellt om ålderdomen och äldre människors behov och resurser. Eller att uttala sig generellt om vad "äldre människor behöver" utan empiriskt underlag, som bl a visar hur **olika** vardagen kan te sig för äldre människor som levt och lever under olika betingelser.

Vill vi öka kunskapen och förståelsen av äldre människors behov - utifrån en vidare definition av begreppet behov än t ex den rent fysiska funktionsförmågan - måste vi helt enkelt skaffa oss bättre insyn i äldre människors vardagliga tillvaro. Så som den ter sig utifrån deras eget perspektiv och under olika betingelser.

Personalens villkor och arbete

Service- och omsorgsarbete - särskilt det som utförs i hemmen (avlönat såväl som oavlönat) är ett typiskt osynligt arbete.

Det människovårdande - s k reproduktiva - arbetet har till dels församhälleligats på ett liknande sätt som det produktiva en gång gjorde i samband med industrialiseringen. Men förblivit kvinnodominerat - och osynligt. Det är t ex få forskare som har intresserat sig för sådant som arbetsmiljö, trivselfrågor, fysiska arbetsskador eller psykisk nedslitning i denna typ av arbete. Inte heller har forskare som intresserat sig för stora frågor kring det mänskliga arbetets betydelse för samhället och arbetets betydelse för människan själv - hennes personlighets- och kapacitetsutveckling, hennes behov osv - ägnat sig särskilt mycket åt det arbete som utförs av kvinnor i egna och andras hem. (24)

Men det är inte bara så att omsorgsarbetet - de specifika krav som det arbetet ställer och de kompetenser som krävs och utvecklas - är torftigt beskrivet och styvmoderligt behandlat i forskning av olika slag. Det är också så att vårdbiträden inom hemservice själva beskriver sitt arbete på

ett nedvärderande - om än motsägelsefullt sätt. Man talar om arbetet som "tungt och påfrestande", men också som "ett lätt jobb - man behöver ingenting kunna".

Det är som en stor del av arbetet - väsentliga delar som handlar bl a om socialt och psykologiskt stöd - varit **osynligt också för vårdbiträdena själva.**

Till det som först slog mig när jag som vårdbiträdespraktikant försökte lära känna det här området var just **klyftan** mellan de beskrivningar man gav av sitt eget arbete och det arbete jag såg utföras i praktiken.

Vårdbiträdena säger "vi städar ju bara". I sina spontana svar på vari arbetet består beskriver man t ex inte den omsorg eller de "aktiverande" insatser man gör **samtidigt, hur** man gör eller **varför** man förhåller sig på ett visst sätt.

Därmed förblir mycket av den kunskap och kompetens som finns samlad hos omsorgspersonalen hemlig och osynlig. Bl a den kunskap som finns om de gamlas villkor och behov.

Beskrivningar som lyfter fram den samlade kompetens som redan finns bland hemservicepersonalen kan kanske bl a tjäna som ett **värn mot icke adekvata** professionaliseringssträvanden, specialiseringstendenser, effektivitetskriterier, vård- och behandlingssideologier osv. (T ex "teknologier", i vid mening, som från produktionssfären redan trängt in i t ex akutsjukvårdens organisation och som mycket väl kan sprida sig vidare till arbete av omsorgskaraktär).

Praxiskunskapen och forskningen

Om vårdbiträden inom hemservice sägs det ibland att de har ett "oprofessionellt" och "amatöristiskt" förhållningssätt. De gör t ex "extrasaker" som att hälsa på någon av sina pensionärer på sin fritid, ta med en sockerkaka, ta hem tvätt till sin egen tvättmaskin, handla något åt en pensionär i sybehörsaffären på hemväg från jobbet, osv. (Se Lennart Svensson, 1986 och Marta Szebehely, 1986) Ofta är det den gamla människan som bestämmer **hur** hjälpinsatserna ska utföras. Det händer t ex att ett vårdbiträde anstränger sig för att i detalj **följa pensionärens**

anvisningar, som t ex Karls kaffekokningsanvisningar (se s 81 ff ovan). Det händer också att vårdbiträdet - (som i "fallet med fru Moberg") **bryter** mot vissa regler, principer eller anvisningar för att den gamla ska få som hon vill. (Se s 3-6 och 78 ff ovan)

Den **kunskap** som gör att vårdbiträdet förstår varför det är viktigt för Karl att få sitt kaffe kokt precis som han vill ha det eller gör att hon ser att hon måste bryta mot någon princip eller anvisning för att handla ansvarsfullt, humant och mänskligt förnuftigt gentemot en gammal människa, är ofta en tyst ordlös kunskap. En praxiskunskap som kanske inte ens betraktas som just kunskap, än mindre värdesätts jämfört med formell utbildning.

Vi kan i forskningsarbetet samla upp och lyft fram i ljuset en del av den praxiskunskap som tillämpas i omsorgsarbetet - men vi kan inte **ersätta** den.

Vi kan i forskningsarbetet visa respekt för den erfarenhetsbaserade "vardagskunskapen" genom att lyssna till den och lära av den - och, tror jag, genom att inte försöka tränga in den i generella regler för hur man bör tänka, handla och bete sig.

En bristande respekt för den erfarenhetsbaserade kunskapen är något som kan göra det svårt för vårdbiträden att göra sig hörda med synpunkter på arbetets organisering, med uppfattningar om en pensionärs behov eller vilken slags hjälp man bör ge, osv.

Samma brist på respekt för erfarenhetsbaserad kunskap som sådan, kan bidra till **en bristande respekt för gamla människor** - för deras kunskap och erfarenhet. I en kultur där man tror att allt förnuft och all moral kan fångas i abstrakta principer och regler för mänskligt handlande **behövs** inte de äldre. Sätter vi vår lit till allmänt formulerade tanke- och handlingsregler - då behöver vi ju inte vända oss till en erfaren människa för att få hjälp, råd eller vägledning.

Vill vi i forskningsarbetet ta uttrycket "se de äldre som en resurs" på allvar, så måste vi naturligtvis utgå från att **de äldre bär på erfarenheter och kunskaper som behövs i samhället**. Inte bara på sjukdomar och problem!

Om vi i forskningen dokumenterar och lyfter fram erfarenheter och kunskaper som äldre människor bär på, kan det hjälpa oss inte bara att se och förstå de äldre på ett nytt sätt, utan också att begripa oss själva och det samhälle vi lever i.

De viktigaste bidrag vi kan ge till äldreomsorgens praktik kanske är a) att **dokumentera och ge tillbaka** de erfarenheter, kunskaper och insikter som omsorgspersonalen själva bär på; b) att samla kunskap om hur äldre människor levt sina liv, om deras erfarenheter och kunskaper, resurser och behov, tankar och känslor; och c) att försöka se samband och sammanhang mellan människan villkor och dras sätt att vara, handla och känna, bl a i mötet med varandra.

Strukturer - vardagsverklighet - människa

Till den sociala forskningens viktigaste uppgifter hör, enligt min mening, uppgiften att försöka bygga broar mellan å ena sidan kunskap om samhällseliga, strukturella förhållanden och förändringar och å andra sidan kunskap om människan; hur hon mår och utvecklar olika behov, kapaciteter, förhållningssätt, osv.

Förmedlingen sker i människors "vardagsliv": hennes konkreta levnadsvillkor, hennes verksamheter och hennes samspel med andra. Vardagsverkligheten är samhället sett ur individens synpunkt; de omständigheter under vilka individen tillfredsställer sina dagliga behov av mat, vila och kärlek och utför sitt arbete, skriver Göran Ahrne i boken "Vardagsverklighet och struktur" (1981).

Den enskilda människans vardagliga liv och verksamhet bestäms i hög grad av historiska-samhällseliga förhållanden: arbetsdelning mellan klasser och kön, maktstrukturer osv.

I de olika verksamheter vi går in i under vårt liv finns det redan när vi inträder vissa "spelregler" som vi har att anpassa oss till eller försöka förändra. Lekarna har sina regler, skolan och arbetslivet sina, familjelivet sin arbetsdelning och sina normer osv. Det är i och genom dessa verksamheter - från vaggan till graven - som vi blir till dem vi är. Det är i vårt "vardagsliv" vi utvecklar olika behov och kapaciteter; kan fortsätta utvecklas och bevara vår identitet - eller "tackla av" på olika sätt och

förlora vår självkänsla; må mer eller mindre bra - fysiskt, socialt, psykiskt.

Men om vi söker möjligheter till **förändring** och förbättringar i människors vardagliga betingelser, så kan vi i vårt kunskapssökande inte stanna i beskrivningar och analyser av vardagslivet. Förändringar kräver som regel **ingrepp i de strukturella processerna**. Vi måste söka kunskap om förhållanden på strukturell nivå och om **hur** strukturerna tränger in i vardagslivet - och därmed i våra hjärnvindlingar/själar.

Den "vertikala rörelsen" inom forskningsfältet är m a o nödvändigt om vi vill nå kunskap om vad som är eftersträvarnsvärda levnads- och arbetsvillkor.

Att förändringar kräver ingrepp på strukturell - organisatorisk nivå är något som det tycks mig som om man ofta bortsåg ifrån. T ex när man talar om hur socialtjänstlagens intentioner ska kunna omsättas i äldreomsorgen praktik. Det talas ofta om behovet av utbildningsinsatser och attitydförändringar, som om attityder kunde förändras "genom luften" och som om ansvaret för målsättningarnas förverkligande var ett **individuellt** ansvar, som kan läggas **inuti** den enskilda människa som utför omsorgsarbete.

Man hör mera sällan frågan: vilka är de organisatoriska förutsättningarna för att socialtjänstlagens intentioner ska **kunna** realiseras? Vad kräver socialtjänstlagen i tid, kontinuitet, självbestämmande, överblick?

Vi har t ex redan i "probleminventeringen" (FoU-rapport nr 3) och i ett pågående projekt "Arbetet inom hemservice" (Marta Szebehely, 1986) sett en del konsekvenser av att arbetet vid servicehus och i öppen vård är organiserat på ganska olika sätt. Arbetet vid servicehus är ofta mer specialiserat och sönderstyckat och kontinuiteten är större i öppenvården. Arbetet i den öppna vården tycks rymma större möjligheter att lära känna pensionärerna, ge mer plats för "en helhetssyn", "respekt för människors integritet och självbestämmande", osv.

Vårdbiträderna i öppenvård och vid servicehus upplever också olika slags påfrestningar och glädjeämnen och tycks ha en ganska olika syn på sitt arbete. I öppenvården verkar man bl a ha en mer "klientorienterad"

inställning. När vi t ex frågar varför man stannar i jobbet hänvisar vårdbiträden i öppen vård både till "sina pensionärer" och till arbetsgemenskapen. De som jobbar på servicehus nämner bara arbetskompisarna. För dem som jobbar i öppenvård tycks relationen till pensionärerna betydligt viktigare och det som upplevs som **positivt i själva arbetet** väger tyngre: att man har överblick, ganska stort självbestämmande, gör nytta, inte är "utbytbar", att man måste ha vissa förmågor och kunskaper, och att man lär sig nya saker och utvecklas som människa. Dvs sådant som i forskning om andra yrken visat sig vara kännetecknande för arbete som i sig upplevs som tillfredsställande och utvecklande.

I forskningsarbetet måste vi fördjupa belysningen av hur dessa skillnader ter sig både ur pensionärernas och personalens perspektiv och - när vi frågar oss vilka förändringar som är önskvärda - rikta blicken mot de **yttre betingelserna** för arbetet, bl a då de organisatoriska förhållandena. Om vi inte vill stanna i lösaktigt moraliserande över personalens oengagemang el dyl - som om inställningen till arbetet och de gamla var något "medfört" eller t o m medfött!

Dubbla perspektiv och brobyggarambitioner

Sammanfattningsvis: Jag vill och hoppas att vårt arbete ska styras av ambitionen att hålla **både** de gamlas **och** omsorgspersonalens perspektiv levande och av "brobyggarambitioner", som omfattar:

dels försök att skapa konstruktiva möten mellan erfarenhetsbaserad "vardagskunskap" och på vetenskaplig väg framtagna kunskaper;

dels mellan (i vid mening!) sociologisk och psykologisk kunskap.

Lyckas vi - i små, små skritt - i dessa "tvärvetenskapliga" ambitioner så tror jag att vi gör en viktig del av vad vi kan för att lämna vårt bidrag till praktiken. Kanske kan vi därmed också göra en liten insats för vetenskapen, i den meningen att vi lyckas överskrida den disciplinindelade, akademiska kunskapens begränsningar och:

a) bryta mot sociologins och närstående discipliners tendens att studera samhället som en abstrakt massa som rör sig utan människors medverkan och behandlar strukturer som om det inte fanns människor av kött och

blod däri;

b) bryta mot psykologins och närstående discipliners tendens att studera individer som om de levde i ett statiskt samhälle, där de materiella, sociala levnadsvillkoren är konstanta och lika - oberoende av när vi föds, i vilken klass, till vilket kön, på landet eller i staden, under freds- eller krigstid osv.

Måhända är den här tulipanrosen lättare att säga än att göra - men vi kan åtminstone försöka.

NOTER

1. Elander m fl (1985) talar om samspelet mellan verklighetsbilder, strategier och erfarenheter som "Praktikens triangel". I skriften "Erfarenheter, medvetande och handlande" utvecklar de tankarna kring "praktikers triangel" och presenterar en modell för studier av bl a nya praktikers uppkomst.
2. En startpunkt för ett sådant arbete, där hemservicepersonalen synliggör och reflekterar över sitt eget arbete, finns i ett par kurser som vi genomfört. En "Pilotkurs i utvecklingsarbete" (dokumenterad av Siri Persson, 1985) och kursen "Omsorg och arbete", som det finns ett teoriehäfte och en studiehandledning till (Hydén, 1984 och Eliasson - Hydén-Thulin, 1984).
3. Särskilt i detta avsnitt nämner jag utan närmare presentation ett antal vetenskapsmän och filosofer, som varit verksamma under olika epoker. Sist i rapporten (efter litteraturförteckningen) har jag lagt in korta presentationer under rubriken Några nämnda namn. Flera av dessa nämnda namn tillhör sociologins klassiker. Den som är intresserad av deras tankar och teorier kan för en introduktion vända sig till boken "Sociologiska teorier - studier i sociologins historia" redigerad av Johan Asplund (1970).
4. K. Davis: Human society, New York, 1949.
5. Ludwig Wittgenstein, en av de filosofer i vårt århundrade som röjt nya tankevägar, prövade på en del arbeten som han betraktade som "riktigt" och "allmännyttigt" arbete, bl a som vårdbiträde, sjukhusvaktmästare och trädgårdsmästare. Men han fortsatte med filosofin, lär han ha sagt, för att han "inte dög till något annat" och för att han därmed i varje fall inte gjorde "någon annan än sig själv förnär". Se "Wittgensteins Wien" av Janik & Toulmin (1986, s 220-21) - en bok som försöker kasta ljus över Wittgensteins tänkande och problemställningar, genom att se förbindelsen till den historiska - kulturella situationen i sekelskiftets Wien.
6. Jag minns t ex ett liknande resonemang från en vårdcentral, där jag befann mig i observatörsrollen. Ledningen försökte genomföra en organisatorisk förändring, men vårdbiträdesgruppen satte sig på tvären. De

andra reagerade med "biträdena är alltid konservativa och mot förändring, de bara är såna", och liknande. Biträdena själva menade ungefär: "Vad kan man annat göra än bromsa, när dom inte lyssnar på en, när man inte har något inflytande över hur de ställer till det". Som man väl gör om man förlorar kontrollen över en bil - sätter foten på bromspedalen. (Studien redovisas i Eliasson & Nygren, 1980: En psykiatrisk verksamhets samarbete med socialvård och primär hälso- och sjukvård, Skå-rapport nr 56).

7. En empirisk belysning av hur en psykoanalytiskt inspirerad människosyn yttrar sig i praktiken, i mötet mellan psykoterapeuter och patienter, ger vi i Eliasson & Nygren (1983): Närstudier i psykoterapi.

8. I teorihäftet för kursen "Omsorg och arbete" (FoU-rapport nr 38) redogör Lars-Christer Hydén utförligare för interaktions- och verksamhetsteorier och den människosyn som är förknippad med dem. Se också Psykologi och materialism (Hydén, 1981) och en lärobok för vårdutbildningar, Samhällsvetenskaplig vårdlära (Diderichsen m fl, 1982). I ett kapitel där - "Människan i vården" (s 137-164) försöker vi se hur dessa begrepp kan vara använda som "förståelseredskap" i praktiskt behandlings-, vård- och omsorgsarbete. En bibliografi som redovisar arbeten inom den vetenskapliga tradition där verksamhetsbegreppet är centralt har sammanställts av Lars-Christer Hydén och Pär Nygren: "Materialistisk psykologi - En bibliografi" (stencil, FoU-byrån, sept 1985).

9. I Juul Jensens kritik mot den i vid mening positivistiska vetenskapssynen finns likheter med mycken klassisk kritik mot den vetenskap, som framställer den vetenskapliga kunskapsformen som överlägsen alla andra kunskapsformer i kraft av sin "värderingsfrihet" och sin Metod. Kritik mot den oärlighet som ligger i att vetenskapliga fakta presenterats som om man nått dem på ett fullständigt neutralt, värderingsfritt och förutsättningslöst sätt återfinns bl a hos Nietzsche och mer sentida representanter för sk postmodernistisk dogmatismkritik, Foucault, Lyotard m fl. Hos Juul Jensen finns emellertid inga "postmodernistiska" överslag i den slags värderrelativism, där inga "sanningar" eller "fakta" finns, bara tolkningar, den ena lika god som den andra.

10. Det här resonemanget (stimulerat av en artikel av Seacombe, 1973) utvecklade jag i ett kapitel om "Familiens funktion i samhället" i boken Kvinnomyter (Eva Adolfsson m fl, 1976). Boken var ett resultat av att vi i

en kvinnogrupp bestämde oss för att - ur kvinnoperspektiv - kritiskt granska bl a psykologiska och ekonomiska teorier. Inte helt oväntat fann vi en del exempel både på hur kvinnor definierats som någon slags "avvikelse" från den ideala människan, som "förkrympta, kastrerade män", o dyl och på hur kvinnor och deras arbete helt osynliggjorts.

11. R. Held: "Plasticity in sensory - motor systems" i Scientific American, 213, 1965.

12. I en kommentar till Forskningsrådsutredningens betänkande menar Sten Johansson att oklarheterna blir ännu mer påtagliga om man utgår från klassificeringar efter "samhällsrelevans" och "inomvetenskaplig betydelse" än i uppdelningen grundforskning, tillämpad forskning och utvecklingsarbete. Detta pga att man först i efterhand kan veta om "det systematiska och metodiska arbetet påverkade förhållanden i samhället eller om det fick inomvetenskaplig betydelse". (Sten Johansson, 1974)

13. I Projekt Ideologie - Theorie (PIT) vid Freies Universitat i Berlin har Wolfgang F. Haug m fl utvecklat en ideologikritik som fokuserar praktiker just såsom ideologiska praktiker. Se Haug m fl, 1979, och en artikel av Sven-Eric Liedman m fl i Häftet för Kritiska studier 1984:1.

14. Se också Vilhelm Aubert och Oddvar Arner (1959) som beskriver hur man kan vandra runt på ett tomt fartyg och där se "liksom en fysisk avbildning av en social struktur". Det finns en rad hytter med titlar på dörrarna, hytter med olika placering på skeppet, av olika storlek och med olika möblering. Man ser en social struktur, som skulle blivit ännu tydligare om man studerat också t ex reglementen, avtal och lönelistor. Dock: det är ett abstrakt socialt system vi ser. För att få grepp om det konkreta systemet måste vi studera det bemannade fartyget med dess informella normer, hur systemets medlemmar faktiskt beter sig, hur de samhandlar med varandra osv. Detsamma gäller om vi studerar en socialbyrå, ett sjukhus, ett servicehus. (Se också Aubert 1979, s 176 ff.)

15. H. Nowotny: "Nutzliches Wissen - Verwertung sozialwissenschaftlicher Ergebnisse in Abhängigkeit wechsender Konfliktfelder", Stencil, Berlin - Wien, 1982.

16. För en diskussion om utvärderingsforskningens roll och relationer till

olika parter, dess villkor, tänkbara perspektiv, syften och metodologi, se Eliasson & Nygren (1980): "Utvärderingsforskning - professionaliserad reformism eller kritisk forskning"? i B-Å Armelius (red): Ger behandlingen reultat?

17. Sammanfattande redovisningar av resultat och slutsatser från denna delstudie finns i Eliasson & Nygren (1983): Den nya psykiatrin - ersättning eller komplement" i F. Costa & A. Topor (red): Alternativ till psykiatrin, och i Eliasson & Nygren (1983): "Från vanvett till relationsproblem" i Goldberg, T. (red): Samhällsproblem.

18. För utförligare redogörelser för aktionsforskningen och dess erfarenheter, se också Arbetslivscentrums antologi Forskning för förändring och för ett bredare perspektiv på vetenskap - praktik, Edmund Dahlströms Samhällsvetenskap och praktik (1980).

19. Se t ex Gardell & Gustavsson (1979); Sjukvård på löpande band, och Abby Peterson: Om "Omsorgsarbetets kris", i Kritisk psykologi, 1983:3.

20. För diskussioner om och redovisning av olika försök att utveckla "alternativa metoder" för datainsamling och teorigenerering, se t ex kommande bok Kvalitativ sociologi av John Hughes och Sven Axel Månsson (1987), en rapport från ett seminarium arrangerat av Forum för Kvinnliga Forskare och Kvinnoforskning (1982), Holter & Kalleberg (1982) och Sociologisk Forskning 1984:3-4 med temat Metoder och artiklar av Göran Ahrne, Bo Eneroth och Bengt Starrin m fl. Se också en uppsats av Kari Waerness och Ritva Gough (1986), som argumenterar för nödvändigheten att i omsorgsforskning bryta mot mycket av det "rationalistiska paradigm som dominerar i organisationsforskning och offentlig planering". De menar att forskning som vill synliggöra hur vardagen subjektivt ter sig för de som finns nederst i omsorgsorganisationens hierarki (de mest hjälpbehövande och de underordnade omsorgsarbetarna) måste utveckla metoder, som inte ser personligt engagemang som felkälla, utan som en viktig förutsättning. Omsorgsforskaren måste i vissa faser, säger Waerness och Gough, handla omsorgsrationellt - dvs bedriva en forskning som värderas lågt i dagens akademiska prestationssystem.

21. Citatet hämtat från Ingela Linds recension av Håkan Nordströms bok: "Moln och geometri. Konsten, kärleken och döden" (DN, 9/11-85).

22. Se Ann-Britt Thulin (1986): Vasastan-projektet: En studie av personalomsättningen bland vårdbiträden i socialdistrikt 1. FoU-rapport nr 51.

23. Se Gunilla Bengtsons översikt över befintlig forskning och pågående större projekt i Skandinavien och över dominerande - huvudsakligen från USA importerade - teoretiska ansatser inom socialgerontologin (FoU-rapport nr 5).

Till de större verken från andra delar av världen hör Simone de Beauvoirs Alderdomen (1983). Bokens första del betraktar Alderdomen ur en "yttre, objektiv" synvinkel, den andra delen ser på de gamlas villkor ur en "subjektiv, inre synvinkel". Har man läst de Beauvoirs bok, som ger en ganska dyster bild, kan man behöva en motbild, som den man får i Beresford-Hoews roman: Boken om Eva (1979). Jag rekommenderade i Kritisk Psykologi, som gjorde ett temanummer om Aldrande och omsorgsarbete (1983:3), den boken till dem som "vill genomleva ett lustmord på sina eventuella fördomar om pensionsålderns nödvändiga prudentlighet; dess brist på frihetskänslor, protest, lust och sensualitet" (s 71). Jag upprepar gärna den rekommendationen.

24. I Sverige har t ex Rita Liljeström bidragit till beskrivningar och analyser av det reproduktiva arbetet (Liljeström & Özgald, 1980; Dahlström & Liljeström, 1982; Liljeström & Jarup, 1983), Beskrivningar av bl a arbetet inom hemservice finns också i t ex en rapport från Kommunstyrelsens kommitté för kvinnofrågor: Kvinnor i kommunens tjänst (1973), hos Lennart Svensson (1986), Ritva Gough (stencil, 1985) och i ett nummer av Kvinnovetenskaplig tidskrift 1980:3, med temat "Kvinnors vårdarbete i och utanför familjen".

I norsk kvinnoforskning finns en hel del att hämta, bl a då i den forskning som bedrivs av Kari Waerness och kollegor till henne vid universitetet i Bergen (se bl a Waerness, 1983) samt Vid NAVFs sekretariat för kvinnoforskning i Oslo (t ex en seminarierapport om Lønnet og ulønnet omsorg, 1979).

Som exempel på litteratur med intressanta teoretiska ansatser vill jag också nämna Janet Finck and Dulcie Groves (ed.): A Labour of Love (1983) och Nel Noddings: Caring (1984).

Även i teoretiska och empiriska arbeten som fokuserar andra arbeten än vård- och omsorgsarbete kan det naturligtvis finnas för oss relevanta teorier och arbetsbeskrivningar. Där vill jag som exempel nämna Harry Braverman (1977), Gunnar Aronsson (1983 och 1985) och de tidigare

refererade Lucièn Seve (1978) och Sten Larsen (1982).

Se i övrigt Gunilla Bengtsons översikt över Skandinavisk forskning om omsorgsarbetet och dess villkor. (FoU-rapport nr 5).

LITTERATUR

Ahrne, G., 1981: Vardagsverklighet och struktur. Korpen, Göteborg.

Ahrne, G., 1981: "Om användandet av kvalitativa metoder i den svenska sociologin" i Sociologisk Forskning 1984:3-4, s 3-14.

Andersson, C., 1981: Tillkortakommanden. ALBA, Lovisa.

Andersson, S., 1983: Resqods. Korpen, Göteborg.

Aronsson, G., (red), 1983: Arbetets krav och mänsklig utveckling. Prisma, Stockholm.

Aronsson, G., 1985: Arbetsinnehåll - handlingsutrymme - stressreaktioner (akad avh), Psykologiska institutionen, Sthlms univ.

Asplund, J., 1970: Om undran inför samhället. Argos, Uppsala.

Asplund, J. (red), 1970: Sociologiska teorier. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Aubert, V. och Arner, O., 1959: "On the social structure of the Ship" i Acta Sociologica 1959:3, s 200-219.

Aubert, V., 1979: Sociologi: socialt samspel. AWE/Gebbers, Stockholm.

Bengtson, G., 1985: Vad vet vi äldres liv och omsorgsarbetets villkor? En översiktlig inventering av forskning inom FoU-området Äldre. Rapport nr 5, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.

Beresford-Hoew, C., 1979: Boken om Eva. Prisma, Stockholm.

de Beauvoir, S., 1983: Älderdammen. Del 1 och 2. Fremad, Viborg.

Beckman, E., 1979: Den kommunala kroppen. Bonniers, Stockholm.

Berger, P.L. & Luckmann, T., 1967: The social construction of reality. Anchor Books, New York.

Bergryd, U., 1982: "Sociologi för statistiker" i Sociologisk Forskning 1982:4, s 26-38.

Braverman, H., 1977: Arbete och monopolkapital. Raben & Sjögren, Stockholm.

Buckley, M., (1967): Sociologi and modern system theory. Englewood Cliffs.

Cuff, E.C. & Payne, C.F. (red), 1984: Samhällsvetenskapliga perspektiv Korpen, Göteborg.

Dahlström, E. och Liljeström, R., 1981: "Det patriarkala arvet" i Sociologisk forskning 1981:2, s 12-45.

Dahlström, E., 1980: Samhällsvetenskap och praktik. Publica/Liber, Stockholm.

Dahlström, E., 1982: "Handlingsorienterad forskning på olika nivåer" i Sociologisk Forskning 1982:3, s 32-42.

Diderichsen, F., m fl, 1982: Samhällsvetenskaplig vårdlära - Vården i historisk, sociologisk och psykologisk belysning. Esselte Studium, Stockholm.

Elander, I., Nohrstedt och Söderfeldt, B., 1985: Erfarenheter, medvetande och handlande. NordREFO, Helsingfors.

Eliasson, R., 1979: "Familjens funktion i samhället" i Adolfsson, m fl: Kvinnomyter. Prisma, Stockholm.

Eliasson, R., Nygren, P. och Hesse, S., 1977: Familjebilder. En rapport från Skå om tre familjer, deras möte med samhället, och vårdapparaten och deras kamp för att överleva. Prisma, Stockholm.

Eliasson, R., 1979: Den nya psykiatrin i korseld - en rapport från Skå om Nacka-projektet, psykoterapi och ideologi. Prisma, Stockholm.

Eliasson, R., 1979: "Skiss över en forskningsstrategi" i Nordisk Psykologi 1979:3, s 190-216.

Eliasson, R. & Nygren, P., 1980: En psykiatrisk verksamhets samarbete med socialvård och primär hälso- och sjukvård. Skå-rapport 56, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.

Eliasson, R. & Nygren, P., 1980: "Utvärderingsforskning - kritisk vetenskap eller professionaliserad reformism" i Armelius, B-Å. (red); Ger behandlingen resultat? Norstedts, Stockholm.

Eliasson, R. & Nygren, P., 1981: Psykiatrisk verksamhet 1: Samhälle, människosyn och modern själavård. Prisma, Stockholm.

Eliasson, R. & Nygren, P., 1983: Närstudier i psykoterapi - Psykiatrisk verksamhet II. Prisma, Stockholm.

Eliasson, R. & Nygren, P., 1983: "Från vanvett till relationsproblem" i Goldberg, Ted (red): Samhällsproblem. Liber, Stockholm, s 263-296.

Eliasson, R. & Nygren, P., 1983: "Den nya psykiatrin - ersättning eller komplement" i Costa, F. & Topor, A. (red): Alternativ till psykiatrin. Prisma, Stockholm. s 124-138.

Eliasson, R., m fl, 1984: Att arbeta inom äldreomsorgen, att vara pensionär och att möta varandra. Rapport nr 3, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.

Eliasson, R., 1986: Ramprogram för FoU-området Äldre. Rapport nr 7 B, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.

Elzinga, Aant: "Forskningspolitiken och den liberala korporativismen" i Sociologisk Forskning 1982:4, s 39-62.

Eneroth, B., 1984: "Kvalitativ metod - kunskapsmodell och mätproblem", i Sociologisk Forskning, 1984:3-4, s 81-87.

Falstaff, Fakir, 1956: Vitterlek. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Finch, J. and Groves, D., 1983: A Labour of Love. Women, Work and Caring. Routledge and Kegan Paul, London.

Forskning för förändring. Forskningsrapport 20, Arbetslivscentrum, Stockholm (distribution: Akademilitteratur).

Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning, 1982: Metoder och problem i kvinnoforskning. Rapport 82:1.

Friedman, M. & Friedman, R., 1981: Frihet att välja. Liber, Stockholm.

Gardell, B. & Gustavsson, R., 1979: Sjukvård på löpande band. Prisma, Stockholm.

Gardell, B., 1982: "Facket och forskningen" i Sociologisk Forskning 1982:4, s 78-84.

Gough, R., 1986: Hemhjälp till gamla. Stencil, Arbetslivscentrum, Stockholm.

Habermas, J., 1968: Erkenntnis und Interesse. Suhrkamp, Frankfurt.

Habermas, J., 1984: Den rationella övertygelsen. En antologi om legitimitet, kris och politik. Akademilitteratur, Stockholm.

Haug, F., 1979: "En kritisk-psykologisk analyse af sociale relationer og samfunnsmaessige forhold" i Dreier, Olle (red): Den kritiske psykologi. Rhodos, Köpenhamn.

Haug, F., 1984: "Minnesarbete - om en socialvetenskaplig metod i kvinnogrupper" i Kritisk Psykologi, 1984:3, s 4-29.

Haug, W.F. m fl, 1979: Theorien über Ideologie. Das Argument: Argument Sonderband AS 40, Argument Verlag, Berlin.

Holter, H. & Kalleberg, R., 1982: Kvalitative metoder i samfunnsforskning. Universitetsforlaget, Oslo.

Hughes, J.A. och Månsson, S.A., 1987: Kvalitativ sociologi. Studentlitteratur, Lund (under tryckning).

Hydén, L-Ch., 1981: Psykologi och materialism. Introduktion till den materialistiska psykologin. Prisma, Stockholm.

Hydén, L-Ch., 1985: Omsorg och arbete - Teorihäfte. Rapport nr 38, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.

Hydén, L-Ch. & Nygren, P., 1985: Materialistisk psykologi. En bibliografi. Stencil, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.

Israel, J., 1971: Om konsten att lyfta sig själv i håret och behålla barnet i badvattnet Rabén & Sjögren, Stockholm.

Janik, A. & Toulmin, S., 1986: Wittgensteins Wien, Doxa, Lund.

Johansson, S., 1978: Förslag till revision av politiken för sektorsforskning. Särtryck nr 36 från SOFI (ur Forskning om utbildning 1978:4).

Juul Jensen, U., 1984: Moralsk ansvar og menneskesyn. Om holdinger i social - og sundhedssektoren, Munksgaard, Köpenhamn. (Översatt till svenska och utgiven på Studentlitteratur, Lund, 1986).

Juul Jensen, U., 1985: Sjukdomsbegrepp i praktiken. Esselte Studium, Stockholm.

Kommunstyrelsens kommitté för kvinnofrågor, 1973: Kvinnor i kommunens tjänst - skolmåltidspersonal, städpersonal och hemvårspersonal. Stockholms kommun.

Kritisk psykologi 1983:3. Tema "Åldrande och omsorgsarbete".

Kvinnovetenskaplig tidskrift 1980:3. Tema "Kvinnors vårdarbete i och utanför familjen".

Larsen, S., 1982: Den arbetande hjärnan. Sammanhanget mellan arbetets organisation och hjärnans funktion. Prisma, Stockholm.

Lepage, H., 1980: I morgon kapitalism. Ratio, Stockholm.

Liedman, S-E, Milhander, C., och Olausson, L., 1984: "Projekt Ideologi Teori" i Häftan för Kritiska Studier 1984:1, s 67-75.

Liedman, S-E., 1980: Surdeg. Författarförlaget, Stockholm.

Liljeström, R. & Özgälda, E., 1980: Kommunals kvinnor på livets trappa. Svenska kommunalarbetsförbundet.

Liljeström, R. & Jarup, B., 1983: Vardagsvett och vetenskap i vårdarbete. Svenska kommunalarbetsförbundet.

Marx, K., 1943: Till kritiken av den politiska ekonomin. Arbetarkultur, Stockholm.

Marx, K., 1974: Teser om Feuerbach (1845) i Marx i ett band, Prisma, Stockholm.

Mathiesen, Th., 1972: Det ofullgångha. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Mathiesen, Th., 1982: Makt och motmakt. Korpen, Göteborg.

Mathiesen, Th., 1983: Timeglasset. Pax, Oslo.

Milgram, S., 1974: Obedience to Authority, New York.

NAVF:s sekretariat for kvinneforskning, 1979: Lønnet og olønnet omsorg, Oslo.

Noddings, N., 1984: Caring. A Feminine Approach To Ethics & Moral Education. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

Persson, S.: En pilotkurs i målinriktat utvecklingsarbete. Dokumentation och utvärdering. Stencil, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.

Peterson, A., 1983: "Omsorgsarbetets kris" i Kritisk Psykologi 1983:3, s 28-40.

Ritzer, G., 1977: Fundamentale perspektiver i sociologien. Fremad, Odense.

Sanberg, A., 1982: "Från aktionsforskning till praxisforskning" i Sociologisk forskning 1982:2-3, s 80-89.

Schmid, H., 1982: "Tillämpad forskning som praktik" i Sociologisk Forskning 1982:2-3, s 3-13.

Seacombe, W., 1973: "The Housewife and her Labor under Capitalism" i New Left Review 1973:83.

Seve, L., 1978: Marxisme og Personlighedsteori. Rhodos, Köpenhamn.

Simmel, G., 1955: Conflict and the Web of Group Affiliation, Free Press, Glencoe.

Simmel, G., 1981: Hur är samhället möjligt? Korpen, Göteborg.

Sociologisk Forskning 1982:2-3. Tema "Aktionsforskning".

Sociologisk Forskning 1984:3-4. Tema "Metoder".

SOU:1977:52: Forskningspolitik.

SOU 1985:3: Leva som äldre. Tolv intervjuer med forskare, författare, politiker m fl.

Starrin, B., m fl, 1984: "Upptäckande metodologi" i Sociologisk Forskning 1984:3-4, s 15-28.

Sundgren, M., 1979: Pensionärers liv och villkor. Stencil (under omarbetning till rapport) FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.

Sunesson, S., 1986: Kunskap, makt och verklighet. Stencil, Socialhögskolan, Lund.

Sunesson, S. & Nilsson, K., 1986: Hur används forskning? Stencil, Socialhögskolan, Lund.

- Svensson, L., 1986: Grupper och kollektiv. En undersökning av hemtjänstens organisation i två kommuner. Utredningsrapport 2, Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Söderfeldt, B., 1985: "Inledning - teoretisk praktik och praktisk teori" i Söderfeldt, B., (red): Medicinsk vetenskapsteori i praktiken. Studentlitteratur, Lund.
- Szebehely, M., 1986: Arbetet inom hemservice. En preliminärrapport. Stencil, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.
- Therborn, G., 1973: Vad är bra värderingar värda? Zenit, Lund.
- Therborn, G., 1981: Maktens ideologi och ideologins makt. Zenit, Lund.
- Thomas, A., 1986: Vardagsvanor och ritualer. Om några gamla människors möte med hemservice. Rapport nr 52, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.
- Thulin, A-B., 1986: Vasastan-projektet: En studie av personalomsättningen bland vårdbiträden i socialdistrikt 1. Rapport nr 51, FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning.
- Waerness, K., 1983: Kvinnor och omsorgsarbete. Ett kvinnoperspektiv på människovård och professionalisering. Prisma, Stockholm.
- Waerness, K., 1984: "The Rationality of Caring" i Economic and Industrial Democracy, Vol 5, No 2, s 185-212.
- Waerness, K. och Gough, R., 1986: "Når service og klientens selvbestemmelse ikke strekker til" i Vårdyrken under behandling. Rapport nr 7, JÄMFO, Stockholm.
- Weber, M., 1978: Den protestantiska etiken och kapitalismens anda. Argos, Lund.
- Østerberg, D., 1977: Makt og materiell, Korpen, Göteborg.
- Østerberg, D., 1978: Sociologins nyckelbegrepp, Korpen, Göteborg.

NÅGRA NÄMNDNA NAMN

Charles H. Cooley (1864-1929) amerikansk sociolog som tillsammans med Mead (se nedan) skapade den klassiska symboliska interaktionismen. En av hans mest kända böcker "Human Nature and the Social Order" publicerades 1902. Cooley betraktar människan som helt och hållet social. Hon kan inte tänka och över huvud taget inte finnas till oberoende av andra. Cooley brukar förknippas med begreppet "spegeljaget" och med bilden av människan som "skärningspunkten" mellan ett obestämt antal cirklar, som representerar sociala grupper.

Auguste Comte (1798-1857), fransk filosof som är känd som positivismens fader och (tillsammans med Durkheim, se nedan) som representant för en konsensusteoretisk tradition i fransk sociologi. Comtes sociologi kom till efter franska revolutionen och består till stor del av ett program för hur ett samhälle ska byggas upp. Han betonar däri ordning, hierarkier och moraliska regler. Hans vetenskapsteori finns samlad på engelska i "Course of Positive Philosophy" och hans teori om samhället i "System of Positive Politics".

Comte tillhör inte de levande klassiker som sociologer av idag läser och stimuleras av, men han hade på sin tid stort inflytande och påverkade bl a Durkheim.

Charles Darwin (1809-82) engelsk biolog, som ifrågasatte den skapelseprocess som dåtiden tog för given och visade hur olika växt-, djur- och människiformer kunde ha uppstått genom naturliga processer. Darwin presenterade sin evolutionistiska teori i "The Origin of Species" (1859). Darwins arbete "The Expression of the Emotions in Man and Animals" (1872), inspirerade bl a Herbert Mead (se nedan).

Emile Durkheim (1858-1917), fransk samhällsfilosof, som brukar betecknas som den moderna sociologins grundare. Till hans viktigaste arbeten hör "De la division du travail" och "Les règles de la méthode sociologique" samt "Le Suicide" (Självmordet) som alla publicerades på 1890-talet.

Durkheim menade att sociologin är läran om samhällets allmänna väsen. Totaliteten av åsikter, attityder, känslor osv som är gemensamma för genomsnittsmedborgarna i ett samhälle bildar, menade Durkheim, ett bestämt och reellt system, som han talade om som "det kollektiva medvetandet".

Sociologin är, hävdade Durkheim, (till skillnad från filosofin) en empirisk vetenskap, som har samhället som studieobjekt och som därför (till skillnad från biologin och psykologin) ska studera människors beroende av sociala orsaker som påverkar individen utifrån.

Sigmund Freud (1856-1939), levde och verkade största delen av sitt liv i Wien, men flydde 82 år gammal vid nazisternas ockupation av Österrike till London, där han dog ett år senare. Freud utbildade sig till läkare och började så småningom ägna sig åt patienter med hysteriska symptom. Ur en praktik där hypnos kombinerades med samtalsterapi växte vad som kommit att kallas psykoanalys - en behandlingsmetod och en teori om det mänskliga själslivets dynamik. Ur Freuds omfattande produktion kan nämnas titlar som: Orientering i psykoanalysen, Vi vantrivs i kulturen, Drömtydning, Sexualteori, Vardagslivets psykopatologi.

Galileo Galilei (1564-1642), italiensk vetenskapsman och instrumentmakare, som bl a utvecklade metoder för att undersöka efter vilka lagar kroppar faller. Galilei stödde sig på den polske vetenskapsmannen Kopernikus (1473-1543) och dennes teser i "Om himlakropparnas kretsrorelser". Kopernikus teser att solen är orörlig och befinner sig i världens mitt samt att jorden rör sig dagligen kring sig själv och årligen i en cirkel kring solen, överensstämde inte med bibelns ord. Kardinalerna i Rom bedömde satserna både som "filosofiskt absurda" och kätterska och Galilei hotades med fängelsestraff om han i tal eller skrift försvarade de kopernikanska teserna. Galilei lovad lyda, men tvingades efter skriften "Dialog om de båda främsta världssystemen" - där han fortsatte diskussionen, om än utan att helt öppet ta ställning - erkänna att han brutit sitt löfte och gjorde avbön.

Thomas Hobbes (1588-1679), engelsk filosof, som bl a påverkades av Galileis världsbild och metod. Hobbs extrema materialism bekämpades av kyrkan och hans politiska teorier var ytterst kontroversiella. I boken "Leviathan" utvecklar Hobbes sin lära om statens uppkomst, där ett utgångsantagande är människornas egoism och allas krig mot alla, som kräver en högsta auktoritet: staten eller "den store Leviatan, den dödliga Guden som vi har vår fred och vårt försvar att tacka för".

Edmund Husserl (1859-1938), tysk matematiker och filosof, som i ett i hög grad självkritiskt verk "Logische Untersuchungen" angrep olika former av

psykologism: att logiken och matematisk vetenskap grundar sig på psykologiska lagar. Husserls filosofiska ståndpunkt kom att kallas fenomenologi och har utvecklats i olika riktningar. Husserl själv gick mot idealistiska ståndpunkter.

Begreppet fenomenologi använde Husserl för försöket att beskriva de yttersta grunderna för människans upplevelser; vår förmåga att skåda fenomenens "väsen" och därigenom göra verkligheten begriplig för oss. Grunderna finns i vad han kallar en "genomlevd verklighet", som är social och som vi har gemensamma upplevelser av.

Husserl har bl a inspirerat sociologen Alfred Schutz och den sentida riktning inom sociologin som kallas etnometodologi (se nedan).

Karl Marx (1818-1883) föddes i Tyskland och studerade vid universiteten i Bonn och Berlin. Han anslöt sig först till vänsterhegelianerna, senare till en materialistisk och revolutionär riktning som förbjöds vid universiteten. Som medarbetare i radikala tidskrifter och medlem i revolutionära grupper i Paris kom han att samarbeta med Friedrich Engels. Marx utvisades från Paris och fortsatte i Bryssel ett författarskap som resulterade bl a i "Tyska ideologin" och "Filosofins elände". 1848 författade Marx och Engels "Det kommunistiska manifestet", varpå Marx åtalades för revolutionär verksamhet och utvisades som statslös. Han levde sedan i exil i England, varifrån han tillsammans med Engels fortsatte såväl sitt vetenskapliga arbete som sitt internationella politiska engagemang och sin medverkan i de socialistiska rörelsernas uppbyggande. Teorin om den politiska ekonomin (i "Till kritiken av den politiska ekonomin" och "Kapitalet") hann Marx aldrig helt fullfölja. Engels svarade bl a för att Kapitalets andra och tredje del utgavs posthumt. De teorier som Engels presenterar i t ex "Familjens, privategendomens och statens ursprung" bygger också till stor del på samhällsvetenskapliga tankar, som Marx själv inte systematiserat och sammanställt.

George Herbert Mead (1863-1931), amerikansk socialpsykolog och filosof, som frågade sig hur människans medvetande (mind) och jag (self) uppstår och utvecklas. Hans teori om medvetandets och jagets uppkomst är (i likhet med Darwins förklaring av arternas ursprung) evolutionistisk. Mead söker förklara hur medvetande och jag uppstått genom naturliga processer och vänder sig mot tanken att man kan ta själsliga fenomen som givna - att människan skulle ha ett medvetande och ett jag nedlagt i sig, t ex därför att gud lagt det där. Mead ser människans medvetande och jag som

sociala produkter och ser interaktionen som något som föregår och utgör en förutsättning för medvetande och jag. Viktiga begrepp i Meads teori är "rollövertagande", "den generaliserade andre", "I" och "me". Meads mest kända verk är "Mind, Self and Society", som gavs ut posthumt, 1934.

C. Wright Mills (1916-1962), amerikansk sociolog som representerar en marxistiskt inspirerad konflikt-teoretisk riktning i modern politisk sociologi. Mills förespråkade historiskt orienterade samhällsanalyser och var kritisk mot generella teorier och hårddatametodik. Han är känd för boken "The Sociological Imagination" och för sin beskrivning av det amerikanska samhället i "The Power Elite".

Talcott Parsons (1902-1980) är en av de mest inflytelserika och kontroversiella sociologerna under vårt århundrade. Parsons började som nationalekonom och blev, efter studier i Europa, högst etablerad inom amerikansk sociologi. Han producerade en mängd arbeten om bl a social stratifikation, religion, familj, yrkesroller, ungdomskultur, politik. I "The Structure of Social Action" lade han grunden till den sociologiska teori som betecknas funktionalism. Mycket av det Parsons skrivit är typiskt för det s k konsensusperspektivet och har kritiserats för sin oförmåga att förklara social förändring. Detta gäller t ex hans stora verk "The Social System", men knappast pionjärarbetet "The Structure of Social Action", som är en studie av förändring och framväxten av en ny social teori. Parsons' "generella sociologiska teori" är en handlingsteori, där begreppet "action" står för målinriktat och av normer reglerat beteende. Han medverkade bl a i ett försök att integrera psykologi, sociologi och socialantropologi, som resulterade i "Toward a General Theory of Action". Parsons begrepp "mönstervariabler" utgör en bas för klassificering - utifrån normer och värden - av roller, institutioner, kulturella system och hela samhällen.

Jean-Jaques Rousseau (1712-78), schweizisk författare och filosof, mestadels verksam i Frankrike. Rousseau var en skarp kritiker av det samtida samhället och dess kultur. Han företrädde idén att samhällsgemenskapen baseras på ett socialt kontrakt och är känd som förespråkare för en naturenlig uppfostran. Kända skrifter är "Le contrat social" (1762) och "Emile ou de l'education" (1762).

Alfred Schutz (1899-1959), utvecklade bl a i "The Phenomenology of the

Social World" den ovan nämnde Husserls filosofiska tankar och försökte använda dem i sociologiska studier av det sociala livet. Han ville skapa "riktigare" antaganden (än andra sociologiska skolors) om människans och den sociala verklighetens natur. Han polemiserade bl a mot Webers definition av "social handling", (se nedan), såsom för snäv för att kunna fånga den sociala verklighetens inter-subjektiva natur. Schutz, menade att människan/aktören upplever en gemensam social verklighet och i vardagslivet använder sig av "common sense-kunskaper". Den sociala verkligheten upplevs som en "given" verklighet; en ordnad och organiserad verklighet, "utanför" aktörerna. Denna verklighet måste emellertid samtidigt tolkas och göras meningsfull av varje individ och det är just genom våra common sense-kunskaper vi upplever den som ordnad och organiserad.

Den av Schutz inspirerade etnometodologi, som 1967 presenterades av Harold Garfinkel i boken "Studies in Ethnomethodology", har blivit känd för metoden att i olika experiment (som att låtsas vara gäst i sitt eget hem) lösa upp vardagslivets självklara, vanemässiga och välbekanta natur. Experimenten visar, menar Garfinkel, hur ett "kompetent medlemskap" ständigt kommer till uttryck genom att medlemmarna/aktörerna uppfattar och producerar verkligheten på ett allmänt erkänt sätt.

Schutz har t ex inspirerat också Peter Berger och Thomas Luckman, som i "The Social Construction of Reality" menar att "common sense-kunskaper" måste vara kunskapssociologins huvudsakliga intresse, eftersom just dessa kunskaper konstituerar den betydelseproduktion som inget samhälle kan existera utan.

George Simmel (1858-1918), tysk filosof och sociolog som intresserade sig för det sociala livets former, processer och konflikter; för socialt samspel i små grupper, kärleken, pengar, staden och storstadsmänniskan mm. Som representant för s k förståelse- och mjukdatasociologi har Simmel rönt ett växande intresse. Några av hans mest kända texter (t ex: Om socialpsykologins väsen, Främlingen, Ensamhet och tvåsamhet, Fragment om kärleken) har översatts till svenska i essäsamlingen "Hur är samhället möjligt?" (Korpen, Göteborg, 1981).

Breadhurst Frederic Skinner (1904-), amerikansk psykolog som på 30-talet gjorde sin grundläggande forskning om inlärning hos duvor. Han formulerade då grunderna för vad som kallas operant inlärning, vilket är Skinners formulering av behavioristiska inlärningsteorier. (Behaviorism är en psy-

kologisk teori som menar att det är omöjligt att vetenskapligt studera inre psykiska processer och att psykologin därför endast kan studera yttre beteenden). Till Skinners kända verk hör "About Behaviorism" och "Science and Human Behavior". Under senare decennier har Skinner gjort sig känd för att försöka generalisera sin inlärningsteori bl a inom pedagogiken (undervisningsteknologi) och inom samhällsfilosofin (i boken "Beyond Freedom and Dignity").

William Isaac Thomas (1863-1947), amerikansk sociolog och socialpsykolog. Thomas studerade som ung i Tyskland och kom att tillhöra den sk Chicagoskolan, som var starkt inspirerad av Mead (se ovan). Tillsammans med Znaniecki skrev Thomas sitt kända verk om polska bönder i Europa och USA. Han skrev också om barn ("The child in America"), och om bl a könsroller, sexualitet och rasism.

Max Weber (1864-1920), en tysk vetenskapsman vars arbeten betraktas som klassiska inte bara inom sociologin, utan också inom historia, nationalekonomi, juridik, religionshistoria, filosofi och statskunskap.

Webers kanske mest kända arbete är det om "Den protestantiska etiken och kapitalismens anda". Han har också haft stort inflytande genom sina vetenskapsteoretiska och organisationsteoretiska arbeten, teorier om makt och byråkrati, mm.

Sociologins uppgift är enligt Weber att analysera människors "sociala handlande", varmed han menade allt beteende som har någon mening eller innebörd för den handlande individen. Talcott Parsons byggde i sin teori om "social action" vidare på detta synsätt.

Weber polemiserade i mycket mot Marx, men intresserade sig i likhet med Marx för motsättningar mellan grupper och gruppintressen och för makt, dominans- och underkastelserelationer mellan sociala grupper.

I sin analys av olika organisationsformer använde Weber tre "idealtypiska" auktoritetsmönster, som innebär frivillig underkastelse under "legitima auktoriteter": rationell, traditionell resp karismatisk legitimitet. Han menade att utvecklingen gick från traditionella auktoritetssystem mot organisationsformer baserade på allt mer rationell legitimitet och att den framväxande byråkratin var den mest rationella organisationsformen.

Ludwig Wittgenstein (1889-1951), österrikisk språkfilosof. Wittgenstein föddes i Wien, utbildade sig till ingenjör men övergick till filosofistudier vid Cambridge. Där mötte han bl a Berdrand Russel, som om den unge

Wittgenstein yttrade: "Han var underlig och hans åsikter syntes mig konstiga, så att jag under en hel termin inte var på det klara med om han var ett geni eller bara excentrisk."

Wittgensteins mest kända arbeten är "Tractatus Logico-Philosophicus" och "Philosophische Untersuchungen". Enligt Tractatus (nyutgiven på svenska, Doxa, 1982) är mitt språks gränser min världs gränser - att anta något bortom den gränsen är att anta något som inte kan utsägas utan blott kan "visa sig", något varom man därför borde tåga.

I sitt förord till Tractatus skriver Wittgenstein: "Man kunde sammanfatta bokens hela mening i ungefär följande ord: Vad som alls låter sig sägas, kan sägas klart; och vad man icke kan tala om, därom måste man tåga. Boken vill dra en gräns för tänkandet, eller snarare: icke för tänkandet utan för tankarnas uttryck. Ty för att dra en gräns för tänkandet måste vi känna bägge sidorna om gränsen (vi måste alltså kunna tänka vad som icke kan tänkas)."

Ett par exempel på Wittgensteins aforismliknande satser i Tractatus:

6.52 Vi känner att t o m om alla möjliga vetenskapliga frågor blivit besvarade, så har våra livsproblem ännu alls icke blivit berörda. Visserligen finns det då icke längre någon fråga; och just detta är svaret.

6.521 Lösningen på livets problem märker man på att problemet försvinner.

6.522 Det utsägliga finns visserligen. Det visar sig, det är det mystiska.

RAPPORTER FRÅN FOU-OMRÅDET ÄLDRE

Nr 3. Rosmari Eliasson, m fl: Att arbeta inom äldreomsorgen, att vara pensionär och att möta varandra (med sammanfattande separat bilaga som "Underlag för diskussion och förändringsarbete.")

Nr 5. Gunilla Bengtsson: Vad vet vi om äldres sociala liv och omsorgs-
arbetets villkor. En översiktlig inventering av forskning inom FoU-
området äldre.

Nr 7 A. Rosmari Eliasson: Forskningsetik, människosyn och perspektivval.

Nr 7 B. Rosmari Eliasson: Ramprogram för FoU-området Äldre.

Nr 11. Karin Henricsson, Monica Karlsson, Gudrun Thoraues-Olsson:
Pensionär i Bandhagen, en social områdesbeskrivning.

Nr 12. Göran Samuelsson: Varför servicehus? en litteraturstudie om
kategoriboende för Äldre; och

Eva Lundmark: Äldres boende och aktiviteter. Sammanfattning av resultat
från en intervjuundersökning.

Nr 38. Lars-Christer Hydén: Teori för kursen "Omsorg och Arbete"

Nr 39. Eliasson-Hydén-Thulin: Studiehandledning för kursen "Omsorg och
arbete".

Nr 51. Ann-Britt Thulin: VASASTAN-PROJEKTET: En studie av personal-
omsättningen bland vårdbiträden i socialdistrikt 1.

Nr 52. Annica Thomas: Äldres vardagsvanor och ritualer. Om några gamla
människors möte med hemservice (under tryckning).

Nr 56. Inja Sternberg och Christina Roman: Pilträdet - ett försök med
integrerad hemservice. Delrapport: Dokumentation av starten och det
första halvåret.

Nr 57: Magnus Wahlström: Pilträdet - ett försök med integrerad hemservice. Slutrapport och underlag för utvärdering.

Nr 61: Hans Heggemann: Hemhjälp och social situation. En registerstudie. Delrapport i projektet "Äldres resurser och behov", (under tryckning).

Arbetspapper (stenciler)

Siri Persson: Pilotkurs för målinriktat utvecklingsarbete. Dokumentation och utvärdering, 1985.

Marta Szebehely: Arbetet inom hemservice. En preliminärrapport från förarbeten, 1986.

Marta Szebehely: Arbetet inom hemservice.

Irja Sternberg och Christina Roman: Pilträdet. Underlag för beskrivning och utvärdering av ett försök med integrerad hemservice, 1986.

Rapporterna kan beställas hos:

STOCKHOLMS SOCIALFÖRVALTNING

FoU-byrån

106 64 Stockholm

eller per tel: 08/58 83 41

I serien MEDDELANDEN FRÅN SOCIALHÖGSKOLAN har tidigare utkommit:

- 1981:1 FOSTERBARNSVÅRD OCH EKONOMI av Peter Westlund
- 1981:2 EN ALKOHOLENKÄT - OCH VAD SEN DÅ? EN MODELL FÖR ALKOHOLUNDERVISNING I EN SJÄTTE KLASS av Inger Farm och Peter Andersson
- 1981:3 PSYKOLOGIN I SOCIALT ARBETE: EN PEDAGOGISK DISKUSSION av Eric Olsson och Christer Lindgren
- 1982:1 VAD BÖR EN KURATOR KUNNA? av Karin Stenberg och Britta Stråhlén
- 1982:2 L V M BAKGRUND OCH KONSEKVENSER av Peter Ludwig och Peter Westlund
- 1982:3 INSYN - ETT FÖRSÖK TILL INSYN I ARBETSMILJÖN PÅ EN SOCIALFÖRVALTNING. EN INTERVJUUNDERSÖKNING av Pia Bivered, Kjell Hansson, Margot Knutsson och P-O Nordin
- 1983:1 AVGIFTER PÅ SOCIALA TJÄNSTER - principer och problematik av Per Gunnar Edebalk och Jan Petersson
- 1983:2 EN INDELNING AV RÄTTEN - hjälpmedel vid inläsning av juridiska översiktsskurser av Lars Pelin
- 1983:3 OM SOCIALA OMRÅDESBESKRIVNINGAR av Verner Denvall, Tapio Salonen och Claes Zachrisson
- 1983:4 DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945 - 1977. Del I Förhållandena 1977 av Åke Elmér
- 1983:5 PSYKOLOGISKA FÖRKLARINGSMODELLER I SOCIALT ARBETE av Alf Ronnby
- 1983:6 FACKFÖRBUNDENS SJUKKASSEBILDANDE. EN STUDIE I FACKLIG SJÄLVHJÄLP 1886 - 1910 av Per Gunnar Edebalk
- 1984:1 DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945 - 1977. Del II Utvecklingen 1945 - 1977 av Åke Elmér
- 1984:2 FRÅGETEKNIK FÖR KVALITATIVA INTERVJUER - En sammanställning av Hans-Edvard Roos
- 1984:3 AKTIONSFORSKNING SOM FORSKNINGSSTRATEGI av Kjell Hansson
- 1984:4 FÖRÄNDRINGSPROCESSER INOM GRUPPER OCH ORGANISATIONER I PSYKOLOGISK OCH SOCIALPSYKOLOGISK BELYSNING av Eric Olsson
- 1984:5 ROLLSPEL - TILLÄMPNING OCH ANALYS av Kjell Hansson
- 1985:1 IDROTT OCH PSYKOSOCIALT ARBETE av Kjell Hansson
- 1986:1 ARBETSMILJÖ PÅ HEM FÖR VÅRD OCH BOENDE av Leif Roland Jönsson
- 1986:2 DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945 - 1977 (1983). Del III Utvecklingen inom oförändrade grupper av Åke Elmér
- 1986:3 UNGDOMAR, SEXUALITET OCH SOCIALT BEHANDLINGSARBETE PÅ INSTITUTION - Intervjuundersökning bland personalen på tre hem för vård eller boende i Skåne av Maud Gunnarsson och Sven-Axel Månsson
- 1987:1 FATTIGVÅRDEN INOM LUNDS STAD - den öppna fattigvården perioden 1800 - 1960 av Verner Denvall och Tapio Salonen